خشونت سنگھ

منهنجي زندگيءَ ۾ آيل

عورتون ۽ مرد

سنڌيڪار: رفيه ملاح

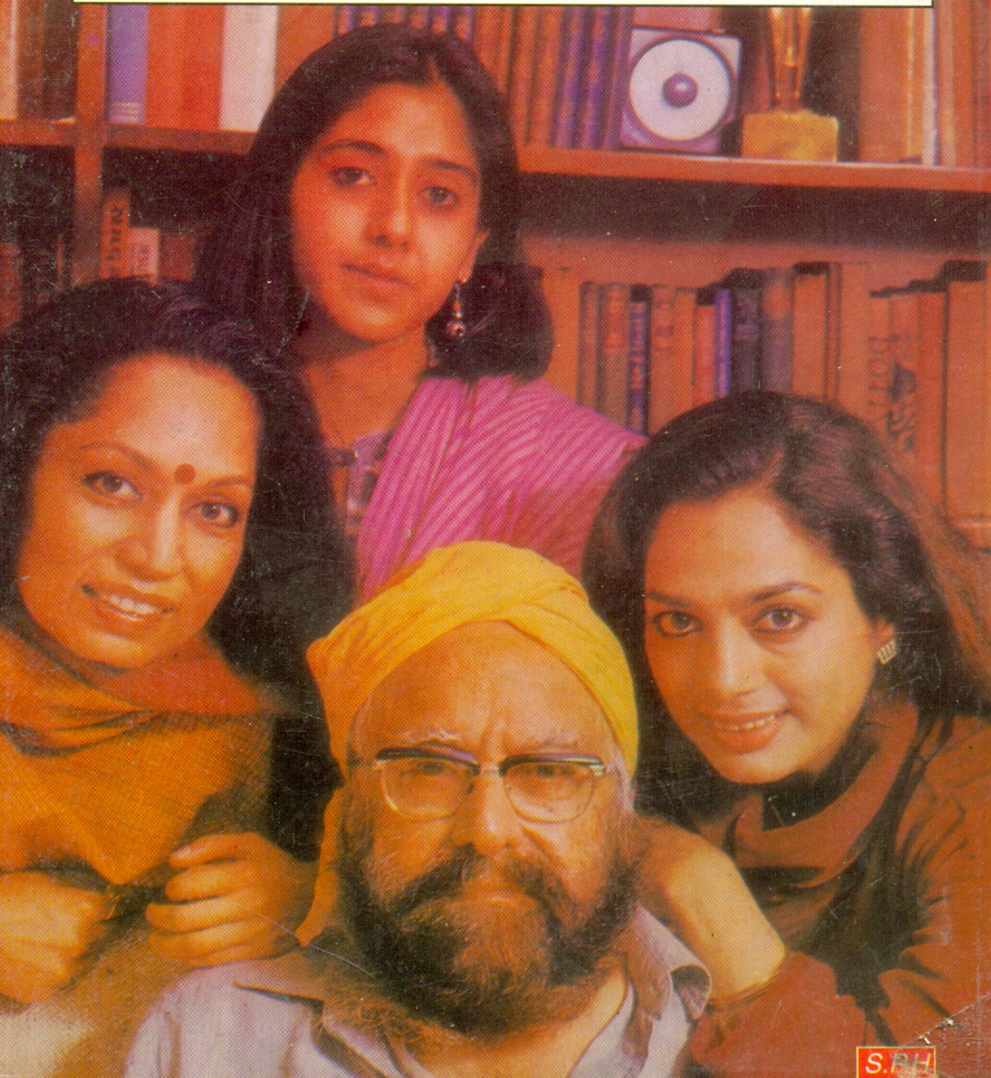

S.P.H

خشونت سنگهہ

منهنجي زندگيءَ ۾ آيل عورتون ۽ مرد

ترجمو: رفيع ملاح

نئون نياپو اڪيڊمي

۲۴ ـ ۳ ماڙ، رحمان ڪورٽ،
تبت سينٽر ڪراسنگ،
ايم. اي. جناح روڊ ڪراچي.

خشونت سنگھ
منهنجي زندگيءَ ۾ آيل: عورتون ۽ مرد
ترجمو: رفيق ملاح

چاپو پهريون: ڊسمبر 2000ع
پرنٽر: ڊيسنٽ پرنٽنگ پريس پاڪستاني چوڪ، ڪراچي
ڪمپوزنگ: زينت ڪمپوزرس 4/24، رحمان ڪورٽ،
ايم. اي. جناح روڊ ڪراچي.

قيمت: ***70*** رپيا

هول سيل ايجنٽ

نئون نياپو ڪتاب گهر
لڳ گهنٽي ٽانڪ
لاڙڪاڻو سنڌ

Women and Men in my Life
BY: KHUSHWANT SINGH
EDITION: FIRST: DECEMBER 2000
PUBLISHED BY: ***NAON NIAPO ACADEMY***
KARACHI

Rs: 70.00

ترتيب

پبلشر جو نوٽ: انعام عباسي -4

خشونت سنگهه ڪير آهي؟ سنتيڪار جو نوٽ رفيق ملاح -5

حصو پهريون: عورتون

1. ديوياني چوپال -8
2. سعديا دهلوي -12
3. اندراڻي آئڪٽ گلستاڻ -15
4. غيورالنساء حفيظ -20
5. ايس جنگ -23
6. ڏرما ڪمار -26
7. نرملا مٽن -30
8. ڪامنا پرساد -35
9. پريا سبرامڻيم -40
10. امرتال شير گل -45
11. ريتا ديوي ورما -50
12. هڪ پنو چوڪري -54

حصو ٻيو: مرد

1. چيتن آنند -56
2. رميش چندر -59
3. بلونت گارگي -62
4. اندرسين جوهر -67
5. گوپال داس ڪوسلا -71
6. پريم ڪرپال -75
7. پرتاب لال -80
8. اي جي نوراني -83
9. رجني پٽيل -87
10. منظور قادر -91
11. پارت رام -93
12. ڪرشن شنگلو -98
13. چرن جيت سنگهه -100
14. اين اقبال سنگهه -104
15. ستيندر سنگهه -108

پبلشر جو نوٽ

خشونت سنگهہ جو ڪتاب "Women and Men in my Life" حاضر آهي. هي همراهہ بہ خليل جبران ۽ ڪرشن چندر وانگر سنڌي ادب دوستن لاءِ تعارف جو محتاج ناهي، توڙي جو مٿين بن ليکڪن جيان هن جا ڪتاب سنڌيءَ ۾ ناهن آيا. پر ادبي ۽ سياسي لڪٿين ۾ هو مٿين ليکڪن کان گهڻو وڌيڪ موجود رهندو آيو آهي، هي ڪتاب بہ جهڙوڪر سندس ان حوالياتي سڃاڻپ ڪي بنياد بڻائي پبلش ڪجي ٿو. ان اميد سان تہ ضرور پڙهندڙ سندس هن بهترين ڪتاب جي بہ دل جي گهرائين سان آجيان ڪندا. ڪتاب اوهان جي هٿن تائين پهچائڻ اسان جو ڪم، جيڪو اسان ڪري بہ ڏيکاريو.

۽ هن ڪتاب جو سچو Credit مانواري رفيہ ملاح ڏي وڃي ٿو، جنهن ڏاڍي پيار مان هي ڪتاب ترجمو ڪيو ۽ پوءِ هڪ وڏو انتظار پڻ برداشت ڪيو ڪتاب جي ڇپجڻ جو. ان لاءِ ادارو سندس ٿورائتو آهي ۽ وڌيڪ اميد رکي ٿو تہ هوءَ ضرور اڃا بہ ٻيا بهترين ڪتاب ترجمو ڪري سنڌي ادب کي مالا مال ڪندي رهندي.

باقي اوهان جي راءِ جو انتظار رهندو.

انعام عباسي
چيئرمين
نئون نياپو اڪيڊمي

سنڌيڪار جو نوٽ

خشونت سنگهہ ڪير آهي؟

هندستان جو مشهور ليکڪ، صحافي، تاريخ نويس ۽ ناول نگار خشونت سنگهہ پنهنجي ئي چوڻ مطابق وات ڦاٽوڙو ۽ هلڪڙي طبيعت وارو، ڪرو لکڻ ڪري سڀ کان وڌيڪ پڙهيو ۽ پسند ڪيو ويندڙ صحافي ۽ ليکڪ آهي. هونءَ بہ ڏاڙون ۽ هلڪڙائپ اديبن ۽ صحافين ڪئي سڀ کان وڌيڪ لڳندڙ مرض آهي، پر هي همراهہ تہ وري ان ڪري بہ ٻين کان سرس آهي جو سکن سردارن واري فطري زندهہ دلي ۽ خوش مزاجي، ٽوڪبازي ۽ چرچي ۾ ڪنهن بہ لنڊي وڏي ماڻهوءَ جو هڪ ئي ڌڪ ۾ نڪ لاهي تري تي رکي سگهي ٿو.

خشونت سنگهہ پاڪستاني شهر هڊالي ۾ پيدا ٿيو. هاڻي هو لڳ ڀڳ ستاسي سالن جو آهي. جڏهن تہ ڪيس بہ پنهنجي پيدائش واري تاريخ بابت ڪا خاص پڪ ناهي پر پوءِ بہ سندس ئي چوڻ مطابق تہ هو گهٽي اسڪاچ پيئڻ ڪري عمر کان وڌيڪ پوڙهو ۽ ٽلهو لڳندو آهي.

خشونت سنگهہ جو خاندان خدا کان ڇوري ساهہ ڪڍڻ وارو ڏاڍو مذهبي خاندان آهي. خشونت سنگهہ پنهنجي خاندان ۾ واحد پڙهيل لکيل شخص آهي ۽ ان لاءِ هو پنهنجي باري ۾ چوي ٿو: ”خاندان ۾ صرف مان ئي پڙهيس ۽ ڪڙهيس.“

صبح جي سج جيان اڀريو ۽ پنهنجين لکڻين سان ڀرپور روشني پکيڙي هاڻي هو لهندڙ سج جان آهستي آهستي پنهنجي منزل ڏانهن وڌي رهيو آهي.

خشونت سنگهہ تعليمي ميدان ۾ ڪا خاص لياقت نہ ڏيکاري، جو تہ پڙهائي ۾ سندس دل ئي نہ لڳي، شايد اهو ئي سبب هو جو هن ٽرڊ ڪلاس ۾ بي اي پاس ڪئي.

گورنمينٽ ڪاليج لاهور ۽ ڪي سنگهہ اسٽيفن ڪاليج ۾ بہ پڙهائي بجاءِ اتي پنهنجي ڪاليجي ساٿين تي ٽوڪون ڪرڻ، ڪارٽون ٺاهڻ ۽ چرچا ڪرڻ سندس خاص ونڊر هئي ۽ پنهنجي ان زندهہ دلي ۽ موجي طبيعت ڪري ئي هو، ان وقت بہ ٻين گهڻن پڙهيلن کان وڌيڪ سڃاتو ويندو هو. هن پنهنجن ٽوڪن، چرچن ۽ مزاح جو بهترين مظاهرو ڪاليج جي ساليانٽي ڊبيٽ ۾ ڪيو. جنهن تي هن کي پهريون انعام ڏنو ويو هو. هن پنهنجي تقرير ۾ ايترا تہ لطيفا ٻڌايا جو اهي نہ رڳو ماڻهن جي ڌيان ڇڪائڻ ۾ ڪامياب ٿيا، پر ائين ئي هو سيني جي

لظرن جو مرڪز بہ بڻجي ويو.

خشونت سنگهہ لنڊن جي ڪنگس ڪاليج مان وڪالت جي تعليم ورتي. ايل ايل بي ڪرڻ کانپوءِ وڪالت کي بطور پيشو ڪري اپنايائين پر ان کي چڱي ريت هلائڻ کانئس ڪونہ پڳو. لاهور هاءِ ڪورٽ لاءِ سندس ٿي چوائي تہ: ”مان هميشہ استري ٿيل سهڻو ڪاٺون پائي ويندو هئس ۽ پنهنجي ان ڪاري ڪوٽ مٿان لنڊڙي گهڙي لٽڪائي ڇڏيندو هئس، جنهن کي پوءِ هر هر پيو ڏسندو هئس. جيئن ٻيا سمجهن تہ مان سڀ کان وڌيڪ مصروف وڪيل آهيان.“

ٻين تي ٽوڪون ڪندڙ، لطيفا ٺاهيندڙ خشونت سنگهہ پنهنجي پاڻ مان بہ ڪونہ مڙيو. پنهنجي پيشي ۾ مهارت ۽ سنجيدگيءَ بابت پاڻ ٿي ٽوڪ ڪندي لکي ٿو ”مان وڪيل تہ ٺيس پر هڪ بہ ڪيس نہ وڙهيس، جو تہ مون کي ڪنهن بہ اصيل اهو شرف نہ بخشيو.“

ننڍي کنڊ جي خوني ورهاڱي کان پوءِ خشونت لاهور ڇڏي وڃي دهلي جا وڻ وسايا. جتي هن وڪالت ڇڏي، پرڏيهي وزارت وارن معاملن ۾ نوڪري ڪئي، جا پڻ ڪيترائي سال هلي. جيتوڻيڪ هن کي پنهنجي دوستن ڏاڍو سمجهايو تہ ٻيهر وڪالت شروع ڪر ۽ جج ٿي وڃ، پر هن انهن جي هڪ بہ نہ ٻڌي ۽ چيو ”جنهن پيشي کان مون کي نفرت آهي ۽ جنهن کي مون پنهنجي هوش حواس سان ڇڏيو آهي، مان وري ان ۾ واپس نہ ورندس.“

خشونت ادب جي دنيا ۾ خوب ٺالو ڪمايو ۽ هن ادب جو ڪوبہ شعبو اڻ ڇهيو نہ ڇڏيو. بحيثيت ڪهاڻيڪار، سندس ڪهاڻين جو پهريون مجموعو ”وشنوءَ جا نشان“ شايع ٿيو. ان کان پوءِ هن ٻيون بہ ڪيتريون ئي ڪهاڻيون لکيون. جن ۾ هن انهن ڇوڪرين جا حوالا پڻ ڏنا، جيڪي ڪنگز ڪاليج ۽ انگليند ۾ هن سان مليون هيون.

ان ڪري چئي سگهجي ٿو تہ خشونت جو نہ رڳو ادب پر مذهب جو بہ گهرو مطالعو هو. جنهن ڪري هن کي سوارٿ سور ۽ پرنسٽن يونيورسٽين طرفان ليڪچر ڏيڻ لاءِ گهرايو ويو. جيڪي ليڪچر پوءِ ڪتابي صورت بہ ۾ ڇپيا. هن جون لکڻيون آسان، سمجهہ ۾ ايندڙ ۽ گهڻي معلومات ڏيندڙ هونديون آهن. خشونت سنگهہ ممڪن آهي تہ گهڻي لباڙ کان بہ ڪم وٺندو هجي پر جيئن تہ پاڻ هڪ سنو پڙهندڙ بہ آهي، تنهن ڪري ان جا اولڙا سندس لکڻين ۾ بہ نظر ايندا آهن.

سندس ٻن ڪتابن Dehli ۽ Train to Pakistan جيڪي 1955ع ۾ شايع ٿيا، تن ڪيس عالمي شهرت ڏياري. Train to Pakistan سندس ٿهيءَ جي ماڻهن جي جذبن جي عڪاسي ڪندڙ ناول هو. جن جي زندگي ورهاڱي دوران رت ۽ باهہ جي سمنڊن مان گذري هئي. ورهاڱي جو درد، پوءِ اهو هندن جو هجي يا مسلمانن جو. اهو هر انسان جو درد هو، جن کي وڏن ماڻهن جي سياسي مفادن ڪاڻ ڏرتي ڇڏڻي پئي هئي.

اهو خشونت جو سڀ کان وڌيڪ وڪرو ٿيندڙ ڪتاب آهي ۽ ان تي ڪيس ايوارڊ بہ ڏنو ويو.

۽ ٻيو ڪتاب ”مان بلبل جو آواز ٻڌي نہ سگهندس“ 1950ع ۾ شايع ٿيو.

خشونت سنگهہ نہ رڳو فلسفي ۽ تاريخ تي ليڪچر ڏنا. پر هن سکن جي

تاريخ پڻ لکي جا ٻن جلدن ۾ شايع ٿي.

پاڪستاني اخبار "ڊان" ۾ هفتيوار ڪالم لکڻ ڪري ٻه هتان جي ماڻهن کي به پنهنجو پيو لڳندو آهي، پر هندي پريس ڪيس "هندستان جو گندو ماڻهو" سڏيندي آهي ۽ خشونت وري کي "گٽر پريس" چوندو آهي. پر اها ٻه حيرت جهڙي ڳالهه ليکبي ته ان گٽر پريس ئي خشونت کي شهرت جا ڪليل آسمان ڏنا.

"انڊيا ٽوڊي" وسيلي هو ان پريس ۾ داخل ٿيو ۽ پوءِ 1939ع ۾ هفتيوار "انڊيا ٽو ڊي" جو ايڊيٽر ٿيو ۽ ان سلسلي ۾ ڪيس دهلي مان لڏي بمبئي اچڻو پيو. هن پنهنجين لکڻين سان رسالي جي سرڪيوليشن 40000 هزارن مان وڌائي 410000 هزارن تائين پهچائي. سندس صحافتي خدمتن تي ڪيس "پدما پشن" ايوارڊ ڏنو ويو.

سندس هن ڪتاب بابت چوڻ هو ته "هن ڪتاب جي شايع ٿيڻ سان ڪيترائي ماڻهو مون تي ڪاوڙيا آهن. جنهن ۾ گهڻن جي ئي ڪل لاٿي وئي آهي. ڪيترن جا جنسي راز پڌرا ڪيا ويا آهن هن وقت خشونت سنگهه پنهنجي آٽوبائيو گرافي تي ڪم ڪري رهيو آهي ۽ سندس ويجها ساٿي ڪانٽس ويتر وڌيڪ چرڪي رهيا آهن جو هتان اچي ڪالر پويان لڪل سندن شخصيت، ان آتم ڪتا ۾ اگهاڙي نه ٿي پئي.

رفيق ملاح

ديوياني چوبال

"هوءَ ٿلهي، زندگيءَ سان ڀرپور، چالاڪ،
افواهه پکيڙيندڙ، ويچارا ڪڍندڙ
۽ زندگيءَ لاءِ اُتساهيندڙ عورت هئي."

"هوءَ ٿلهي، زندگيءَ سان ڀرپور، چالاڪ، افواهه پکيڙيندڙ، ويچارا ڪڍندڙ ۽ زندگيءَ لاءِ اتساهيندڙ عورت هئي."

مون کي هندي فلمن جو ڪو خاص شوق نہ هو ۽ نہ ئي فلمي اداڪارن جي ڪا گهڻي ڄاڻ هئي. ڪڏهن جي ڪٿي ڪا فلم ڏسندو بہ هوس تہ مشڪل سان ئي ان جي پڄاڻيءَ تائين ويٺو هوندس. ڇاڪاڻ جو اهي سراسر اڇاتريو، هٺ ٺوڪيون ۽ غلط پلاٽن تي ٻڌل بيسريون ۽ حقيقت کان ڪوهين ڏور هونديون آهن. بس ڪي آڱرين تي ڳڻڻ جيترائي اهڙا اداڪار ۽ اداڪارائون هونديون، جن جي سريلائپ جي مان واکاڻ ڪري سگهندس. نہ تہ هتي جا اداڪار ۽ اداڪارائون تہ بس اهڙين آهن، عقل کان سواءِ نسورا ڪورا، تنهن ڪري مان فلمي رسالا نہ وٺندو هوس ۽ نہ ئي انهن جي ذاتي زندگين بابت ڄاڻڻ جي ڪا هرکر هوندي هئي.

مان پهريون ڀيرو 1969ع ۾ بمبئي آيس. اتي هڪ هفتيوار رسالي جو ايڊيٽر ٿيو هوس ۽ پوءِ تہ مفت ۾ جام فلمي رسالا ملڻ لڳا. پر مان انهن جا پنا اٿلائي پٿلائي ڀيو رکو اداڪارن ۽ اداڪارائن جا فوٽا ئي ڏسندو هوس. بس ليک جي پڙهندو بہ هوس تہ فقط اهي ئي پڙهندو هوس، جيڪي ديوياني چوبال جا هوندا هئا. ان جي لکڻ جو انداز ٻين سمورن لکارين کان نيارو هوندو هو ۽ سندس ڏاهپ ۽ سگهڙائپ پڌري پٽ هوندي هئي. ڀيو تہ هوءَ ڪچڙي ٽائيپ اڏ هوندي تہ وري اڌ انگريزيءَ ۾ لکندي هئي، اهو ڏانءُ مون اڳ ڪنهن ٻئي صحافي جي لکت ۾ نہ ڏٺو هو. انجا ڪالم هوندا تہ انگريزيءَ ۾ هئا، پر هوءَ انهن ۾ هندي لفظ ڏاڍي سريلائپ سان ڪتب آڻيندي هئي. جهڙوڪ: "لفڙا"، "هنگامہ"، چالو، " ۽ "خلاص" جهڙا نيٺ هندي لفظ. مان جڏهن بہ ان جا ڪالم پڙهندو هوس تہ، ان مان انيڪ افواهہ پکيڙيندو هوس، جيڪي هوءَ فلمي شخصيتن جي باري ۾ هلائيندي هئي. هوءَ لکندي تہ فلمي ماڻهن تي هئي، پر اهو هڪ کرو سچ آهي تہ ديوياني وٽ انهن مردن ۽ عورتن لاءِ رتي ڀر بہ مان نہ هو. هو انهن جي لهجن جا ويچارا

ڪيندي هئي ۽ انهن جي لڦن کي وات ڇپو ڪري اچاريندو هئي ۽ تنهن تي پاڻ ئي وري وڏا وڏا ٽهڪ ڏئي کلندي به هئي ۽ مان به تمام گهڻو کلندو هوس.

پر مان ان وقت نسورو حيران ٿي ويس، جڏهن هن جو ناتو نلني چوبال سان نڪتو. نلني منهنجي لاءِ ڪجهه ڏينهن لنڊن ۾ ڪم ڪيو هو. نلني هڪ ڪمزور ۽ پيلي رنگت واري ڇوڪري هئي، جنهنڪي هڪ غندي شهزادي سمجهي سندس گهر مان ڦر ڪئي هئي. جڏهن ته ان وٽ هڪ هار کان سواءِ ٻيو ڪجهه به نه هو. هوءَ جڏهن مون سان ملي هئي ته ڏاڍي پريشان هئي ۽ مون ئي هاءِ ڪمشنر ڪرشنا مينن کي چٺي ڪيس ڪلارڪ جو ڪم ڏياريو ۽ پنهنجي گهر ۾ رهايو هو. پر پوءِ سنت ئي هوءَ هندستان واپس ٿي ۽ مون به هن کي وساري ڇڏيو.

هڪ ڏينهن مانجهاندي جي ڪوٺ تي جنهن ۾ وڏا وڏا ماڻهو آيل هئا. خاص طور تي ٽي وي ۽ فلم جون ڪجهه شخصيتون پڻ، اتي هڪ ڍڳهي ۽ سڊول بدن واري عورت مون وٽ آئي ۽ پاڻ کي مون سان سڃاڻپ ڪرائيندي چيو: "مان نلني جي ننڍي ڀيڻ ديوياني آهيان." هوءَ مون کان به ٽي انچ ڍڳهي هئي، ائين ڪٿي ڇڄي ته ڪافي ڊگهي هئي، ديوياني جو رنگ هلڪو ۽ وار گهنڊيدار، پنبڻ ڊگها ۽ خوبصورت هئا. هن کي ساڙهي پاتل هئي، جنهن جو بارڊر گلن وارو هو. آواز ڪڙڪي وارو، مون کي ويساهه ئي نه پئي آيو ته ڪو هوءَ بندري نلني جي ڀيڻ آهي. اسان ٻنهي مانجهاندي جي ڪوٺ وارو. اهو هڪ ڪلاڪ گڏ گذاريو ۽ وري ملڻ جو واعدو ڪيو ۽ پوءِ ملندا ئي رهياسين. ديوياني جي گهر جو پتو هڪ ڳجهارت هو. اهو هن مون کي ڪڏهن به نه ٻڌايو ته هوءَ ڪٿي رهندي آهي. باقي رهيا ٽيليفون نمبر سي ته لڳاتار متجندا رهندا هئس. هوءَ منهنجي آفيس ۾ اچڻ لڳي ۽ ڪلاڪن جا ڪلاڪ مون سان گڏ هوندي هئي ۽ پوءِ هوءَ منهنجي گهر به آئي، جتي به هوءَ لڳاتار ڳالهيون ڪندي رهندي هئي ۽ مان شراب جا ڍڪ ڀريندو رهندو هوس. پر هن پاڻ ڪڏهن به الڪوحل نه واپرايو.

هوءَ مون سان گڏ پارٽين ۾ به هلندي هئي. آجيان ڪندڙ هن کي ڏسي ڏاڍا سرها ٿيندا هئا. آخر ته هوءَ به هڪ مشهور شخصيت هئي. هوءَ ٻن ٽن اهڙين پارٽين ۾ به مون سان گڏجي هلي جيڪي رڳو مردن لاءِ هونديون آهن ۽ جتي اگهاڙيون فلمون پڻ ڏنيون وينديون آهن. ديوياني شراب ڪڏهن به نه چکيو، کائيندي به ٿورو هئي. هوءَ ڪڏهن به ڪنهن سان گڏجي پنهنجي گهر نه ويندي هئي ۽ مان هن جي ڪنهن ٻي مرد دوست کي نه سڃاڻان يا شايد هن جو ڪو مرد دوست هو ئي نه.

ديوياني کي جيڪڏهن ڪا تڪليف پهچندي هئي ته اها فلمي ماڻهن تي لکڻ ڪري. هڪ ڀيري هن هڪ اداڪار لاءِ لکيو، جيڪو جلد ڪامياب ٿي ويو ۽ وري سنت ئي ناڪامين جي ور چڙهي ويو. تنهن لاءِ ديوياني اڳڪٿي ڪئي هئي ته، "هن جا ڏينهن ختم ٿيڻ وارا آهن." انهيءَ ڪالم لکڻ کان ڪجهه ڏينهن پوءِ هوءَ هڪ فلم پارٽي تي وئي. جيڪا سن اينڊ سينڊ (Sun and sand) جوهو بيچ تي هئي. اتي هن محسوس ڪيو ڪوبه مهمان ساڻس ڳالهائڻ لاءِ تيار ڪونهي، تنهن ڪري هوءَ ٻاهر باغيچي ۾ وڃي ويٺي ۽ اتان ويٺي ويٺي هوءَ سمنڊ جو نظارو ڏسڻ لڳي. جو اتي به ڇوڪرا آيا. اهي ٻئي ان اداڪار جا پٽ هئا. جنهن جي خلاف ديوياني لکيو هو. هنن ڪنهن به قسم جي ڳالهه ٻولهه ڪرڻ کان سواءِ هن کي گاريون

ڏيون ۽ هڪ ڇوڪري شراب جي خالي بوتل کڻي ديوياڻي جي مٿي تي وهائي ڪڍي ۽ ڌمڪيون ڏيندي چوڻ لڳس تہ جي هن وري سندن پيءُ جي خلاف ڪجهہ لکيو تہ اهي هنجو ڏاڍو برو حشر ڪندا. ديوياڻيءَ رڙيون تہ ڏاڍيون ڪيون پر ڪير بہ سندس مدد لاءِ اڳتي نہ وڌيو. هوءَ پوليس اسٽيشن وئي ۽ انهن ٻنهي ڇوڪرن خلاف ايف آءِ آر ڪٽرائي.

هوءَ ٻيو ڏينهن مون وٽ آئي. هن جي اکين مان ڳوڙها وهي رهيا هئا ۽ هوءَ وري وري ساڳي ڳالهہ ورجائي رهي هئي. "هنن ڇوڪرن ڪيس ڏاڍيون گنديون گنديون گاريون ڏنيون آهن." ان جو اهو لقاءُ ڏسي، مون کي سمجهہ ۾ نہ پيو اچي تہ ديوياڻي اهو واقعو واقعي ڏک سان ٻڌائي رهي آهي يا هوءَ ان تجربي مان گذرڻ جو مزو وٺي رهي آهي.

هڪ ٻئي موقعي تي هن ڏرمينڊر خلاف هڪ ڏاڍو تکو ڪالم لکيو. جنهن ۾ هن ڏرمينڊر کي رنگين مزاج ۽ عورتون ڦاسائيندڙ ٻڌايو. ان ڪالم ڪري ڏرمينڊر ڏاڍو پريشان هو ۽ ائين ئي ڪجهہ ڏينهن کان پوءِ ڏرمينڊر رستي ويندي ديوياڻيءَ کي ڏسي ورتو. ديوياڻي ڀڄڻ جي تہ ڏاڍي ڪوشش ڪئي، پر هوءَ ساڙهيءَ ڪري ڏرمينڊر کان ڀڄي نہ سگهي. سو ڏرمينڊر ديوياڻي کي چوڻ پنجابي گاريون ڏنيون ۽ هن کي جهلي هڪ زوردار ٿڦ بہ وهائي ڪڍي. ديوياڻي هڪ ڀيرو وري ايف آءِ آر ڪٽرائي. اها خبر بمبئي جي هر هڪ اخبار جي پهرين صفحي تي لڳي. مون ديوياڻي پاران لکڻ بجاءِ هڪ ڪالم ڏرمينڊر جي پر وٺندي لکيو: "جيڪڏهن هوءَ منهنجي باري ۾ بہ ڪا اهڙي ڳالهہ لکي ها تہ مان بہ هن کي ساڳي انعام سان نوازيان ها." منهنجي ان ڪالم کان پوءِ ڏرمينڊر منهنجا ٿورا مڃيا. ۽ پوليس ڄڻ وڌيڪ ان ماملي تي ڌيان نہ ڏنو. ان کان پوءِ ڪاوڙيل ۽ روئيندڙ ديوياڻي مون وٽ آئي. پر پوءِ بہ منهنجي ۽ ديوياڻي جي ناتي ۾ ڪو فرق نہ آيو. اسان دوست ئي رهياسين، ملندائي رهياسين اڳ جيان.

ديوياڻي مون کي انيڪ اداڪارن سان ملايو. هڪ دفعي هوءَ مون کي راج ڪپور جي Home Theater ۾ وٺي وئي، جتي اسان فلم "ستيم شيوم سندرم" جا شروعاتي سين ڏٺا. ۽ راج ڪپور ۽ زينت امان سان گڏجي رات جي ماني کاڌي. هوءَ مون کي هر فلمي شو ۽ فلمي پارٽي تي وٺي ويندي هئي. پر انهن پارٽين مان مونکي ڪو گهڻو مزو نہ ايندو هو. جيترو ديوياڻي جي ڳالهين مان ايندو هو. پارٽين ۾ هوءَ مختلف شخصيتن سان ملندي هئي تہ انهن جا ويچارا ڪڍندي هئي.

ڪجهہ عورتون اهڙيون هونديون آهن، جن جي سڄي سونهن ۽ سندرتا سندس ٿولهہ ۾ ئي هوندي آهي. ديوياڻي بہ انهن عورتن مان هئي. اهي عورتون جيئن ئي پنهنجو وزن گهٽائينديون آهن تہ ان سان گڏ اهي پنهنجي سونهن ۽ سندرتا تان بہ هٿ ڌوئي ويهنديون آهن. ديوياڻي پاڻ بابت ڏاڍي محتاط رهندي هئي. پر هوءَ ان وقت ڏاڍي پريشان ٿي وئي، جڏهن ڪيس اها خبر پئي تہ ماڻهو هن کي هيئن ٿا ياد ڪن. "ها! ها! اها ٿلهي عورت!" مون هنکي ڏاڍو سمجهايو تہ ڊائٽنگ نہ ڪر. پر منهنجن مڙني منٿن ۽ ميڙن جي باوجود بہ هن بکون ڪاٽڻ شروع ڪيون. هوءَ مشڪل سان ئي ڪا ورزش ڪندي هئي. ٿورو کائيندي هئي ۽ روز پنهنجي آفيس تائين پنڌ ويندي هئي ۽ فلمي پارٽين ۽ سينيما شوز تائين بہ پنڌ ويندي

هئي. گهٽ کائڻ ڪري سندس وزن گهٽجي ويو. جتي پهريان ماس هونديو هوس، اتي هاڻي اُهن جي کل ۾ جهريون پئجي ويون ۽ هن جي سونهن هن کان موڪلائي وئي.

آخري دفعو مان هن سان بمبئي جي هڪ جيم خاني ۾ مليس. ان کان اڳ جو مان ڪجهه ڪڇان. هن پاڻ ئي چيو: "ڏس مون ڪيڏو نه وزن گهٽ ڪري ڇڏيو آهي." هن پنهنجن اگهاڙن ڪلهن ڏانهن اشارو ڪندي وڌيڪ چيو: "تون اجا تائين مون کي چو نه چيو آهي ته. سنهي ته ٿي وئي آهين، پر سٺي نه ٿي لڳين." مان هن کي ڏکارو ڪرڻ نه پيو چاهيان. تنهن ڪري چپ رهيس. ڏهلي موٽڻ کان ڪجهه مهينا پوء مون کي خبر پئي ته ديوياني کي فالج ٿي پيو آهي. سندس هڪڙو پاسو سن ٿي ويو آهي.

مهاراشٽر سرڪار هن کي هڪ فليٽ ۽ ڪجهه گهريلو مدد ڪئي هئي. پوء به ديوياني ڪالم لکندي هئي. جيڪي هوء پنهنجي ٽائپسٽ کي چوندي ويندي هئي. مان ان ڳالهه تي ڏاڍو حيران هوندو هوس. ته هوء فلمي ماڻهن تي لکي ڪيئن ٿي! جڏهن ته هوء نه ته اداڪارن سان ملي ٿي ۽ نه ئي فلمون ٿي ڏسي.

مون ديوياني کي هڪ ڏکهو خط لکيو هو. جنهن ۾ مون هنجي لاء پنهنجي نه ختم ٿيندڙ پيار ۽ پنهنجائپ جو اظهار ڪيو هو نه رکو اهو پر مون اهو پڻ لکيو ته. "جيڪڏهن منهنجي ڪا ضرورت پوي ته هوء ضرور مون کي چوي."

هڪ مهيني کان پوء مون کي هڪ خط مليو. جيڪو ٽائپ ٿيل هو. جنهن تي ديوياني جي صحي ٿيل نه هئي. جنهن ۾ هن خط لکڻ ۽ مدد لاء پڇڻ تي ٿورا مڃيا هئا ۽ لکيو هو ته، "هن کي ڪنهنجي به ۽ ڪنهن به قسم جي مدد جي ضرورت نه آهي."

ان کانپوء به مان ڪيترا ڀيرا بمبئي ويو آهيان. پر مون کي اها همت ئي ڪونه ٿي سگهي، جو مان ديوياني سان وڃي ملان. جو جو مان ديوياني جو اهو ئي عڪس پاڻ وٽ ٿانيڪو رکڻ ٿو چاهيان. جنهن کي مان چڱي پر سڃاڻان: "هوء ٿلهي، زندگيء سان ڀرپور چالاڪ. افواهه پکيڙيندڙ. ويچارا ڪيندڙ ۽ زندگيء لاء اتساهيندڙ عورت هئي."

سعديا دهلوي

جنهن مون کي، منهنجي لهڻ کان به وڌيڪ پيار ۽ محبت ڏني

اها 1987ع جي ڳالهه آهي. جڏهن مان پهريون ڀيرو (امينه آهوجا جي (Calligraphy) "خطاطي" جي نمائش ۾) ان سان مليو هوس. امينه چيو: "اچ ته توکي سعديا دهلوي سان ملايان" ۽ هوءَ مون کي پاڻهن کان ڇڪي ان ڇوڪريءَ وٽ وٺي آئي جيڪا وچ ڪمري ۾ ماڻهن جي ڳالهه ٻڌي رهي هئي. ڇوڪريءَ اڃان اٿڻ جو ته نالو ئي نه پئي ورتو. اتي ئي هوءَ سانت سلهاڙي ويٺي رهي. هن مون کي پنهنجين خوبصورت، وڏين ۽ اتساهيندڙ اکين سان ڏٺو. سندس گهنگهرياﻻ ڪارا ڪارا وار، اُپي منهن تي ڇوڦير کنهن آبشار وانگر ڪري رهيا ها. مون کي پيو جو ڪجهه نه سجهيو ته مون ڪٿي اُمالڪ چيو: "توهان ايڏيون خوبصورت ڇو آهيو؟" هڪ ڪن لاءِ هن جي چهري تي خوشيءَ ڀري لهر ڊوڙي وئي. هن هٿ ٻاهر ڪيڍي چيو: "جيڪڏهن اوهان جي خيال موجب آءُ خوبصورت آهيان! ته ضرور هوندس." جيئن ته مون هن جو نالو چڱي پر نه سمجهي سگهيو هو، سو وري پڇيو مانس. هن چيو: "سعديا دهلوي، توهان ضرور صحافين جي شمع گروپ وارن دهلوين جو ٻڌو هوندو! مان يونس دهلوي جي ڌيءُ آهيان ۽ هڪ اردو رسالو "بانو" ايڊٽ ڪندي آهيان."

مون کي هن سان ڳالهائيندي پورو هڪ ڪلاڪ ٿي ويو هو. مون ان وچ ۾ سعديا کي پنهنجي گهر ڀاتين سان ملڻ جي ڪوٺ ڏني هئي.

ڪجهه وقت کان پوءِ هن رضا پرويز سان شادي ڪئي ۽ هميشه لاءِ پاڪستان هلي وئي.

سعديا منهنجي ڏاڍي سٺي دوست هئي. جڏهن ته هن ۽ منهنجي عمر ۾ 45 سالن جي وِٿي هئي، پر تنهن هوندي به اسان جي ناتي ۾ ڪوفرق نه هو ۽ نه وري انهيءَ ڳالهه سان ڪو فرق ٿو پوي ته هوءَ اتر هند جي هڪ قدامت پرست مسلمان گهراڻي مان هئي. ۽ مان هڪ وڏي چمار جو سک، جنهن کي هندستان جي ڪٽر پريس پاران "دهليءَ جو گندو ماڻهو" طور سڃاتو ويندو هو. سعديا مون سان گهٽو گڏ هوندي هئي، ۽ جڏهن ته مان ان ساٿ کي پاڻ تائين محدود رکڻ چاهيندو هُس پر

سعديا ڪوٺي تي چڙهي وڏي واڪي پٽي پڙو ڏيندي هئي. ايتري قدر جو هڪ ڀيري هن بمبئي جي هڪ افواهہ پکيڙيندڙ رسالي کي انٽرويو ڏيندي چيو: "منهنجي زندگيءَ ۾ صرف هڪ مرد آهي ۽ اهو آهي خشونت سنگهہ."

سعديا ڏاڍي جذباتي، گهٽوٽهو مردن سان رهڻ واري ۽ گهڻ ڳالهائو عورت هئي. هن مون سان رڳو هڪڙو ڪلاڪ ڪچهري ڪئي پر ان ۾ بہ هن پنهنجي زندگيءَ ۾ آيل ڪيترن ئي مردن بابت ٻڌايو. هن ٻهرين شادي پنهنجي ئي خاندان مان ڪئي هئي پر اها شادي هلي نہ سگهي. سندس اهو مڙس ڪلڪتي ۾ هڪ اردو اخبار ڪيندو هو. هو ماءُ جي مت تي سعديا کي مارڪٽ بہ ڪندو هو. تنهن ڪري سعديا ان کي طلاق ڏئي واپس پنهنجي گهر موٽي آئي.

سعديا هڪ بي چين ۽ بي آرام روح هئي. هوءَ عام چام نہ رڳو نوڪريون پر پنهنجا چاهيندڙ بہ تبديل ڪندي رهندي هئي. هڪ ڏينهن هن هڪ بوتيڪ کوليو ۽ ڪجهہ ئي مهينن ۾ لکين رپيا ڪمائڻ جي ڳالهہ ڪئي. جيڪو وري ڪجهہ ئي ڏينهن ۾ بند ڪري ڪيائين ۽ وري فرنيچر جو ڌنڌو ڪرڻ لڳي. پر جلدئي اهو بہ بند ڪيائين ۽ وري لکين رپيا ڪمائڻ جي خيال کان غاليچا باهران گهرائڻ لڳي. ڪجهہ وقت وري سياست ۾ پاڻ کي وندرايائين. هن ميرٺ ۾ هڪ احتجاجي مارچ ۾ پڻ حصو ورتو. جتي جامع نگر ۽ ذاڪر باغ جي مسلمان آباديءَ ۾ گروهي فساد ٿي پيا جنهن ۾ ڪيترائي ماڻهو قتل ٿي پيا. اِهو سندس چونڊن جو ٽڪ پڻ هيو. هو ڪيترائي پرڏيهہ جا چڪر پڻ هڻي آئي هئي. هڪ دفعي تہ هن انگلينڊ جي هڪڙي پب ۾ بيراگيري پڻ ڪئي ۽ اتان انڊيا واپس ورڻ مهل پنهنجا گناهہ بخشرائڻ ڪان هوءَ رستي ۾ ئي سفر اڌ ۾ ڇڏي مڪي، مديني عمرو ادا ڪرڻ هلي وئي. قدرت پاران هن کي لکڻ جي سريلي ڏات مليل هئي. "انڊيا ٽو ڊي" ۽ "دي ٽائمز آف انڊيا" پاران هن کي باقاعدهہ ڪالم لکڻ لاءِ ڏوڪڙ ڏنا ويا ۽ هن کان ايڊين موڪلن جو بہ ڪير نہ پڇندو هو. پر هن جو اهو جوش ۽ جذبو ٿورن ئي ڏينهن ۾ ختم ٿي ويندو هو. هوءَ جيڪو بہ ڪم ڪندي هئي تنهن مان جلد ئي دل ڀرجي ويندي هيس. هڪ وقت جي هوءَ گهوڙي سواري سکندي هئي تہ وري ٻي وقت اڏامڻ پڻ سکندي هئي. سعديا عربي ۽ فارسي سکڻ لاءِ هڪڙو مولوي صاحب رکيو. هن ۾ زندهہ رهڻ لاءِ جوش پيدا ٿيو ۽ هن اسڪالر ٿيڻ جا جتن ڪيا. هوءَ جانورن سان ڏاڍو پيار ڪندي هئي، هن هڪڙو وڏن ڪنن وارو ڪلر بہ پاليو هو. هڪ ڏينهن هن پنهنجي ويجهي ساهيڙي ڪامنا پرساد کي اهو گلدان واعدي تي ڏنو تہ سياڻي شام جو وٺي ويندي. ٽن ڏينهن کان پوءِ ڪامنا گلر کي مجبور ٿي پاڻ ئي سعديا جي گهر پهچايو.

سعديا پنهنجو پاڻ کي اوليت ڏيڻ وارن مان هئي. هوءَ سڀ کان وڌيڪ پاڻ سان پيار ڪندي هئي. هڪ دفعي هوءَ پريس پارٽي وارن سان گڏ راجيو گانڌي سان پرڏيهي دوري تي بہ وئي، ان سڄي گروپ ۾ سعديا جو چهرو ئي فوٽو جينڪ هو. تنهن ڪري وزيراعظم کانپوءِ هوءَ ٽي وي ۽ ميڊيا جي توجهہ جو مرڪز بڻي هي. وري هن کي خيال آيو تہ ڇو نہ جيڪر ڪانگريس ۾ شامل ٿجي، هوءَ هڪ ن پارليامنٽ گهرن ۾ وئي تہ سهي پر ترت اتان بہ بيزار ٿي پئي.

سعديا هڪ شئي لاءِ هميشہ سوچيندي رهندي هئي، اها هئي شادي. پر

شاديءَ کان وڌيڪ هوءَ ماءُ ٿيڻ جي خواهشمند هئي. پر اهو ٻڌ ته سندس مڙس ضرور مسلمان هئڻ گهرجي. "مرحيات عصمت چغتائي" هن کي چيو: "بهادر ٿي ۽ هڪ حرامي ٻار پيدا ڪر." سعديا اهو ٻڌي ڏڪي وئي هئي.

ڪيترن ئي مردن هن کي شاديءَ لاءِ چيو، پر رڳو انهن کي ياءُ ته ڪندي هئي پر هن پاڻ ڪنهن کي به نه اربيو. آخرڪار رضا پرويز آيو. سعديا کان 20 سال وڏو طلاق يافته ٻن ٻارن جو پيءُ ۽ شيعو پڻ هو. (جڏهن ته سعديا سني هئي) سعديا جي ماءُ شاديءَ واري ڏينهن به کيس سمجهائيندي رهي ته هوءَ پنهنجو فيصلو بدلائي ۽ نڪاح نامي تي صحي نه ڪري پر سعديا ائين نه ڪيو ۽ مون هن جي رضا سان شاديءَ جي شاهد طور نڪاح نامي تي صحي ڪئي. مون سمجهيو ته هاڻي سعديا پاڪستاني شهريت وٺي هلي ويندي ۽ ائين ئي منهنجي زندگيءَ مان به هلي ويندي، پر مون سعديا کي غلط سمجهيو.

ڪجهه مهينن کانپوءِ هو ٻئي (سعديا ۽ پرويز) اسلام آباد هليا ويا. هو اتي ڏاڍي پيار ڀري شادي شده زندگي گذارڻ لڳا ۽ جڏهن مون کي "منظور قادر ميموريل" پاران انڊوپاڪ لاڳاپن تي ليڪچر ڏيڻ لاءِ لاهور ۾ دعوت ملي ته هو ٻئي به اتي مون سان ملڻ آيا هئا. سعديا کي هڪ خوبصورت ساڙهي پاتل هئي، جڏهن ته پاڪستاني عورتون شلوار قميص پائينديون آهن. هن کي نرڙ تي ڳاڙهي بنديا لڳل هئي. جنهن کي پاڪستان ۾ ڪفر جي نشاني سمجهيو ويندو آهي. چاڪاڻ جو اهي ڪافر هئندا آهن. هوءَ پاڪستان ۾ هڪ هندو عورت جيان رهندي هئي. پاڪستان جيڪو هندوستان کي پنهنجو سڀ کان وڏو دشمن سمجهندو آهي. تنهن ڪري ٿوري ئي وقت ۾ سعديا کي هندستاني جاسوس سمجهي تنگ ڪرڻ شروع ڪيائون ۽ هوءَ پاڪستاني معاشري ۾ نه رهي سگهي. هن جي مڙس کي نوڪريءَ مان ڪڍيو ويو. سعديا ڏاڍي پريشان ٿي پئي، ڇو جو هوءَ گهر لاءِ لڇمي ثابت نه ٿي الٽو مڙس جي تباهيءَ جو ڪارڻ بڻجي پئي.

سعديا وري دهلي موٽي آئي، هوءَ وري پنهنجي آئيندي بابت سوچڻ لڳي. هن مون کي ٻڌايو رضا ڏاڍو پيار ڪندڙ شخص آهي.

اهو جوڙو وري پاڪستان موٽيو. رضا ڪراچي واري گهر کي وڪرو ڪيو ۽ پوءِ هوريان هوريان وري ڀاڳ جو ڦيٿو هنن ڏانهن ڦريو. رضا کي نوڪري ملي وئي ۽ سعديا اميد سان ٿي، کين پٽ ڄائو، جنهن جو نالو هنن "ارمان" رکيو، ڇهن مهينن کان پوءِ سعديا ارمان کي پنهنجي اصلي ناني يعني مون سان ملائڻ لاءِ دهلي آئي، هن مون کي جهليو هو ته مان کيس ڪوبه ڪتاب نه ارپيان، پر مان نه مڃيس ۽ هڪ ڪتاب هن کي ارپي ڇڏيو: سعديا دهلوي جنهن مون کي، منهنجي لهڻ کان به وڌيڪ پيار ۽ محبت ڏني".

اندرائي آئڪٽ گلستائن

هڪ دفعي هن مون کي لکيو:

"منهنجو هٿ جهل مان مري رهي آهيان."

هن لکيو: "منهنجو هٿ جهل، مان مري رهي آهيان."
جڏهن هوءَ مري وئي، تڏهن هن سان ڪير به نه هو.
منهنجي زندگيءَ ۾ آيل مڙني عورتن مان اندرائي آئڪٽ گلستائن جو ساٿ مون سان ڏاڍو ٿورو وقت رهيو. اسان گهٽي گهٽي وقت کان پوءِ ملندا هئاسين پر اهو به گهڙي جهٽ لاءِ. چاڪاڻ جو هوءَ دارجلنگ، ڪلڪتي ۽ چائباسا (بهار) ۾ رهندي هئي ۽ مان رهندو هوس دهليءَ ۾. پر اسان ان ڏوريءَ کي هفتي ۾ هڪ ٻه دفعا خط لکي يا فون ڪري گهٽائيندا رهندا هئاسين.
هوءَ منهنجي زندگيءَ ۾ ڪجهه هن طرح آئي. پهريون ڀيرو هوءَ مون کي هڪ جرمن سفير جي زال سان هڪ آفيس ۾ ملي. اهي هن سان گليڊرن چانهه واري رياست ۾ ترسيل هئا. اها رياست دارجلنگ کان ڪو 20 ڪلو ميٽرن جي پنڌ تي ٻهاڙيءَ جي هيٺين پاسي هئي. سندس مڙس، جيڪو اصل ۾ تبتي هو ۽ اهو ئي رياست جو نظام سنڀاليندو هو.
جنهن جو نالو هو سونم گلستائن. اندرائي کي لکڻ جو چڱو شوق هو. هن جا ڪجهه ڪالم ڪلڪتي جي اخبارن ۾ شايع ٿي چڪا ها پر هوءَ اڃا به سڀني موضوعن تي وڌيڪ آزاد خياليءَ سان لکڻ پئي چاهي. "ڇا توهان هن جي مدد ڪندا."
هن جي سيڪريٽري ڏاڍي شاهاڻي انداز مان پڇيو. مون اندرائيءَ کي لکيو ته هوءَ مون کي پنهنجيون ڪجهه لکڻيون اماڻي ڏي. هن پنهنجيون لکڻيون ته موڪليون پر ان سان گڏ اهو پڻ لکيو ته "هوءَ ٻن ٽن ڏينهن ۾ دهلي اچڻ واري آهي، ۽ ڇا! هوءَ مون سان ملي سگهي ٿي." مون ڪيس ميريڊن ۾ رات جي ماني‌ءَ جي دعوت ڏني.
ڪافي هائوس جي انهيءَ سيٽ تي وڃي وينس، جتان مان رسيپشن ڊيسڪ ڏسي پئي سگهيس. ۽ مون اڳ ئي رسيپشن تي چٽ لکي موڪلي هئي ته، "جيڪا به ڇوڪري مون بابت پڇي، تنهن کي مون ڏانهن موڪلجو." مون کي خبر نه هئي ته هوءَ هندو آهي يا تبتي ۽ اها به خبر نه هئي ته آئڪٽ، بنگالي ڪاياستا جي ذات آهي.
مون ڏسي ورتو ته رسيپشن تي هڪ هلڪي قدر جي ڇوڪري

آئي ۽ ڪلارڪ هن کي ڪافي هائوس ڏانهن وڃڻ جو اشارو ڪيو. جيئن ئي هوءَ ڪافي هائوس ۾ داخل ٿي تہ مون اٿي سندس آجيان ڪئي.

هن کي سڃاڻڻ ۾ مون کي ڪا تڪليف نہ ٿي. ڇاڪاڻ جو اتي مان ئي هيڪلو سردار هوس. اسان هٿ ملايو آمهون سامهون ڪرسين تي ويٺاسين ۽ هڪ ٻئي جو جائزو ورتو. هن ڪا پيچي مون ۾ اسڪاچ ۽ سوڊا جو آرڊر ڪيو. هن گلاس جو انتظار ڪندي پرڏيهي ڪمپنيءَ جو سگريٽ ڪڍيو ۽ چاندي جي لائيٽر سان دکايو. جڏهن هوءَ مون کي پنهنجي خانداني پس منظر بابت ٻڌائي رهي هئي تڏهن مان ان کي غور سان ڏسي رهيو هوس. هن جو رنگ هلڪو پورو ناسي هو. ڳتا ٿورا ٻاهر نڪتل وار ڪارا ۽ ڪٽيل پرون ائين لهيل هيس ڄڻ رکو ۾ سنهڙيون ليڪون. هن کي هلڪو ميڪ اپ ٿيل هو ۽ فرنچ پرفيوم لڳل هئي. هن کي تمام سٺا ڪپڙا پهريل هئا ۽ جهڄا زيور.

هن جو آواز نرم ۽ مائيٽو هو ۽ هوءَ بنا ڪنهن مقامي لهجي جي ڳالهائي رهي هئي. هن مون کي ٻڌايو تہ سندس پيءُ هڪ ڪاڻ جو مالڪ آهي ۽ هن کي چائباسا ۾ سهڻو گهر آهي. اندراني کي هڪ ننڍي ڀيڻ هئي جيڪا شادي شده ۽ ٻارن جي ماءُ هئي. اندراني ٻہ پهرين شادي آءِ اي ايس جي هڪ بنگالي سان ڪئي هئي. پر هوءَ ان مان بيزار ٿي پئي ۽ ان کان طلاق ورتي ۽ پوءِ وري سونم سان شادي ڪيائين. ڪيس هڪ پٽ سڌارٿ هو. جيڪو دارجلنگ جي اسڪول ۾ پڙهندو هو.

”پهرين طلاق کان پوءِ مان هڪ سردار سان پئي شادي ڪريان. جيڪو تنهن وقت برگيڊير ۽ هاڻي جنرل آهي.“ هن ٻڌايو. ”پوءِ تو ڇو نہ ڪئي؟“ مون هن کان پڇيو

”ڇا توهان کي خبر ناهي تہ سردار پنهنجين زالن کي ماريندا آهن.“ هن کلي چيو: ”هو تہ ان کان ٻہ وڌيڪ ٻرو هو.“ هن وڌيڪ ٻڌايو: ”هو انگريزي ٻہ پنجابي لهجي ۾ ڳالهائيندو هو. پوءِ مان پلا ڪيئن ٿي. اهڙي شخص سان رهي سگهان جيڪو هر لفظ غلط ڳالهائي.“

رات جي ماني کائڻ کان پوءِ اسان موضوع بدلائي لکڻ پڙهڻ جي باري ۾ ڳالهايو: هن ٻڌايو. تہ هن ڪافي شاعري ٻہ ڪئي آهي. مون چيو: ”شاعريءَ ۾ پئسو ڪونهي. انڊيا ۾ گهڻا تڻا شاعريءَ جا ڪتاب شاعر جي ئي خرچ تي شايع ٿيندا آهن“ ۽ مون هن کي وڌيڪ ٻڌايو: ”پروفيسر پي لاس رائٽرس ورڪشاپ اهڙي قسم جا ڪم وڏيءَ دل سان ڪندو آهي.“ جن کي نہ تہ راءِ ڏيندڙ ۽ نہ ئي ڪتاب خريد ڪندڙ هٿ لائيندا آهن. اصل ۾ انهن کي ڪير خريد ڪندوئي ناهي.“

”ان جي معنيٰ تہ تون منهنجي شاعري ڏسڻ ئي نٿو چاهين.“ هن چيو: ”نہ. نہ اهڙي ڳالهہ ناهي! اوهان ڀلي پنهنجي سڄي شاعري مون ڏانهن موڪلي ڏيو. پر اصل ۾ مون کي جديد شاعريءَ بابت ڪا ڄاڻ ڪونهي. مون تہ رڳو ميجيل شاعر ئي پڙهيا آهن. انهنءَ ۾ آخري ٽي ايس ايليٽ آهي.“

ڪجهہ ڏينهن کان پوءِ هن پنهنجي مڪمل شاعري موڪلي. جيڪا ٻي لاس رائٽرس ورڪشاپ وارن کان سواءِ ٻي ڪنهن ٻہ شايع نہ ڪئي. منهنجو هن جي شاعري سان ڪنهن ٻہ قسم جو ڪو لڳ لاڳاپو نہ هو. ۽ نہ ئي ان ڪتاب جي ارپنا ڪا اهميت رکي پئي. ڇاڪاڻ جو اهو مون کي ارپيل هو. هن کي تڪڙي فتح گهربل هئي.

سال کن کان پوءِ مان ۽ منهنجي زال پوٽان گهمڻ وياسين. اندراني دعوت ڏني

تہ اسان ھن وٽ دارجلنگ گھمڻ اچون ۽ سندس مھمان ٿيون. مون پھريان ملڪ جي انھيءَ حصي کي ڪڏھن بہ ڏٺو ھو. سو سنيري پياسين. اھو سفر ڏاڍو ڏکيو ھو. اسان وڏو پنڌ ڪري ھن جي چانھي واري رياست ۾ پھتاسين. اتي اسان پلانٽرس ڪلب ۾ منجھند جي مانيءَ کاڌي. اندراڻي ڏاڍي خوش ٿي رھي ھئي. ھن اسان کي پنھنجي مڙس سان ملايو. جيڪو پڻ ڏاڍو خوبصورت ھو ۽ ھن ٻين ٻين پلانٽرس دوستن سان بہ ملايو. جن جون زالون پنجابي ٿلھيون ۽ سولن ڳھ ڳڻن سان سٿيل ھيون.

گليرن جو سفر ڏاڍو ٿڪائيندڙ ھو. اندراڻي جو بنگلو ڏاڍو ڪشادو ۽ سھڻو ٺھيل ھو. اھو بنگلو مٿئين درجي جي يورپي طرز تي ٺھيل ھو. ان جي بنگلي ۾ ڪابہ شيءِ ديسي نہ ھئي. کاڌي پچائڻ جا ٿانوَ، چمچن ۽ ڪانٽن جا سيٽ ، ۽ گلاس مطلب تہ روز جي استعمال جو سمورو سامان ٻاھران گھرايل ھو. سفر جي ٿڪ ڪري منھنجي زال رات جو جلدي سمھي پئي. سونم بہ سڄو ڏينھن ھڙ ھڙ ۾ گذاريو ھو. اھو بہ ترت وڃي بستري ڀيڙو ٿيو. پوءِ مان ۽ اندراڻي رات دير تائين ھٿ ۾ ھٿ ڏيون ڳالھائيندا رھياسين. ھن ان وچ ۾ سگريٽن جو ھڪڙو پورو پئڪٽ ڇٽ ڪري ڇڏيو ۽ مون ڪجھہ گلاس فرينچ شراب جا ڍوکيا. اھو وقت ڏاڍو ٻاجھہ ڀريو ھو. ٻئي سرھا ھئاسون ۽ اسان ھڪ ٻئي جو پورو پورو خيال رکي رھيا ھئاسون. اسان سڀني کان ٻھريان ھڪ ٻئي کي رات جي چمي بہ ڏني ھئي.

ٻي ڏينھن تي اسان دھلي لاءِ اسھياسين، اسان جي وچ ۾ لڪ پڙھہ ڏاڍي حجائتي ھوندي ھئي. اندراڻي آھستي آھستي مون کي پنھنجي گھر جا مسئلا ٻڌائڻ شروع ڪيا. ھوءَ ھڪ چانھہ جي باغ واري جي زال ھئي ۽ ان جي واپاري مصروفيتن ڪري ڏاڍي پريشان ھئي. ھونءَ تہ سونم خوش اخلاق، خيال رکندڙ ۽ گھٽ ڳالھائو ھو. جنھن وٽ چانھہ جي باغن کانسوءِ ٻي ڪابہ دلچسپي نہ ھئي.

ھن مون کان پڇيو: ”ڇا تون منھنجي پٽ کي ڪنھن سٺي ڪاليج ۾ داخلا وٺي ڏئي سگھين ٿو؟“ ۽ ڇا مان سندس پٽ جي وڏي چمار واري پيءُ ۽ ڪاٿين واري واپار مان جند ڇڏائي سگھان ٿو؟

مان ھن جو چيل ھر ڪم پورو ڪري وٺندو ھوس. وائس چانسلرن، ڪاليج جي پرنسپالن، وزيرن ۽ مک وزير کي پيو خط پٽ لکندو ھوس.

۽ جڏھن بہ ھوءَ دھلي ايندي ھئي تہ مان ان کي آفيسرن سان بہ ملائيندو ھوس. پر مان سندس گھريلو ۽ ٻين ڳالھين تي ڪو گھڻو ڌيان نہ ڏريندو ھوس، تنھن پر ھوءَ ڏاڍي اٻالڪي ٿي پوندي ھئي.

ھن مون کي پنھنجي پھرين ناول ”گھر ڏياٽيون“ جا پھريان ٽي باب ڪيترائي دفعا پڙھي ٻڌايا ھئا.

مون پورو ناول پنھنجي زال کي پڙھڻ ڪاڻ ڏنو. ھوءَ ان مان ڏاڍو متاثر ٿي. پوءِ مون اھو پينگوئن / وائڪنگ جي ڊيوڊ ڊيوڊر کي ڏنو. ھوبہ اندراڻيءَ جي ناول کان ڏاڍو متاثر ٿيو ۽ ھن اندراڻي سان ھڪ معاھدو ڪيو. ان ناول تي ڏاڍا سٺا رايا مليا ۽ اھو پرڏيھہ جي پبلشرن پڻ قبول ڪيو.

اندراڻي ڊيوڊ کي چيو: ”مان تہ ھر ڇھين مھيني اھڙي قسم جو ناول لکي سگھان ٿي.“ ھن جواب ڏنو ”ڪري سگھين تہ پوءِ مان توکي ڏھن ناولن لکڻ لاءِ

اڳوات ڪميشن ڏيندس."

مون کي لڳو هاڻي ته هوءَ آسمان تي آڏامندي هوندي، ڇاڪاڻ جو هوءَ دولت ۽ شهرت لاءِ ڏاڍي بکي هئي. اسان ڪلڪتي ۾ هڪ ڪتابن جي ميلي تي ملياسين، تڏهن سندس ٻيو ناول "صبح جا پکي" ان ئي هفتي شايع ٿيڻ وارو هو. هن مون کان پڇيو: "ماڻهو مون کان آٽو گراف ڇو نٿا وٺن؟ ۽ "ماڻهو مون کي شوڀادي وانگر ڇو ڪونه ٿا گهڻو پڙهن؟" مون ڪيس ويساهه ڏيارڻ جي پوري پوري ڪوشش ڪئي ۽ چيو: "ٻن ٽن ناولن جي شايع ٿيڻ کان پوءِ ماڻهو توهنجي به پنيان هوندا، ۽ توهنجا ناول به شوڀادي وانگر وڪامندا." ۽ مون هن کي اهو به چيو: "بس رڳو پنهنجين لکڻين ۾ ڪجهه Fucking شامل ڪر، پوءِ تون به ماڻهن وٽ وڌيڪ پڙهي ويندينءَ." پر هن کي منهنجي ڳالهه تي يقين نه آيو. پوءِ هن هوڏ مان چيو: "پر مان اهڙي قسم جي ليکڪا ناهيان."

هاڻي اندراڻي دارجيلنگ کان ڪلڪتي شفٽ ٿي وئي، جتي سندس مڙس جو گهر هيو. انهيءَ کان پوءِ چائباسا هوءَ پنهنجي اڌرنگ سنيل پيءُ جي پرگهور لهندي هئي...... جيئن ته مان اندراڻي سان ڪيترائي مهينا نه ملي سگهيو هوس. سو ان سان ملڻ لاءِ ڏاڍو آتو هوس. تنهن پر هن کي مون رانچي ۾ ڪچهري لاءِ دعوت ڏني. رانچي چائباسا کان ڪو مشڪل هڪ ڪلاڪ جي پنڌ تي آهي. اندراڻي رانچي جي ايئرپورٽ تي مون کي وٺڻ آئي. هن هوٽل ۾ مون لاءِ ڪمرو بک ڪرايو هو. پنهنجن ڪمن ڪارڻ کان پوءِ مان ٻيو سڄو وقت اندراڻيءَ سان گذاريندو هوس.

اندراڻي جي پيءُ جي صحت لاءِ مون رانچي ۾ اتان جي مشهور ڊاڪٽر اين ڪي سنها سان ڳالهه ٻولهه ڪرڻ لاءِ وقت ورتو. اندراڻي پيءُ جون ميڊيڪل رپورٽون پاڻ سان گڏ کڻي آئي هئي. ڊاڪٽر ايڪسري رپورٽون جاچڻ کان پوءِ بنا ڪنهن هٻڪ جي ٻڌايو: "مان هن کي ڪجهه ئي مهينن جو مهمان سمجهان ٿو." (واقعي به هو ٽن مهينن کان پوءِ چالاڻو ڪري ويو.)

ڊاڪٽر سان ملاقات کان پوءِ اسان رانچي جو سير ڪيو. اسان اهي هل ٽاپ گهر به گهمياسين، جتي رابندر ناٿ ٽئگور ۽ ان جو ڀاءُ ڪجهه مهينن لاءِ اچي رهيا هئا. اتي اسان ڪجهه قديم مندر ۽ پاگل خانه به گهميا. ان ويلي منهنجي عمر ۽ ٽڙڪندڙ قدمن اهو سٺو بهانو ڏنو ته مان هن جو هٿ جهلي هلان ۽ ان جي ڪلهي تي ڪنڌ رکي آرام ڪريان. اهو به تمام گهڻو دل لڀائيندڙ احساس هو.

ناول "صبح جا پکي"، هن جي پهرين ناول کان چڱو هو. اهو ڪتاب به مون کي ارپيو هيائين. وري هن کي "اسٽيٽس مئن" پاران به هفتيوار ڪالم لکڻ جي ڪميشن ملي. هوءَ ڏاڍو خوش ٿي رهي هئي ته هاڻي هن کي ڪلڪتي سوسائٽيءَ ۾ به موچاري شهرت ملندي.

ايڏي ڪاميابيءَ کان پوءِ به هوءَ پاڻ بابت ڏاڍي اڻ تڻ ۾ هئي. هن اسان وٽ هڪ هفتو دهليءَ ۾ گذاريو. هوءَ هر روز منجهند کان پوءِ خان مارڪيٽ ويندي هئي ۽ هزارين رپيا ڪپڙن ۽ گهه ڳڻن تي خرچ ڪندي هئي، هن کي انهن شين سان ڏاڍو موهه هو. هن پيري هن مون کي چيو: "جيڪڏهن تون مون کي ڪا قيمتي سوکڙي ڏيڻ چاهين ته اهي سونا ايرنگ ئي هجن." هر ٻي شام جو جڏهن اسان ٻئي بلڪل اڪيلا ٿي ويندا هئاسين ته هوءَ صفا مون ڏي سري ايندي هئي ۽ مون کان

پڇندي هئي: "خشونت، تون سمجهين ٿو تہ مان خوبصورت آهيان؟"

۽ ... 1993ع ۾ هن جو اوچتو زوال شروع ٿيو. مون کي تہ اها اڳ ئي پڪ هئي تہ ائين ٿيندو ضرور. هن "اسٽيٽس مين" جي اسائنمنٽ تي ڪم ڪرڻ شروع ڪيو ۽ جيڪو بہ هن کي ذهن ۾ ايندو هو سو ويندي هئي پنن تي اتاريندي. سو ترت هنن اندراني جي ڪالمن جا ٽڪرا شايع ڪرڻ کان انڪار ڪيو. ۽ اڳتي هلي اهو معاهدو بہ ختم ڪري ڇڏيائون. هن مون کي چيو: "تون ايڊيٽر سان ڳالهاء" پر مون ائين ڪرڻ کان انڪار ڪري ڇڏيو ۽ کيس چيو: "تون پاڻ انهن کان ان جو سبب پڇ."

"ڪالم لکڻ ڪو ايترو آسان ڪم ناهي جيترو گهڻا ماڻهو سمجهندا آهن."

پوء اندراني واپس چائباسا هلي وئي ۽ پنهنجي ماءُ ۽ ڀيڻ سان گڏ رهڻ لڳي. جڏهن تہ اڳ هوء ڏاڍي اوڪائي سان ئي هنن سان ڳالهائيندي هئي، مون کي اها خبر نہ پئي تہ هوء ڪلڪتي يا دارجيلنگ ۾ پنهنجي مڙس سان رهڻ بجاء چائباسا ڇو هلي وئي؟. اندراني هاڻي نئين ناول تي ڪم ڪري رهي هئي. هميشہ جيان هوء ناول جو هر باب لکي پهريان مون ڏي موڪليندي هئي. مون کيس وري لکيو تہ هوء ناول جو سڄو مواد ناهي مون ڏي اماڻي. هن ائين ڪيو. ۽ مون اهو بنا پڙهڻ جي ڊيوڊ ڏانهن ڏياري موڪليو. هن اهو قبول تہ ڪيو پر ناول جو نالو مٽائڻ لاء چيو. مون کي اها بہ خبر نہ پئجي سگهي تہ ڏينهون ڏينهن ڇو هن جا خط ٿورا ٿيندا ٿي ويا. هن هر وقت پريشان رهڻ جي شڪايت ڪئي تہ مون هن کي لکيو: "توکان وڌيڪ ٻيو ڪير بہ تنهنجي مدد نٿو ڪري سگهي." هن جو پڇاڙڪو خط جيڪو مون کي مليو، سو مشڪل سان رڳو پئراگراف تي لکيل هو. جنهن ۾ هن لکيو هو: "تون صحيح آهين، مون کان سواء منهنجي ٻيو ڪير بہ مدد نٿو ڪري سگهي. اڄ ڪلهہ عجيب ڪيفيت جي ورچڙهيل آهيان نہ تہ جيئڻ تي من ٿو ڪري ۽ نہ ئي مرڻ جي ڪا خواهش ٿي ايري." خط هڪ ڏينهن پهتو ۽ پئي ڏينهن سونم جو فون آئي. "اندراني لاڏاڻو ڪري وئي."

"ڇا اهو آپگهات هو؟" مرڻ پڇاڻا ٿيندڙ واقعن مان پڌرو ٿيڻ لڳو تہ پڪ سان هن پنهنجي زندگيء جو پاڻ انت آندو هوندو.

هڪ پبلشر پينگوئن / وائڪنگ وارن ڏي قانوني نوٽس ڏياريو تہ "ڪزينز مارننگ" مان ڪجهہ پنا ڪڍيا وڃن ڇاڪاڻ جو اهي سندن 20 سال اڳ شايع ڪيل ناول The Rosemary tree تان چورايل آهن.

۽ اهو بہ ٿي سگهي ٿو تہ متان ڪجهہ پڙهندڙن هن تي نقل ڪرڻ جو الزام پڻ هنيون هجي ۽ اهو نقل تہ سگهوئي عالم آشڪار ٿي وڃي ها. ۽ هوء اهڙو بيجڙو الزام ڪڏهن بہ برداشت نہ ڪري سگهي ها.

هن جي پڇاڙڪي ناول جو نالو هو، "منهنجو هٺ جهل، مان مري رهي آهيان."

هوء اڪيلي ئي مري وئي ۽ هن جو هٺ ڪنهن بہ نہ جهليو.

هڪ دفعي جڏهن مون هن کي ٻڌايو تہ هي جيڪو ڪتاب آءٌ سهيڙي رهيو آهيان. سو منهنجي پسنديدهہ محبت جي شاعري انگلش، اردو، هندي ۽ پنجابي شعرن تي ٻڌل آهي. تنهن تي هن چيو: "ڇا تون اهو ڪتاب مون کي ارپيندين؟"

مون هن سان ائين ڪرڻ جو واعدو ڪيو. اڄ بہ اندراني آئڪٽ گلستائن جو رنگين فوٽو منهنجي ڪسئولي واري گهر ۾ پڙهڻ واري ڪمري ۾ لڳل آهي.

غيور النساء حفيظ

هن چيو: ”منهنجو توکان سواءِ هن دنيا ۾ پيو ڪير بہ ڪونهي“

هن چيو: ”منهنجو توکان سواءِ هن دنيا ۾ ڪير بہ ڪونهي“ حيدرآباد جي غيورالنساءِ منهنجي زندگيءَ ۾ تڏهن داخل ٿي، جڏهن مان اڃا سترهن سالن جو هوس. هوءَ مون کان ٻہ سال وڏي هئي. هوءَ دهليءَ جي ليڊي هارڊنگ ڪاليج ۾ داخلا وٺڻ لاءِ آئي هئي. جتي اڳ ئي سندس وڏي ڀيڻ رول A پڙهي رهي هئي. هڪ سال ميڊيڪل پڙهڻ کانپوءِ هن ليڊي ارون ڪاليج ۾ سائنس پڙهڻ لاءِ داخلا ورتي. منهنجي ننڍي ڀيڻ بہ ان ڪاليج ۾ پڙهندي هئي. ٻئي ڇوڪريون سهيليون ٿي ويون. هوءَ هڪ هفتي لاءِ منهنجي ڀيڻ جي دعوت تي اسان جي گهر رهڻ آئي. هوءَ برقعو پاتي آئي هئي ۽ منهنجي ڀيڻ جي زور ڀرڻ تي مس وڃي، هن برقعو پري ڪيو ۽ گهر ڀاتين سان ملي. منهنجي لاءِ اهو سڀ ڏاڍو عجيب هو. بي پردهہ ٿيڻ بہ هڪ ڊرامائي منظر وانگر آهي. جيئن ٿيٽر ۾ پردو کڄندو آهي تہ ڏسندڙ تيز ٻرندڙ روشنين سان جرڪندڙ اسٽيج ڏسندا آهن. جيئنڪا پرين جي ديس جهڙي لڳندي آهي.

اهو منهنجي لاءِ نئون تجربو هو. هو ڏاڍي خوبصورت هئي، هن کي ڪنهن سان بہ ڀيٽي نہ پيو سگهجي. پر قد جي هلڪي، پيلي رنگت واري ڪجهہ ڪمزور ڇوڪري هئي. سندس وار هلڪا ڀورا ناسي هئا. هن بابت جنهن ڳالهہ مون کي اڇرج ۾ وڌو سا اها تہ هڪ ڇوڪري جنهن ننڍپڻ کان جوانيءَ تائين پاڻ برقعي ۾ لڪائي رکيو سا ايتري خود اعتماد آزاد خيالن واري ڪيئن ٿي سگهي هئي.

ڪجهہ ڏينهن کان پوءِ جڏهن هوءَ ٻيهر اسان جي گهر آئي تہ مان ۽ منهنجي ننڍي ڀيڻ هن کي فلم ڏيکارڻ ڪاٺ ولي وياسين تہ هال ۾ مان ٻنهي ڇوڪرين جي وچ ۾ ٿي ويٺس جيئن ئي روشني گهٽ ٿي تہ هن منهنجو هٿ ڪٽي پنهنجي ساڙهي اندر ڪري ڇڏيو. مان تہ صفا ٻلهار ٿي ويس ۽ ان ڏينهن کان پوءِ مون پنهنجي ڀيڻ کي تنگ ڪرڻ ڇڏي ڏنو. هڪ ڏينهن غيور اسان جي گهر اچڻ لاءِ سنبري. هوءَ اها شام اسان سان گڏ گذارڻ لاءِ آئي پئي. ۽ مان کيس وٺڻ لاءِ سندس گهر ويس پر سڌو گهر ولي اچڻ بدران مون هن سان دهلي جي ڇٺوڦير ڊگهي

ڊرائيو ڪئي. تنهن زماني ۾ دهلي ٺورن ماڻهن جو شهر هو. اسان ٻئي هٿ هٿ ۾ ڏئي پيار جون ڳالهيون ڪندا رهندا هئاسين. هن کي اها خبر پئجي وئي هئي ته اڻ پڙهيل هڪ ٻئي کي ڪيئن پرکي وٺندا آهن.

۽ جڏهن مان انگليڊ ۾ هئس تڏهن به اسان هڪ ٻئي کي مسلسل خط لکندا رهندا هئاسين.

پوءِ ٿيو ائين جو هن جا خط ڍگهي ڍگهي وٿيءَ کان پوءِ اچڻ لڳا. ۽ پوءِ وري ڪڏهن ڪڏهن ٿي. نيٺ هن جا خط اچڻ ئي بند ٿي ويا. مون کي منهنجي ڀيڻ ٻڌايو ته غيور جي حيدرآباد جي هڪ آرمي آفيسر سان شادي ٿي وئي آهي.

مان غيور سان پنهنجن مختصر ۽ روحاني لاڳاپن کي ان ڪري به وڌيڪ اهميت ڏيندو آهيان، جو هن لاڳاپن منهنجو مسلمانن ڏانهن رويو تبديل ڪري ڇڏيو. منهنجي لهيءَ جي ٻين هندوءَ سکن جيان مان به ان ئي معاشري ۾ وڏو ٿيو هوس، جيڪو مسلمانن جي خلاف هو. پهريون ڀيرو مان تڏهن حيران ٿيس جڏهن اردوءَ جي استاد مولوي سيف الدين سان منهنجا لاڳاپا گهاٽا ٿيڻ لڳا. ۽ انهيءَ کي غيور النساء حفيظ ثابت ڪري ڏيکاريو ته ٻن جدا فرقن جا ماڻهو هڪ ٻئي سان پيار ڪري سگهن ٿا.

جيڪڏهن توهان ڪنهن بي فرقي جي انسان کي چاهڻ لڳندؤ ته پوءِ اهو سڄو فرقو اوهان کي پيارو لڳڻ لڳندو ۽ منهنجي ان تبديليءَ ۾ آخري هٿ هو منظور قادر جو.

انهن سمورن ماڻهن کي سڃاڻن کانپوءِ مان ان نتيجي تي پهتس ته هندستاني مسلمان ملڪ خلاف ڪڏهن به ڪم نٿو ڪري سگهي.

منهنجي زندگيءَ ۾ غيور النساء 30 سالن کان پوءِ وري ٻيهر آئي. منهنجي ڀيڻ مون کي نيرن ڪرڻ لاءِ فون ڪئي. جڏهن مان اتي پهتس ته هن امالڪ پڇيو: ”چا تون هن ڇوڪريءَ کي سڃاڻين؟“ ”ها ڇونه! هيءَ غيور آهي.“ پر هاڻي هوءَ ڇوڪري نه رهي هئي. وچولي عمر جي عورت ٿي وئي هئي. هن سان گڏ هڪ خوبصورت ڇوڪري هئي. ان جو نالو فريسه هو ۽ هوءَ غيور جي پهرين مڙس مان هئي. فريسه ليڊي ارون ڪاليج ۾ داخلا ورتي هئي ۽ مان هن جو مقامي سنڀاليندڙ ٿيو هوس.

فريسه ڪاليج جي ڇوڪرن ۾ ڏاڍي مقبول هئي. هوءَ جڏهن به انهن ڇوڪرن سان ٻاهر چڪر هڻڻ ويندي هئي ته مون کان چٺي لکرائي ويندي هئي ته هوءَ مقامي سنڀاليندڙ ڏانهن پئي وڃي. تنهن ڪري هن کي ڪڏهن به ڪا اوکائي نه ٿي.

فريسه پهريون ”هني مون“ پنهنجي انگريز مڙس سان گڏ منهنجي ئي گهر ۾ ملهايو. ڪجهه وقت کان پوءِ هن ان کان طلاق ورتي ۽ سوئيڊش بئنڪر سان وڃي شادي ڪئي، هاڻي اهي هانگ ڪانگ ۾ رهندا آهن. مان جڏهن به هانگ ڪانگ ويندو آهيان ته سندن ئي مهمان ٿيندو آهيان. چاڪاڻ جو مان هن جي ٻنهي مڙسن مان ڇٽيل ٻارن جو نانو آهيان.

وري هڪ دفعو ٻيهر غيور سان ملاقات ٿي وئي، ۽ پوءِ مان لڳاتار هن سان ملندو رهيس، مون هن کي ڪڏهن به نه وڃايو. مان حيدرآباد ۾ هر وقت هن سان گڏ هوندو هوس، هاڻي هوءَ ڏاڍي ڪمزور ٿي وئي ۽ لڳ ڀڳ نظر ٻڻ گم ٿي چڪي هوس ۽ عمر جي ان حصي ۾ هوءَ وينتر وڌيڪ مذهبي ٿي وئي هئي. هوءَ پنج وقت

نماز پڙهندي هئي ۽ ڏٺيءَ کان دعا پنندي هئي ته "هو هاڻ جلدي پاڻ ڏي گهرائي".
هوءَ مون کي ان درگاهه تي وٺي وئي، جتي سندس ماءُ پيءُ ۽ ڀينرون پوريل هيون. هن پنهنجي قبر پڻ بک ڪرائي ڇڏي هئي.
"مون پندرهن سال پهرين 1500 ربيه ڏنا ها." هن ٻڌايو
"تون پنهنجي قبر ڪپائي پئسا ڇو نه ٿي ڪمائين؟" مون هن کي خوش ڪرڻ جي خيال کان چيو.
"مون کي قبر تي لوڻ ڇنٽو آهي." هن ٻڌايو "اها هڪ حيدرآبادي رسم آهي." "هتي منهنجي پرسان الائي ڪير دفنايو ويندو." هن جي آخري لفظن اکين ۾ پاڻي آڻي ڇڏيو. "منهنجو توکان سواءِ هن دنيا ۾ ڪير به ڪونهي."
"فريسه پنهنجي ڪتب ۾ گم ٿي وئي آهي، ڇني شماهي ڪو خط لکي وٺندي آهي. منهنجا سمورا مٽ مائٽ، ابو امڙ ۽ ڀينر وفات ڪري ويون آهن. منٽرو رب نجاڻان ڇو! الائي منهنجون دعائون نه ٿو ٻڌي ۽ پاڻ وٽ گهرائي، مان وڌيڪ رهڻ نٿي چاهيان.

انيس جنگ

هوءَ ڏاڍا سٺيا سٺيا طعام ۽ موسمي انگورن جو تازو شراب پنهنجن مهمانن کي پيشاربندي هئي.

مان اهو چوندس ته، مون هن جهڙي ٻي عورت پنهنجي زندگيءَ ۾ نه ڏٺي، جيڪڏهن مون کي پنهنجي زندگيءَ ۾ آيل انهن شخصن جي لسٽ ناهڻي پوي. جيڪي گهڻ ڳالهائو آهن ته مان ان لسٽ ۾ سڀ کان پهريون نالو انيس جنگ جو لکندس. پر اها به حقيقت آهي ته مون کي ڪڏهن به اها ڪڙڪ پئجي نه سگهي. ته جيڪو ڪجهه هو ڳالهائي رهي آهي، اهو سچ به آهي يا نسورو ڪوڙ. هوءَ پنهنجي بلا جي ذهانت سان هر مرد کي ڏاڍو سهنج سان بيوقوف بڻائي ويندي هئي ۽ جڏهن اهو مرد ڪنڌ جهڪائي ڇڏيندو هو ته هوءَ وري ڪنهن ٻي مرد سان ڳالهين ۾ لڳي ويندي هئي. پر جي ڪٿي ڪو آڏو ٿيندو هوس ته هوءَ نڪ سان پلئو ڪائي ويندي هئي ۽ نڪ جي پڪائي سان چوندي هئي، ”هن ته ائين چيو ئي ناهي، يا هن اهڙو ڪجهه ڪيوئي ناهي.“ هوءَ مون سان هميشه اها ئي هلت هلندي هئي. پر پوءِ به مان هن ڏانهن ڇڪجندو ويندو هوس.

انيس هڪ سٺي آسائتي هئي. هوءَ ڏاڍا سٺا سٺا طعام ۽ موسمي انگورن جو تازو ناهيل شراب پئي مهمانن کي ڏوکهرائيندي هئي. هوءَ هميشه هر ڪنهن کي غلط نالي سان سڏيندي هئي. جڏهن ته اها ڏاڍي حيران ڪندڙ حقيقت آهي. ته هوءَ جن جابه نالا غلط وٺندي هئي. هوءَ انهن مڙني جي صحيح نالن کان چڱي پر ڄاڻو هوندي هئي. هن جي گهر ملڪ جا اڳڪٿيا وڏا ماڻهو جن ۾ ريپبلڪ جو صدر گيان سنگهه، ڪيبينٽ وزير بلرام جکر، رام نواس مرڌا، مخالف ڌر جا اڳواڻ اٽل بهاري واجپائي، گورنر بي ڪي نهرو، ايل ڪي جاهه ۽ قومي شخصيتون شيخ عبدالله، شاعر احمد فراز، ليکڪ وي ايس نيپال، سفير ڪائونسلر ۽ ٻيا ڪوڙ ماڻهو ايندا ويندا هئا. هوءَ انهن مڙني کي سڃاڻندي هئي ۽ هوبه وري ڪيس چڱي طرح سڃاڻندا هئا.

هوءَ هڪ سگهڙ ۽ آزاد خيال عورت هئي. هوءَ ڏاڍا سهڻا ويس وڳا پهريندي هئي، ان جي اٿ ويهه، فن ۽ ادب هر شيءِ جديد هئي. هوءَ وقت سان ڪلهو ڪلهي سان ملائي هلندڙ عورت هئي، هن جا خيال اهڙا هئا. جيئن هڪ آزاد خيال عورت، جنهن

جي چٹو ڏسا ۾ مرد ٿي مرد هجن.

مان اهو پهريون شخص هوس جنهن هن کي سهڪار ڪيو ۽ نوڪري ڏني. مان هن کي ٽيهن سالن کان سڃاڻان. ٿيو ته ڪنهن ڪنهن ڀيرو ان جي ڳالهه تي ڏاڍيون ٽهڪان چڙهنديون هيون. جو هوءَ جنهن بيان ڪندي ڳالهائيندي ۽ خوش ٿيندي هئي، ان کي رکو پلي ڏيڻ جي ديرهو ٿيندي هئي جو هوءَ ان جي ڪلاڪن لڳندي هئي. پر مون هن کي ڪڏهن به سندس ان ڪندي ڳرت کان ڇهل پل نه هئي. پوءِ شايد ان ڪري هوءَ منهنجو خيال ڪندي هئي.

1960ع ۾ هوءَ آمريڪن يونيورسٽيءَ مان ڊگري وٺي موٽي. هن منهنجي زال کي فون ڪري ٻڌايو ته هوءَ اسان جي پٽ سان بمبئي ۾ ملي هئي ۽ هن کيس چيو: "توهان اسان جي گهر اچجانءِ، مان توکي دعوت ٿو ڏيان." کيس ترت گهرايو ويو. مان ۽ منهنجي زال هن سان ملي ڏاڍا خوش ٿياسين. هوءَ انگريزي آمريڪي يا هندستاني لهجي ۾ ڳالهائڻ بجاءِ پنهنجي دکني لهجي ۾ ڳالهائي رهي هئي. ايئن کي نوڪريءَ جي گهرج هئي. مون وٽ هڪ ٿوري مدي واري نوڪري لاءِ جاءِ خالي هئي.

هوءَ ان خاندان سان تعلق رکندڙ هئي، جيڪو ٻڌا ڪنهن سبب جي اوچتو ختم ٿي ويو هو. هن ان تباهيءَ کان پلڪ آجو ڪرايو ۽ زندگيءَ ڏي موٽي آئي. هوءَ جڏهن مون سان حيدرآباد گڏجي هلي ته پنهنجي شهر هئڻ ڪري پنهنجي شهر هئڻ جو احساس ڏيارڻ لڳي. هوءَ جڏهن به مون کي ڪنهن هوٽل ۾ ڏسندي هئي ته مون کي آمريڪي ڪائونسل جنرل جي وڏي بنگلي تي وٺي ويندي هئي. اتي رات جي مانيءَ تي هوءَ مڙني مهمانن مٿان ڇانئيل هوندي هئي. اتي ڪيترن ئي مهمانن تي اهو اثر پوندو هو ته هوءَ ڪا شهنشاهي خاندان نظام حيدرآباد مان آهي.

اصل ۾ اليس جنگ جا وڏا حيدرآباد جا نه پر لکنؤ جا هئا. هن جي پيءُ جو نالو هوشيار هو. هو حيدرآباد لڏي آيو ۽ اتي هو نظامن جي اک تي چڙهي ويو ۽ هن جا نيهن نيارا ٿي ويا. توڙي جو هن کي ڪو سرڪاري عهدو نه مليو هو، پر پوءِ به هن کي خطاب ڏنو ويو هو "نواب هوشيار جنگ". ان جي پهچ وارن سان رسائي ڪري کيس هڪ حويلي ۽ ٻي ملڪيت ڏني وئي. اهو خاندان اتي ئي رهيو. پر انهن سڀني جي ڪا خبر ناهي ته ڇو ڪائن اها ملڪيت ميراث واپس ورتي وئي. انهن جا سڀ زٽ معاف ڪري سگهجن ٿا ۽ سندس ڪٿي يقين ڪجي ته سندس پيءُ حيدرآباد جو وزير اعظم (اڃا به) هو.

هڪ دفعي ڪئناڊا جي هڪ عورت سيوڊڪمر وٽان گواهٽي هلڻ جي دعوت ملي. هن مون کي ٻڌايو: "هوءَ ٻن هفتن ۾ جيترو ٿي سگهيو اوترو هندستان ڏسڻ چاهي ٿي." هن مون کي پاڻ گڏ هلڻ لاءِ چيو. مان راضي ته ٿي ويس پر اهو پڻ ٻڌائي ڇڏيم ته مان کيس پنهنجين مصروفيتن ڪري گهڻو گهمائي نه سگهندس ۽ اهو به ته کيس رهڻ لاءِ پڻ بندوبست ڪرڻو پوندو، ڇو جو مان سرڪٽ هائوس ۾ رهندو آهيان. هوءَ اليس جي نندي ڀيڻ کي سڃاڻندي هئي. تنهن ڪري ان وري اليس کي ساڻ هلڻ جو چيو. سڄا خرچ پڪا هن ڀريا. اسان جڏهن گواهٽي پهتاسين ته خالصا هاءِ اسڪول اسان کي گارڊ آف آنر ڏنو ۽ بينڊ تي قومي ترانو وڄايو. ٻه ڇوڪريون مونکي سرڪٽ هائوس تائين ڇڏڻ آيون. سيوڊڪمر کي هڪ ننڍڙو ڪمرو هوٽل ۾ مليو هو ۽ اليس گورنر بي ڪي نهرو کي فون ڪري ٻڌايو ته

سندس پٽ جي دوست آئي آهي ۽ هن کي خبر ناهي تہ هوءَ گواهٽي ۾ ڪٿي ترسي. سوتنهن ڪري ڪيس "راج ڀون" ۾ ترسڻ جي دعوت ڏني ويئي. ٽن ڏينهن تائين اسان پرمپتر جا چڪر هڻندا رهياسين. ۽ پوءِ جڏهن ٻيهر گيان سنگهہ ٻمبئي الدين نيوي جو دورو ڪرڻ آيو هو "مون هن (انيس) کي ٻڌايو تہ گيانجي مون کي پاڻ سان گڏجي هلڻ جي دعوت ڏني آهي. هن ڏاڍي آرام سان راشٽرپتي لون ڪٺي ۽ صدر جي سيڪريٽري کي ٻڌايو تہ هوءَ بہ اچي رهي آهي. اسان سڀ صدر جي ذاتي جهاز ۾ وياسين. جڏهن تہ اتي مان هوٽل ۾ رهيو هوس ۽ هوءَ وري بہ گورنر علي يار جنگ جي مهمان هئي، صدر گيان سنگهہ هن جي مان پيري خاندان ۽ سهڻن اخلاقن کان ڏاڍو متاثر هو. هر عيد تي، هن جي فليٽ تي صدر پاران فروٽ جو ٽوڪريٽ اچي پهچندو هو. جڏهن مان هفتيوار "انڊيا" جو ايڊيٽر هوس تہ مون کي انيس سان ملڻ جا جهجهڻا وجهہ مليا ها. "بينٽ ڪول مٽن بورڊ" وارا نوجوانن لاءِ هڪڙو رسالو ڪڍڻ پيا گهرن، جنهن لاءِ مون کان بہ پڇيو ويو. مان ڪين ايڊيٽر لاءِ انيس جنگ جو نالو ڏنو.

"پوٽ ٽائمز" دهليءَ مان شروع ٿيو. ٿورن ئي ڏينهن ۾ انيس سڄي بورڊ جي پسنديده شخصيت ٿي وئي هئي، خاص طور تي جنرل مئنيجر مسٽر رام ترينجا جي هوءَ اتي بلڪل آزاد هئي، اچي ڪاري جي مالڪياڻي هئي، هر شام جو هوءَ ترينجا جي ڪار جي پوئين سيٽ تي ڏلي ويندي هئي. سڄو اسٽاف ڏسندو هو تہ هن کي ٿي مڙني کان وڌيڪ اهميت ڏني وڃي ٿي. اهو ڏسي منهنجي صفا ان کان دل کٽي ٿي وئي ۽ مون سائنس نہ ڳالهائڻ جو پهہ ڪري ڇڏيو. ڪيترن ئي سالن تائين هفتيوار "انڊيا" ۾ ڪم ڪرڻ کان پوءِ مون کي ان مان ڪڍيو ويو. هڪ دفعي پاڪستاني هاءِ ڪمشنر جي آجياڻي ۾ هوءَ اچي منهنجي پرواري سيٽ تي ويٺي، مان اتان اٿي وڃي ٻئي هنڌ ويٺس. "او، اهو اچا تائين ائين آهي." هن چيو ۽ اٿي وڃي وئي.

پوٽ ٽائمز ڪو گهڻو وقت هلي نہ سگهيو ۽ انيس هڪ ڀيرو ڀيهر بيروزگار ٿي وئي ۽ پوءِ پهريون ڀيروهن سنجيده تي لکڻ لاءِ سوچيو.

سندس لکت سريلي، سنئين سنواڻي ۽ ويچارن سان ڳتيل هئڻ ڪري هر ڪيو اچرج ڀيو ڪائيندو هو. "هوءَ بہ ايترو سٺو لکي سگهي ٿي." هاڻي مون کي چڱي طرح ياد ناهي تہ وري ڳالهائڻ ڪيئن شروع ٿيو، پر جڏهن مان امرتسر جي تباهي ڏسڻ لاءِ وڃي رهيو هوس. تہ هوءَ بہ مون سان گڏ هلي هئي، اها تباهي سرڪار پاران آپريشن بليو اسٽار 1984ع ڪري ٿي هئي. انيس جنگ جيڪا هڪ شيعائي مسلمان هئي، جنهن اتي هر درگاهہ تي دعا ٿي گهري. گل، پئسا ۽ پرساد ورهايو پئي، سوان ڪري مان انيس جنگ کي مطلبي نٿو سڏي سگهان. هن جا ڪالم "ٽائيمز آف انڊيا" ۾ سڀ کان وڌيڪ پڙهيا ويندا ها. هن جا ڪتاب پينگوئن / وائڪنگ پاران شايع ٿيا، هندستان ۾ هن لاءِ انيڪ دروازا کلي ويا ها. هن کي اقوام متحده پاران هڪ فائدي واري اسائنمينٽ: "ايشيا ۾ عورت جي حيثيت" تي ڪتاب لکڻو هو. اهو ڪتاب اقوام متحده پاران قاهره ۾ ڪوٺايل ڪانفرنس ۾ پڌرو ڪيو ويو، تازو هن ميٽرس ۾ ايشيا جي عورتن جي نظرين کي پڌرو ڪرڻ جو ڪم پورو ڪيو آهي، انيس کي ايندڙ دور جا ماڻهو بہ پڙهندا. سڀ کان آخر ۾ مان اهو چوندس تہ هن جهڙي ٻي عورت مان پنهنجي زندگيءَ ۾ ڪڏهن نہ ڏٺيءَ ۽ مان هڪ اهم ڪردار جي حيثيت ۾ انيس سان گڏجي هڪڙو ناول لکڻ چاهيان ٿو.

ڏرما ڪمار

هوءَ ڏاڍي آڪڙ واري عورت هئي.

30 سال اڳ، هڪ لنچ پارٽي ۾ ڏرما ڪمار ۽ سندس مڙس ليوراج ڪمار سان ملاقات ٿي هئي، جيڪو برماشيل ۾ سينئر ايگزيڪيوٽو ڊائريڪٽر هيو، جڏهن ته ڏرما ڪيمبرج يونيورسٽي ۾ ڊاڪٽري ٿيسس پئي ڪئي. ان پارٽيءَ ۾ هوءَ ئي نگاهن جو مرڪز هئي.

مان زندگيءَ ۾ جيترين عورتون سان ملي چڪو آهيان هوءَ انهن سڀني کان وڌيڪ زندهه دل هئي؛ هن جون اکيون جرڪي رهيون هيون، هڪ پير جو آڱوٺو مڙيل هئس، هٿ ٻي چيني‌ءَ مان لوڏي رهي هئي. هوءَ ڏاڍا سٺا ويچارا ٻه ڪري سگهندي هئي ۽ گڏ گڏ ٽيندي ساڙ ٻه ڪندي هئي. مان ڏاڍو حيران هيس، ڪجهه ڏينهن لاءِ ته مان هر وقت هن جي ئي باري ۾ ڳالهائيندو رهندو هوس ۽ هن جڳهه ماضيءَ جي ڄاڻ رکندڙن کان هن جي باري ۾ پيو پڇا ڳاڇا ڪندو هوس.

ليوراج اتر پرديش جي ڄاتل سڃاتل بنيي خاندان مان هو. هن رهوڊس اسڪالرشپ حاصل ڪئي هئي ۽ آڪسفورڊ مان ڊگري ورتي هئي. هوءَ ڏکڻ ڀارت جي برهمڻ ۽ پونا ۾ نيشنل ڪيميڪل ليبارٽيءَ جي صدر مشهور سائنسدان ڊاڪٽر وينڪٽ رامن جي اڪيلي ڌيءَ هئي.

مان اهو ڄاڻي نه سگهيس ته هو ٻئي ڪيئن ۽ ڪٿي مليا ۽ شاديءَ جو فيصلو ڪيئن ڪيائون. پر ڏرما جي دوستن وٽان مون کي اها خبر پئي ته ڏرما وٽ تعليمي قابليت جي ڏاڍي عزت هوندي هئي. سندس معيار تي پورو لهڻ لاءِ ڪنهن ٻه ميڄيل يونيورسٽيءَ مان فرسٽ ڪلاس ڊگري هئڻ ضروري هئي. هوءَ جن مردن ۽ مائٽن جي واکاڻ ڪندي هئي، سي سڀ آڪسفورڊ ۽ ڪيمبرج يونيورسٽيءَ جا فرسٽ ڪلاس ڊگري ورتل سول سرونٽ يا پروفيسر هئا.

ليوراج رهوڊس اسڪالر کان سواءِ ٻيو ٻه گهڻو ڪجهه هو. هن کي انگريزن جي ڪمپنيءَ ۾ نوڪري هئي. ليوراج کي سندس وڏو صاحب سنڊباد سنڪليئر ۽ ان جي زال ايليئنور ڏاڍو ڀائيندا هئا. پر ڏرما جو رويو انهن سان کهرو هوندو هو.

سن ڪليئر هڪ اهڙو جوڙو هو، جيڪو مون کي ٻه سڃاڻيندو هو. ايلينور منهنجي سٺي دوست هئي. هڪ دفعي مان هن وٽ

سندس برماشيل واري وڏي گهر ۾ ٽڪيو هوس. هوءَ بمبئي سمنڊ جي سنيال ڪندي هئي. سندس گهر، وچ لنڊن جي البائن گهٽيءَ ۾ هو. جيڪو ڄڻ ته منهنجو پنهنجو گهر هوندو هو. ايلينور جي مڙس ۽ ٻارن ٻيان منهنجي سڀني ڄاڻ سڃاڻ تي وٺي هئي. پر ڊرما ۽ منهنجي زال کي هن لاءِ توري به نرمي نه هئي.

منهنجو تعليمي معيار ايڏو پلو نه هو. جو مان ڊرما جي دلڪش دوستن جي حلقي ۾ شامل ٿي سگهان. منهنجو تعليمي رڪارڊ ڏاڍو خراب هو. گهٽ درجي جون نوڪريون ڪندو رهندو هوس ۽ ڪجهه ڪتاب لکيا هئم، جيڪي به تعليمي حلقن ۾ ڪو ايڏا مشهور نه هئا.

ڊرما کي جيئن مون سمجهيو هو. هوءَ ان جي بلڪل ابتڙ هئي. هڪ دفعي جڏهن هن جي مون تي نظر عنايت تي تڏهن مون هن کي غور سان جو ڏٺو ته هن جو منهن مهانڊو ڪو خاص نه هو. هوءَ ميڪ اپ يا پرفيوم استعمال نه ڪندي هئي. پر هن جي خوش دلي ڏاڍو موهيندڙ هئي. هوءَ بي چين رهندي هئي. سندس هٿ ۽ ٽنگون لاڳيتو لڏندا رهندا هئا. هن کي جانورن سان به ڪا دلچسپي نه هئي ۽ هوءَ مردن سان جسماني لاڳاپن کان به پري رهندي هئي. مان هن کي صرف هڪڙي ڳالهه ڪري ساراهيندس ته هن شروع ۾ ئي مون کي چڱيءَ پر وراڻيو هو.

اسان پنهنجين ننڍين پارٽين ۾ ليوراج ڪمار کي دعوت ڏيئي گهرائڻ شروع ڪيو. جتي به ڊرما هميشه توجهه جو مرڪز هوندي هئي. سندس مانيٺو، بااخلاق، پنهنجو پاڻ ۾ رهندڙ، مڙس، منهنجي زال ۽ ڊيءَ جو پسنديده ٿي ويو. ايندڙ ڪجهه سيارن لاءِ ڪمار ۽ ان جي ڊيءَ راڌا اسان جي ننڍڙي گروپ جا ميمبر ٿي ويا. جيڪو هر آچر جي صبح جو سج ايرڻ اڳ دهليءَ جي اوسي پاسي 30 ڪلو ميٽر پري تائين ڪليل ۽ سرسبز ميدانن جو سير ڪندو هو.

اِهو گروپ عام طور تي "اسٽيٽس مين" جي ايڊيٽر ايون شارلٽن ۽ سندس زال جواءِ ۽ ڌيءَ وڪٽوريا، برٽش ڪائونسل جي صدر هينري ڪروم جانس ان جي زال جين ۽ پريم ڪرپال تي مشتمل هوندو هو. اسان جي گروپ جو سڀ کان وڏيڪ اهم ميمبر اسان جو جرمن شيفرڊ سمبا هوندو هو. جيڪو هميشه اونهن خيالن ۾ گم هوندو هو ۽ سوچيندو هوته ڪنهن ڪليل ملڪ ۾ وڃي سيهڙ، مور يا ڳئن جي ڏٺن کي وراڻيندو رهان ۽ ڊڪايان. جمنا ڪناري ٻنين تي پهچڻ کان اڳ اسان ڪافي پيئندا ۽ سينڊوچ کائيندا هئاسين.

ٻه ته ڪلاڪ ميراٿن چهل قدميءَ کان پوءِ اسين بيئر پيئڻ لاءِ سامان واري جڳهه تي واپس ايندا هئاسين. سياندي جي آچر واري صبح جو اِهو گهمڻ ڏاڍو مزي پريو هوندو هو. اتي ئي مون کي ڊرما سان نويڪلو ملڻ جو وجهه مليو. ڪيس اقتصاديات ۾ ڏاڍي دلچسپي هئي، مون ڏٺو ته جيڪي ماڻهو ڪيس متاثر ڪندا هئا. تن ۾ اڪثريت اقتصاديات جي ماهرن جي هوندي هئي. پر انهن مان، مان ڪنهن کي نه سڃاڻندو هئس.

هن جي طرفان موٽ نه ملڻ جي باوجود به مون هن جي تعريف جاري رکي. جڏهن مان ملڪ کان ٻاهر ويندو هيس ته ڪيس نظماڻي نثر ۾ وڏا وڏا خط لکندو هوس ۽ هن جا جواب هميشه مختصر ۽ ڏاڍا تز هوندا هئا. جڏهن هن سان منهنجو پيار چوٽ چڙهي ويو ته مون پنهنجو ٻيو ناول "مان بلبل جو آواز ٻڌي نه سگهندس" هن کي ارپيو. ۽ ارپنا ۾ مون رابرٽ براوئننگ جي شاعريءَ مان هي

ستون ڪٿيون هيون. پڙرا سلسس؛“ ... مان اهو آهيان، جيڪو چالڻ چاهي ٿو، ۽ تون؟“

اپيرل، مان بيحد پيار ڪندس ۽ چاهيو ويندس.

ڊرما کي، جنهن مون کي چالڻ لاءِ هندت سان آتساهيو.

هن لاءِ پنهنجي احساسن کي وڌيڪ ظاهر ڪرڻ تي، هوءَ سخت چڙي پئي هئي ۽ مان نٿو سمجهان تہ هن هن پنهنجو ناول پڙهيو به هوندو. هوءَ مون کي ملڪڙو ماڻهو سمجهندي هئي، جيڪو تہ مان بنا ڪنهن شڪ جي آهيان:

” اوچتو هڪ لنيڙو واقعو پيش آيو. اسان ليوراج ڪمار سان رات جي ماني کائي رهيا هياسين. ڊرما کي پرڏيهہ مان ليڪچر لاءِ اسائنمنٽ ملي هئي ۽ ڪيس انهن ڪوڙن ادارن کان سخت نفرت هئي، جيڪي ٻاهرين يونيورسٽين مان دعوت ناما ولندا آهن، پر ڪين ڊيڪارڻ لاءِ ڪجهہ بہ نہ هوندو آهي.

هن مون کي ٻڌايو تہ ڪيس برطانيا يا شايد آمريڪا جي ادارن مان دعوت ناما ملي چڪا آهن. مون هن کي طنز ڪندي چيو تہ، ”تو اهو سڀ ڪجهہ ڪهڙن طريقن سان حاصل ڪيو؟“ هوءَ ڪاوڙ ۾ ڳاڙهي ٿي وئي ۽ رڙ ڪري چيائين تہ مون کي اهڙي قسم جي بيوقوفي قطعي پسند ناهي ۽ مان ڪڏهن بہ گندا طريقا استعمال ناهيان ڪندي.

ڪاوڙ جو اهو جهٽڪو مون ۽ ٻين انهن سڀني کي، جيڪي رات جي ماني کائي رهيا هئا، اڏائي ويو. آوازن جو طوفان هڪ ٿي ڌڪ سان ختم ٿي ويو.

الهيءَ ڳالهہ کي مان ڪڏهن بہ نہ وساريندس تہ ماڻهو مون تي جلد ئي ڪاوڙ ڪيئندا آهن. مون پڇهہ ڪيو تہ هاڻي ڊرما کي ڪجهہ بہ نہ چوندس.

مون ان ڏي فون بہ نہ ڪئي. ڪيس آچر جي صبح جي واڪ واري دعوت بہ نہ ڏني، پر پوءِ بہ هوءَ هلي آئي. مان سمجهان ٿو تہ هن ڀانيو تہ مان ڪو هن جي ڪاوڙ جي ڪري سمجهي ويو هوندس، هن کي پاڻ تي ڏاڍو غرور ۽ آڪڙ هئي، تنهن ڪري هوءَ معافي بہ وٺڻ ڪونہ آئي؛ پر هن کي اهو ڏک ضرور ٿي پيو هو تہ هن هڪ وفادار تعريف ڪندڙ دوست وڃائي ڇڏيو. الهيءَ ڪري هن پنهنجي هڪ دوست زاموءَ کي موڏانهن پرچاءَ لاءِ موڪليو. هن پنهنجي خاص انداز سان ٻڌايو تہ توکي وڃائي هوءَ ڏاڍي پريشان آهي. پر مون ڪجهہ نہ چيو.

ڪيترن مهينن کانپوءِ وري اسان هڪ ٻئي سان ملڻ شروع ڪيو، پر هاڻي اها ساڳي ڳالهہ نہ رهي هئي، اندر ۾ ڪا شيءِ هئي، جا ٽٽي پئي هئي. مان هن سان ملڻ کان لنوائيندو رهيس.

اسان وري هڪ ٻئي کي مانيءَ جون دعوتون بہ ڏنيون. پر هاڻي مان گهڻو محتاط رهندو هيس تہ متان ڪجهہ چوان ۽ ڪاوڙ جو هڪ ٻيو ڌماڪو ٿئي. جڏهن سندس ماءُ دهليءَ ۾ ڏکي بيماريءَ وگهي گذاري وئي تہ مون ڪيس صبر ۽ آٿت جو خط لکيو ۽ هن سان تعزيت ڪرڻ لاءِ ويس.

ان وقت تائين ليوراج برماشل ڇڏي حڪومت ۾ پيٽروليم جي وزير جو سيڪريٽري ٿي چڪو هو. هاڻي هو هڪ اهڙو شخص ٿي پيو، جنهن جي ڳال ضرور ڊرما جهڙي ٿي هجڻ گهرجي. ڪين حڪومت پاران ولنگڊن ڪريسينٽ ۾ هڪ خوبصورت ڪشادو بنگلو مليو، جنهن ۾ لن ايڪڙن جو باغ بہ هو.

ليوراج ان باغ ۾ پنهنجي پسند جون ڀاڄيون پوکيون.

ڊرما ليوراج جي باس ۽ حڪومتي وزيرن کي ڪڏهن بہ نہ وندرايو هوءَ پوءِ بہ

روشن دماغ عالمن کي پائيندي هئي. هن جون دعوتون صرف ناليوارن پروفيسرن لاءِ ئي هونديون هيون. هن جي ڪوشش هوندي هئي ته سندس خصوصي مهمان سندس ذهني طور پسنديده موضوع وارا هندستاني هجن. هن جي پسنديده شخصيت ۾ ايل ڪي جها، پروفيسر ڪي اين راڄ ۽ رامسوامي هئا.

مرتبي ۾ فرق هوندي به هوءَ مهمانن کي بهترين کاڌو کارائيندي هئي. مان نٿو سمجهان ته هن ڪڏهن به باورچي خاني ڏانهن وڃڻ جي تڪليف ڪئي هوندي پر هميشه باورچي سٺا رکندي هئي. هن جو مڙس اهم وزارت جو سيڪريٽري هيو ۽ هن کي ورثي ۾ مليل دولت به گهٽ هئي. (ليوراج ڏرما والڪر پنهنجي ماڻهن جو اڪيلو پا رهو)، تنهن هوندي به هو ڪو عام جام اسڪاچ نه پيئندو هو.

جڏهن اهي مون کي دعوت ڏيندا هئا ته اها ڏرما کي خوب خبر هوندي هئي ته مان ڪيترو ۽ ڇا پيئندس. پر هوءَ دعوت ڏيندي چوندي هئي ته ڪي سنگهه تون ۽ سردارڻي ذات جي مالي ڪائڻ اچجو. پر مون کي افسوس آهي ته اسان وٽ اسڪاچ ڪانهي ۽ بنا هڪ جي مان چوان ٿي ته مون کي ان جي پرواهه به ناهي. توهان کي آهوئي ملندو جيڪو اسان وٽن هوندو.

ڪو بيو هجي ها ته مان چوان ها ته "نه مهرباني، يا ڇا مان پنهنجو اسڪاچ کڻي اچان؟" پر مان ڏرما سان ايترو هجائتو نه بيو ٿي سگهان. مون الدين وسڪي کڻين ليوراج اوتي ۽ چيائين: "جيڪڏهن تون مون کي نه ٻڌائين ها ته اِها الدين آهي ته مون کي خبر ڪانه پئي ها." هن ائين چيو ته ضرور - پر اهو سچ نه هو.

گورنمنٽ سروس مان ريٽائرڊ ٿيڻ کان پوءِ ليوراج ولنگڊن ڪريسنٽ وارو وڏو بنگلو خالي ڪيو. هن کي سندر نگر ۾ پنهنجو هڪ خوبصورت فليٽ هو، جيڪو هن ڪنهن شخص کي انهيءَ واعدي سان ڪرائي تي ڏنو هو ته هو جڏهن به چاهيندو ته فليٽ خالي ڪرڻو پوندس. پر ليوراج کي اهو فليٽ خالي ڪرائڻ ۾ ڏهه سال لڳي ويا.

انهن اسان کي ان وقت دعوت ڏني، جڏهن سندس فليٽ پوري طرح سان ٺهيو ئي نه هو. اتي اسڪاچ ڪانه هئي. پر ڏرما ساڳئي انداز سان ڳالهائي پئي. راڌا سندن اميدن موجب نه هلي ۽ پنهنجي طريقي مطابق زندگي گذاريندي هئي. ڏرما پنهنجي ڌيءَ جي مٿان پنهنجي مرضيءَ واري زندگي مڙهڻ چاهي. ليوراج ۽ ڏرما ٻئي پنهنجي ڌيءَ بابت راين ۾ دلچسپي وٺندا هئا. مون کي راڌا پسند هئي، پر مون کي ان بابت ڳالهائڻ جي همت نه هئي، جو ته مان ڏرما کي ڪاوڙائڻ نه پيو چاهيان.

ڪجهه مهينن کان پوءِ هڪ ڏينهن صبح جو مون ڏي فون آئي ته ليوراج کي اسپتال داخل ڪيو ويو آهي ۽ کيس خاص حفاظتي يونٽ ۾ رکيو ويو آهي. ڪجهه ئي دير ۾ وري ساڳي ئي ماڻهوءَ فون ڪري ٻڌايو ته ليوراج دل جي دوري پوڻ ڪري وفات ڪري ويو. منجهند ڪانپوءِ دفنائڻ جون تياريون شروع ٿيون.

جيئن ئي مون راڌا کي سيني لاتو ته مان پاڻ روئڻ ۾ شروع ٿي ويس پوءِ اها راڌا ئي هئي جنهن مون کي دلداري ڏني. مون ماڻهن جي ميڙ ۾ ڏرما کي ڳولڻ جي ڪوشش ڪئي، پر ليوراج جي چاچي ڏرم وير ٻڌايو ته هوءَ نه آئي آهي.

هوءَ ماڻهن جي منهن تي ڏک جو اظهار نه پئي ڪرڻ چاهي. ماتم هن لاءِ بلڪل هڪ ذاتي ۽ نجي معاملو هو. انهيءَ کان پوءِ جڏهن به اسين ملندا هئاسين ته هڪ ٻئي کي ماليءَ جي واعدو ته ڪندا هئاسين، پر اسان ڪڏهن به گڏجي ماني نه کاڌي.

نرملا مٽن

هن منهنجي هٿ کي مضبوطيءَ سان اڻين پڪڙيو جيئن هڪ پيار ڪندڙ ڌيءَ پنهنجي پوڙهي پيءُ جو هٿ پڪڙيندي آهي.

مون کي ياد نٿو اچي ته منهنجي نرملا مٽن سان پهريون ڀيرو ڪڏهن ۽ ڪٿي ملاقات ٿي هئي، اها شايد 1970ع جي شروع جي ڳالهه آهي. بمبئيءَ جي ڪنهن پارٽي ۾ هن سان ملاقات ٿي هئي. مان اڪثر کيس دور درشن تي خبرون پڙهندي يا ڪمينٽري ڪندي ڏسندو هوس. سندس چهرو ڏاڍو پرڪشش هو ۽ آواز ۾ لاهه چاڙهه هئس، جيڪي ڪن کي ڏاڍا وڻندا هئا. گروءَ جي 300 وين سالگرهه تي مون کي گرو گوبند سنگهه فائونڊيشن پاران سک ازم جي بڻ بنياد ۽ ترقيءَ بابت سي ڊيز ٺاهڻ جو ڪم مليو. مون مسودو لکيو ۽ نرملا کي چيو ته گربانيءَ جي ٽڪرن مان ترجما پنهنجي سريلي آواز ۾ پڙهندي وڃي ته جيئن مان انهن کي مسودي ۾ شامل ڪري سگهان.
اسان به هفتا اسٽوڊيوز ۾ نثري ٽڪرا پڙهندي، سنڌي عورتن ۽ سک راڳين کان ڪيرتن ڳارائيندي ۽ رڪارڊنگ ڪندي گذاريا. پوليڊور پاران چار سي ڊيز تيار ڪيون ويون ۽ ”گروئن جي گيتن ذريعي سک ازم“ جي نالي سان مارڪيٽ ۾ پڌريون ٿيون. تنهن وقت جي تامل ناڊو جي گورنر ۽ فائونڊيشن جي صدر سردار اجل سنگهه انهيءَ ڪم کي ڏاڍو ساراهيو. جنهن ڌرم ۾ آئون ڄائو هوس، تنهن کي ايمان سان پيش ڪرڻ جي اطمينان سان گڏوگڏ مون کي اها به خوشي ٿي ته منهنجي نرملا مٽن سان دوستي ٿي وئي.
مون لاءِ سڀ کان وڏيڪ حيران ڪندڙ ڳالهه اها هئي ته عيسائڻ هوندي به نرملا، گربانيءَ جي ٽڪرن کي روح سان پڙهيو. جيڪا ڪنهن به طرح مشيني ۽ پيشه وراڻي پرفارمنس نه هئي، پر اهو ڪجهه ٻيو هو. جو هن پنهنجا سمورا جذبا اوتي ڇڏيا هئا.
ڪڏهن ڪڏهن اسان منجهند جي ماني تي ملڻ لڳاسي ۽ ڪجهه وقت لاءِ هوءَ منهنجي فليٽ تي مون سان شراب پيئڻ به ايندي هئي. مان ميڄان ٿو ته جڏهن هوءَ منهنجن سوالن جي جوابن وچ ۾ ڪجهه ٻيو به چئي وٺندي هئي ته مان منجهي پوندو هوس. هوءَ ڏاڍي پرڪشش هئي، سانوري، سهڻن

مهاندن ۾ اتساهيندڙ اکين واري ڪيترين ئي ملاقاتن کان پوءِ وچي مان هن جي ماضيءَ جي خوشبو پکڙيندڙ نڪرن کي سهيڙي سگهيو هئس.

نرملا جنرل ۽ مسز بي ٽي جوزف جي چئن ٻارن مان هڪ هئي. سندس پيءُ، جنهن سان هوءَ ڏاڍو پيار ڪندي هئي، انڊين ميڊيڪل سروس ۾ ڪم ڪندو هو. نرملا ترونڊرم ۾ ڄائي هئي.

سندس پيءُ جي هڪ ڪينٽونمينٽ کان ٻئي ڪينٽونمينٽ ۾ بدلين جي ڪري ڪٽنب کي جڳهون مٽائيون پونديون هيون. ڪوهاٽ، راولپنڊي، پونا، ديوالي، آگره ۾ پوسٽنگ کان پوءِ دهليءَ ۾ وچي ٽانيڪا ٿيا. نرملا مختلف اسڪولن ۾ تعليم پرائي. تنهن بعد دهليءَ جي جيسس ۽ ميري ڪو نوينٽ ۾ داخلا ورتي، جتي هن سينئر ڪيمبرج ڪئي. ان کان پوءِ هوءَ مرنڊا هائوس وئي، جتان انگريزي ادب ۾ آنرز جي ڊگري ورتائين. هن فرينچ ۾ ڊپلوما بہ ڪيو ۽ دهلي يونيورسٽيءَ مان ٽاپ ڪيو.

ميوزڪ ۽ ٿيٽر نرملا جا ننڍپڻ کان وٺي پسنديده شعبا هئا. هوءَ گرجا جي ڳائيندڙن سان گڏ ڳائيندي هئي ۽ اسٽيج تي ڪم ڪندي هئي. هوءَ وائلن بہ وڄائيندي هئي. هڪ ڀيرو هن ٻاران منجهند جي مانيءَ تي گهر وارن سان گڏ مون کي دعوت ملي تہ آئون ويس، جتي مون بينڪ واري ڪمري ۾ هڪ پيانو ڏٺو.

نرملا جو ڪيريئر سندس ڄاڻن ڄذبن جي حڪم تي ڦرندو رهندو هو. هوءَ آل انڊيا ريڊيو تي آڊيشن لاءِ وئي تہ ڪامياب ٿي وئي. تنهن ڏينهن واري نشريات جي گروپ جي سينئر رن ميلول ڊي ميلو کيس چيو هو تہ "تون تہ پيدائشي براڊ ڪاسٽر آهين."

هن دهليءَ ۾ ڳائڻ، اداڪاري ڪرڻ ۽ پروگرامن جي ڪمپيئرنگ تيستائين ڪئي، جيستائين سندس شاديءَ نہ ٿي.

بالو مٺن نوجوان انجينئر هو، جيڪو بمبئيءَ ۾ وڏي مارواڙي ڪمپنيءَ سان لاڳاپيل واپارين سان ڪم ڪندو هو. هن کي ڪنهن بہ شيءِ جي ڪٿي نہ هئي، هو بہ عيسائي هو. سڀ پگهار ملندي هيس ۽ کيس پنهنجو ذاتي فليٽ بہ هيو.

نرملا مون کي اڄ ڏينهن تائين پنهنجي ڄمڻ جي تاريخ ۽ شاديءَ جو سال نہ ٻڌايو هوءَ پنهنجي ڏيک ۾ ڏاڍي هوڏ واري لڳندي هئي، جنهن لاءِ هن وٽ سبب بہ هئا. (بهرام ڪانٽريڪٽر جيڪو ڏاڍو مصروف ماڻهو هو، پر ان باوجود بہ هو جن پنجن خوبصورت ترين عورتن کي سڃاڻيندو هو، انهن ۾ نرملا بہ هڪ هئي) هوءَ سوچ کان وڌيڪ ننڍي لڳي ٿي.

مون سندس عمر جو ڪاٿو هن جي ٻن ٻارن مان لڳايو. سندس پٽ آدي ۽ سندس ڌيءَ پورنما مان ۽ سندس زبان مان اوچتو نڪتل هڪ ڳالهہ مان تہ سندس شاديءَ کي ٽيهن سالن کان وڌيڪ عرصو ٿيو آهي.

هوءَ پنجاهہ جي پهرئين ڏاڪي تي ضرور هوندي، پر ڏيک مان پنهنجي ڌيءَ جي وڏي ڀيڻ لڳندي هئي. مان هن جي وارن کي ڏيان سان ڏسندو هئس تہ ڪٿي هوءَ وارن کي رنگ تہ نٿي ڪري پر مون کي سندس مٿي تي هڪ بہ اڇو وار نظر نہ آيو.

جڏهن مان بمبئي ڇڏي دهلي اچي رهيو هئس تہ نرملا مون کي ٻاڻ سان گڏ کڻي وڃڻ لاءِ پنهنجي هڪ وڏي تصوير ڏني. هڪ دفعي جڏهن هوءَ دهليءَ آئي تہ

مون هن کي منجهند جي ماني‌ءَ جي دعوت ڏني هئي.

ان صبح جو مون هن جي تصوير ڪم ڪرڻ واري ميز جي شيشي هيٺان ڪڍي پنهنجي پڙهڻ واري ڪمري ۾ لڳائي ته جيئن هن کي سنڌس لاءِ منهنجي نه ختم ٿيندڙ پيار جي خبر پئي.

”ڏس، نرملا، مون توکي ڪٿي رکيو آهي؟“ مون چيو. هوءَ اها لکي سمجهي وئي ۽ چيائين ”تون ڪوڙو آهين. تو هن کي اڄ صبح ئي هتي هنيو آهي. تون ايڏو آسانيءَ سان مون کي بيوقوف نٿو بڻائي سگهين؟“

اسان هڪ ٻئي کي ڪڏهن ڪڏهن خط پٽ لکندا رهيا هئاسين. هن مون کي لکيو ته هوءَ ڪيرالا وڃي رهي آهي، ڇو ته سنڌس پيءُ ڏاڍو بيمار آهي. مون هن کي ڏي، پوءِ هوءَ جتي به هوندي هئي. (تروندرم يا ڪوچن) فون ڪري سنڌس پيءُ جي طبيعت بابت پڇندو رهندو هوس ته هاڻي هو ڪيئن آهي. ڪجهه ڏينهن کان پوءِ سنڌس پيءُ گذاري ويو. نرملا بلڪل پري پئي هئي ۽ ڪيس وري پيو صدمو اهو رسيو ته هڪ اهڙو شخص گذاري ويو هو، جنهن نوڪري ڪندي وڏو پئسو ماڻيو هو ۽ ريٽائرمينٽ کان پوءِ غريبن لاءِ مفت ڪلينڪ کوليائين پر ميڊيا وارن ان تي ڪوبه ڌيان نه ڏنو. هن بابت بس ڪجهه ئي سٽون هڪ اڌ مقامي اخبارن ۾ آيون.

مون کيس چيو ته مون کي هن جي تصوير ۽ بائوڊيٽا لکي (Biodata) موڪلي. مون پنهنجي ڪالم ۾ جنرل جوزف کي شاندار خراج پيش ڪيو.

نرملا لاءِ اهو آسان فارمولو هيو (۽ آهي): هوءَ هر انهيءَ ماڻهوءَ کي خوشيءَ سان پيار ڪندي هئي، جيڪو سنڌس پيءُ لاءِ سٺيون ڳالهيون ڪندو هو.

مان جڏهن به بمبئي ويندو هيس ته نرملا کي ماني کارائڻ لاءِ چوندو هيس. جيئن مون چيو ته هوءَ ڏاڍي اڻلڳي مهمان نواز هئي، جو ته هوءَ پاڻ هرتو مشڪل سان چوندي هئي، جيستائين آئون سوالن جي بوڇاڙ نه ڪندو هيس. جڏهن مون وٽ چوڻ لاءِ ڪا نئين شيءِ نه هوندي هئي ته اها سانت ڏاڍي ظالم هوندي هئي.

مون چاڻي ورتو ته هڪ شيءِ نرملا کي ڳالهائڻ تي مجبور ڪندي آهي. اها مغربي ڪلاسيڪل موسيقي ۽ پاپ موسيقي. هوءَ هندستاني ڪلاسيڪ موسيقيءَ جي پروگرام جي بهترين ڪمپيئرنگ ڪندي هئي. جڏهن به آئون ايئر انڊيا ذريعي پرڏيهه سفر ڪندو هيس ۽ ڪنن تي ايئرفون هٿي ٻڌندو هيس ته اهو نرملا جو ريڪارڊ ٿيل آواز هوندو هو، جيڪو مون کي ٻڌائيندو هو ته مان ڇا ٻڌڻ وارو آهيان، جيڪو مون کي هڪ عجيب قسم جي ويجهڙائپ جو احساس ڏياريندو هو. مون هن لاءِ مغربي ڪلاسيڪي موسيقيءَ جون ڪيسيٽون ورتيون ۽ کيس پنهنجا ڪتاب ڏنا. ڇو جو مان عورتن جا قرب حاصل لاءِ ڪين رشوت ڏيڻ تي يقين رکندو آهيان.

آخري دفعو جڏهن مان بمبئي جي هڪ سمنڊ ڪناري سي راڪ هوٽل ۾ ترسيل هيس ته مون نرملا کان پيئڻ ۽ رات جي مانيءَ لاءِ پڇيو هو. منهنجا سوال ختم ٿي ويا ۽ ڏڃان پيو ته هاڻي شام ڪيئن گذرندي. پر منهنجي گفتگو جاري رکڻ کان سواءِ به اها شام يادگار طور تي ڪامياب وئي.

اسان هوٽل جي ريسٽورنٽ ۾ وياسين جيڪو سامونڊي کاڌي لاءِ مشهور هو. پر اهو خالي هو. اتي هڪ گوا جو موسيقار وائلن تي پراڻيون ڌنيون وڄائي رهيو هو، جنهن کي ٻڌڻ وارو ڪير به نه هو. هو اسان جي ميز ڏانهن آيو ۽ اسان کان

پڇيائين ته ڇا اسان کا خاص شيءِ پڌڻ پسند ڪنداسين.

مان صرف ڳذريل ڏينهن جون ڌنون ئي ياد ڪري سگهيس one day my prince will come, Red sails in the sunset (ڳاڙهيون سڙهون سج لٿي پر، هڪ ڏينهن ايندو منهنجو شهزادو) وغيره. هن اهي وڄايون ۽ نرملا وڏي واڪي هن سان گڏ ڳايو. پر پاسي واري ڪمري مان ماڻهو ڪنا ٿيڻ لڳا. ستت ئي سي فوڊ ريسٽورنٽ پرجي ويو.

جنرل مينجر وائلن وڄائيندڙ ۽ نرملا جو تصوير ڪيڻ لاءِ فوٽو گرافر موڪليو. هن اسان لاءِ آتي بوتلون به موڪليون. اها هڪ شاندار ڪاميابي هئي.

مڙس جي ريٽائرمنٽ کان پوءِ هُو بنڳلور ويا، جتي رچمنڊ ٽائون پر سندن اباڻو گهر هو. جيئن بمبئي پر نئين بنگلوز پر جڏهن به مان ويندو هيس ته نرملا کي مانجهاندي يا چانهه لاءِ چوندو هيس.

هڪ آچر تي هن مون کي پنهنجي گهر ڀاتين سميت چرچ جي صبح واري عبادت پر سات ڏيڻ لاءِ چيو. مان جلدي راضي ٿي ويس. مان ڪڏهن به چرچ نه ويو هيس پر نرملا مون کي بمبئيءِ پر چرچ وٺي وئي، جتي هوءِ ڳائيندي هئي. جتي ڪيترا ڇوڪرا ۽ ڇوڪريون هيون اتي مون کي خبر پئي ته نرملا ئي نه پر سندس مڙس، پٽ ۽ ڌيءِ به ڳائڻ جا شوقين آهن. انهيءَ ڪانپوءِ ئي مون کين "ڳائيندڙ مٽن" سڏڻ شروع ڪيو.

گهر جي ڀاتين مان صرف هڪڙو ميمبر هو، جيڪو موسيقيءَ جو چاهڪ نه هو، سو هو ارسطوءَ نالي ٿلهو نندڙو ڪتو. (جنهن کي سڀ ايري چوندا هيا) هو هر ڪنهن جي هنج پر ويهي ان جو منهن چٽيندو هو.

نرملا جا ٻئي ٻار اشتهاري ايجنسين لاءِ ڪم ڪندا هئا. بنگلور ايڊور ٽائيزنگ ايجنسيءَ جي ساليانې جشن پر مون کي انعام ورهائڻ لاءِ دعوت ڏني وئي. اتي مون سيني مٽنس کي جوش پر ڏٺو. پردي پوپان گهٽي قدر گيت ادي ۽ پورنما ڳايا. هنن اها شام اشتهاري برادزيءَ جي نانءِ ڪئي.

اهو هڪ وڏو ڪم هو. مان ٿڪجي پيو هيس ۽ منهنجي نڙي سڪي وئي هئي. نرملا سمجهي وئي ته مون عمر کان وڌيڪ پيتو آهي. تنهن ڪري هن مون کي هٿ کان وٺي بينڪئٽ هال جي ڪنڊ واري صوفي تي ويهاريو. جلد اسان ٻئي توجهه جو مرڪز بڻجي وياسين. فوٽو گرافرن ۽ نرملا جي چاهيندڙن جي گهيري پر اچي وياسين. سندس مڙس بالو اسان کان پري رهيو ته جيئن اسين ساراهيندڙن جي چمڪ ۽ گرمائش وٺي سگهون. مون ڊڏو شراب هڪ گلاس کان وڌيڪ پيتو. جنهن کان پوءِ اسڪاچ جون سُرڪيون پڻ پريون. مون کي خبر ناهي ته انهن جا پيسا ڪنهن پريا.

مان نشي پر چُور هيس جو نرملا جي هڪ دوست سندس خاندان سامهون وڏي واڪي اهو اعلان ڪيو "توهان هڪ خوشحال پرٽيل جوڙي وانگر لڳي رهيا آهيو." نرملا گهبراهٽ پر ڳاڙهي ٿي وئي. مون احتجاج ڪيو "هيءَ منهنجي ڌيءَ کان ننڍي آهي. توهان اهڙي قسم جي ڳالهه ڪيئن ٿا ڪري سگهو!"

عورت پنهنجي ڳالهه تي زور ڏيندي چيو، "عمر جي فرق جي ڪا ڳالهه ناهي توهان ايا به هڪ پرٽيل جوڙي وانگر لڳو ٿا." مان ڊائننگ هال مان کسڪي ويس

۽ رات جي ماني کائڻ کان سواءِ سمهي پيس. انهيءَ تعريف کان پوءِ مون کي ٻي ڪنهن شيءِ جي طلب نہ رهي. پر مان ٿورو پريشان ضرور ٿيس تہ نرملا جو خاندان ان ڳالهہ کي ڪيئن وٺندو.

مون کين پريشان نہ ڪيو. اسان پنهنجي ميل جول پيهر شروع ڪئي ۽ ائين چڻ ڪجهہ بہ نہ ٿيو ويو هجي.

گذريل جولاءِ مان وري بنگلور ۾ هيس. اهو هڪ آچر هو. مان جيئن ئي ڪمري ۾ پهچس تہ نرملا کي فون ڪيم ۽ ڪيس چيم تہ چرچ جي عبادت ختم ٿيڻ کان پوءِ ملڻ اچي. "مان هن آچر تي چرچ نہ ويندس. تون جنهن مهل بہ واندو هجين، آئون اچي سگهان ٿي" هوءَ چالهہ پيئڻ آئي.

ايندڙ ٻن ڏينهن ۾ مان جنهن مهل واندو هيس، هوءَ آئي ۽ مون سان بنگلور جون جايون گهمڻ هلي. جيڪي مون پهريون ڪڏهن بہ نہ ڏٺيون هيون. اسان غار جا ۾ مندر پڻ ڏٺا.

مان صفائي جي خيال کان پنهنجي ترڇ تي اوتيل ڪنهن بہ امرت کي پيئڻ کان گهبرائي رهيو هيس. شام جي ديندار عيسائڻ نرملا ان کي احترام مان پي چڏيو ۽ پنهنجو منهن سڪنڊ پرئي دولهين ۾ ڏنائين ۽ اڌ ڪيلي ۽ اڌ ناريل جو پرساد گهر لاءِ ڪٺي هلي.

اونداهيءَ ۾ غار واري مندر جو پٽ ناهموار ۽ ناريل جي گهاٽي جوس جي ڪري ترڪڻو هو ۽ نرملا منهنجي هٿ کي مضبوطيءَ سان ائين پڪڙيو جيئن هڪ پيار ڪندڙ ڌيءَ پنهنجي پوڙهي پيءُ جو هٿ پڪڙيندي آهي. چوڌاري بيٺل ماڻهن اسان کي پيءُ ۽ ڌيءَ پئي سمجهيو، جيڪي ياترا تي ڪڍ هئا. مون من ئي من ۾ مهرباني مڃي ورتي. جو تہ اهو مون لاءِ دل ٺاريندڙ احساس هو.

ڪامنا پرساد

هن جي هليو وڃڻ کان پوءِ دهلي مون لاءِ

اها دهلي نه رهي.

اهو 1980ع جو زمانو هيو. جڏهن مون ”دي هندوستان ٽائيمز“ جي ايڊيٽرشپ سنڀالي - اتي جي اسٽاف ۾ ڪم ڪندڙ ۽ منهنجن دل پسند ماڻهن مان هڪ ڪم ڪندڙ جدا مون کان پڇيو؛ ”سر، مان توهان سان پنهنجي ويجهي دوست کي ملائڻ چاهيان ٿي. هوءَ توهان سان ملڻ چاهي ٿي.“

چوڏهن سال هڪ ٻئي جي گهر اچڻ وڃڻ کان پوءِ به ۽ منهنجي سخت احتجاج ڪرڻ باوجود به ڪم ڪم مون کي ”سر“ چئي مخاطب ٿيندي هئي. ائين ئي ڪامنا ڪندي هئي. پر هيءَ ان کان به ۾ هٽ اڳتي ويندي هئي. ايتري قدر جو هن ڪڏهن به ٻين حلقن ۾ به منهنجو نالو وٺي مخاطب نه ڪيو. ”مان ڳالهائي سگهان ٿي سر؟“

ٻئي ڏينهن ڪم ڪم، ڪامنا کي منهنجي آفيس وٺي آئي ۽ اتي ڇڏي وئي ته جيئن اسان کُلي ڳالهائي سگهون. هوءَ ڏاڍي سهڻي عورت هئي، جڻڪ اجنتا جي تازي ٺاهيل تصوير جو انڊين ڪلاسيڪي سانچو هجي.

قد ۾ هوءَ مون کان به ڪجهه انچ ڊگهي هئي. وڏا، چمڪدار، ڇهڇ ڪارا وار پوٺهه تي لڙڪي رهيا هيا. سندس رنگ نه ته زور اڇو هو ۽ نه ئي ڪارو هوءَ ڪڻڪ رنگي هئي. خوبصورت ڳچي، ٺاهوڪي ڇاتي ۽ سنهڙي چيلهه جيڪا هن جي سنهي ۽ سڌي پيٽ سان گڏ پيٽ واري جاءِ تان ٻڻ ڪليل هئڻ ڪري ڏسجي رهي هئي ۽ غير معمولي طور تي وڏي پوٺهه هيس، جيڪا هارن پيدا ڪرڻ لاءِ بهترين ڇاتي ويندي آهي.

مون کي خبر پئي ته هوءَ پٽنا جي رهندڙ هئي، هن جو پيءُ اردو شاعري ڪندو هو. هوءَ اردو ۽ هندي شاعري روانيءَ سان ٻڌائي پئي سگهي. هن جي ماءُ بهار حڪومت ۾ وزير رهي چڪي هئي، پر بيماريءَ ڪري هن ترت سياست تان هٿ ڪنيو. هوءَ پنهنجي والدين سان ڪو گهڻو ويجهو نه هئي، پر پنهنجي ننڍي ڀاءُ راجوءَ کي ڏاڍو پيائيندي هئي. سندس وڏي ڀاءُ بابو جڳ جيون رام جي نينگريءَ سان شادي ڪئي هئي.

هوءَ دهليءَ ۾ اڪيلي رهندي هئي ۽ ريڊي ميڊ گارمنٽس ۽ گهٽ قيمتي پٿرن (Semi-precious stones) کي پرڏيهه موڪلڻ

واري گجراتي فرم ۾ ڪم ڪندي هئي.

مون اهي سڀ ڳالهيون صرف پهرئين ملاقات ۾ ڪونه ڄاتيون پر سوالن جي ڪيترين ئي ويهڪن ڪان پوءِ ڄاتيون ڇو ته ڪامنا ڏاڍي ڳجهي عورت هئي ۽ لنڊين شين بابت به مشڪل سان ڪو راز کوليندي هئي.

مون ڪامنا کي دعوت ڏني ته هوءَ ڪڏ ڪڏ سان گڏ منهنجي گهر اچي ڇو ته مون کي خبر هئي ته هن کي باقاعدهه اچڻ لاءِ منهنجي زال جي منظوري کپندي هئي. هوءَ آئي ۽ ستت ئي سڄي کهول نوڪرن سميت سيني جي محبت ماڻي وتي.

پر اڪيلو مان ئي هيس، جنهن کي هوءَ صرف اعتماد تائين ئي محدود رکندي هئي. هوريان هوريان مان سندس لاءِ پيءُ وانگر ٿي ويس. هوءَ اڪثر منهنجي ڪرسيءَ ويجهو فرش تي ويهندي هئي. جڏهن هوءَ پنهنجي دل جون ڳالهيون مون سان اوريندي هئي ته منهنجو هٿ هن جي نرم ملائم ڪلهي تي هوندو هو. هوءَ ڪڏهن به مڪمل طرح نه کلي پر هميشه کي ڳالهيون پٺي ملاقات لاءِ ڇڏي ڏيندي هئي.

ڪامنا کي مرد ۽ عورت پنهي سان هلڻ جو ڍنگ ايندو هو، جيڪي به هن ڏانهن ڇڪيا ايندا هيا. هوءَ ڪجهه مامرن ۾ ڏاڍي چيڙاڪ هئي ۽ ان وقت ڪاوڙ ايندي هئس، جڏهن ڪاوڙ جي ڪا ضرورت به نه هوندي هئي هوءَ حساس ڏاڍي هئي، جنهن ڪري سيني جي توجهه جو مرڪز هئي. اڪيلي رهندي هئي تنهن ڪري سندس ڪجهه الداژن ۽ ورتاءَ ماڻهن کي غلط تصور ڏنا هئا.

هوءَ اڪثر شام جو شراب واپرائڻ واري وقت اسان جي گهر ايندي هئي ۽ منهنجي لاءِ اسڪاچ جو گلاس ٺاهيندي هئي. باوجود ته هوءَ شراب کان پاسو ڪندي هئي، پر هوءَ اهو خوب ڄاڻيندي هئي ته مون لاءِ شراب ڪيترو صحيح آهي. هڪ دفعي ڪجهه ٻين ماڻهن جي موجودگيءَ ۾ مون کيس شراب ڏيڻ لاءِ چيو ۽ کيس "منهنجا ساقي ڪري مخاطب ڪيو."

کيس ڏاڍي ڪاوڙ آئي. ان وقت مون کي ڪجهه به نه چيائين پر پٺي ڏينهن سخت ۽ مذمتي لهجي ۾ ڳالهائيندي چيائين ته مون کيس بيوقوف ماڻهن جي وچ ۾ خوار ڪيو آهي. مون احتجاج ڪندي چيو ته اهڙي ڪا ڳالهه ناهي، مون اهي لفظ پيار مان چيا. جيئن آئون هرجيت ۽ سعديه لاءِ استعمال ڪندو هيس. جيڪي به اڪثر مون لاءِ اسڪاچ ۽ سوڊا ٺاهيندا هيا.

هوءَ تڏهن به مون تي نه ٺري. ۽ هن کي منهنجي دلداريءَ تي يقين نه آيو. مون ڪانئس معافي ورتي، پر ڏک به ٿيم ته جيڪڏهن هوءَ منهنجي پيار بابت غلط فهميءَ جو شڪار آهي ته پوءِ اسان جي دوستي گهڻو وقت نه هلي سگهندي. هن مون کي معاف ڪري ڇڏيو ۽ صلح ٿي ويو.

ڪامنا منهنجن دوست، مردن ۽ عورتن ۾ دل گهري ٿي وئي. پريم ڪرپال، جيڪو ٺالن جا غلط اُچار ڪرڻ ۾ ماهر هو، سو کيس رامنام چوندو هو. ٻين دوستن ۾ جن سان هن جي دوستي ٿي وئي هئي انهن ۾ جي ايم ٽيليفون، بي ايم ڪنا ۽ ان جي زال راما هئي. هوءَ هر ڪنهن جي دوست نه ٿيندي هئي.

انيس جنگ سمجهي نه سگهي ته مان ڪامنا کي پسند ڇو ٿو ڪيان ۽ کيس هلڪڙي قسم جي عورت سڏڻ کان ڇو انڪاري آهيان. هڪ دفعي اسان بمبئي

وياسين ته اتفاق سان انهيءَ هوٽل ۾ ڪمرو ورتو سين، جنهن ۾ ڪامنا ۽ ڪَر ڪَر پئي ساڳئي ڪمري ۾ رهيل هيون. مشهور فلمي اداڪاره سميتا پاٽل مون کي فون ڪري چيو ته هوءَ مون سان ملڻ چاهي ٿي.

"دي السٽريٽڊ ويڪلي آف انڊيا" جي ايڊيٽر جي حيثيت ۾ مون سميتا جي پهرئين فلم ڏسڻ کان پوءِ ڪيس ٽائيٽل تي ڇاپيو هيو ۽ هن لاءِ چيو هو ته هيءَ مستقبل جي هيروئن آهي. سو هن منهنجو ذاتي طرح سان شڪريو ادا ڪرڻ پئي چاهي، جو مون ڪيس مٿي چاڙهيو.

اليس اتفاق سان اتي اچي وئي ۽ سميتا سان ملڻ چاهيو. ڪامنا به سميتا سان هيڪلائپ ۾ ملڻ چاهيو. ٻنهي ۾ زبردست لڙائي ٿي.

ڪامنا جي موجود گيءَ ڪي نظر انداز ڪندي اليس اوچتو هن ڏانهن مڙي ۽ چيائين "منهنجي ڪمري ۾ تون ڇو نٿي وڃين؟" ڪامنا جواب ۾ سختيءَ سان چيس "مان ڇو؟ تون ڇو نٿي "سر" کي اڪيلو ڇڏين. سميتا توسان ملڻ نٿي چاهي، هوءَ "سر" سان ملڻ چاهي ٿي." مون کي ياد ناهي ته اِهو جهيڙو ڪيئن ختم ٿيو. سميتا آئي، ڪجهه وقت اسان سان گڏازيائين ۽ هلي وئي. ڪجهه مهينن کان پوءِ هوءَ مري وئي.

جيئن مان اڳ لکي چڪو آهيان ته غير معمولي طور تي پرڪشش ۽ جبلي طور تي فراخ دل ڪامنا ڏانهن ڪيترائي مرد ۽ عورتون ڇڪبا هئا. عورتون آيون ۽ ويون. پهريائين ڪَر ڪَر هئي، پوءِ سعديه.

ماڻهو وڏيڪ آسائتا هيا. هن جا ڪيترائي سڱ گهرندڙ هيا. پر هَن ڪين هڪ عزت ڀرئي فاصلي تائين رکيو. پر هوءَ شادي ڪرڻ ۽ ٻار پيدا ڪرڻ چاهي پئي. هن ڪويت ۾ رهندڙ ڪلين شيو سردار سان مٿئين دل سان مڱڻي ڪئي. پر ان جو ڪو ڪڙتيل ڪونه نڪتو ڇو ته ڪامنا انڊيا ۾ رهڻ جو پڪو پهه ڪري ڇڏيو هو.

ان کان پوءِ هڪ جرمن جيڪو شاديءَ مان ناخوش هيو ۽ ٻه ٻار هيس. هو اتساهه سان ڪامنا جي پيار ۾ مبتلا ٿي ويو ۽ واعدو ڪيائين ته هو پنهنجي زال کي طلاق ڏئي ساڻس شادي ڪندو.

اها مڱڻي سندس اپارٽمنٽ ۾ هندو رسمن مطابق ٿي. هن جرمنيءَ ۾ فقط ڪجهه مهينا اِهو ڏسڻ لاءِ گهاريا ته هوءَ گهريلو زال وانگر اتي فٽ ٿي سگهي ٿي يا نه. پر پوءِ هوءَ ان سحر مان نڪتي ۽ بور ٿي دهلي واپس آئي.

پوءِ هوءَ مصور ايم ايف حسين ڏانهن مائل ٿيڻ لڳي ۽ هَن جي توجهه مان لطف اندوز ٿيڻ لڳي. هَن هِن جون ڪيتريون ئي تصويرون ناهيون ۽ سندس زور ڀرڻ تي هن منهنجيون به به تصويرون ناهيون. اهي تصويرون منهنجي هڪ تصوير سميت هن پنهنجي گهر ۾ سينگاري هنيون.

پوءِ هن ڪيس پنهنجي مفادن لاءِ استعمال ڪرڻ شروع ڪيو. تنهن ڪري ڪامنا ڪيس وڏيڪ وقت نه ڏنو ۽ ڪانئس ڳالهائڻ کان به انڪار ڪري ڇڏيو. حسين مون کي منٿون ڪيون ته ڪيس چوان ته مون کي معاف ڪري. هوءَ ٻرچي پئي پر پنهنجن شرطن سان، ته هو پنهنجي آتم ڪٿا هن کي اربي اهي پئي ٻيهر دوست ٿي ويا.

جيئن ته مان ڪامنا سان پيار ڪندو هيس ان ڪري ئي آئون ڏسڻ چاهيان

پيو تہ هوءَ شادي ڪري ۽ ڪيس ٻار هجن. ھن منھنجي گھر ۾ هڪ وڏي پياري تصوير ڏسندي مون کان پڇيو تہ اها تصوير ڪيس مون کي سگهين ٿو. مون ڪيس چيو ”مان توکي اها تصوير شادي جي سوکڙي ڪري ڏيندس.“ هوءَ شاديءَ کان سواءِ اِها تصوير کڻي هلي وئي. هن کي هڪ وڏو ڪنپٽي ڳلمر وٺيو. جيڪو مون کي انوپ سرڪار ڏنو هو. مون پيهر ساڻس واعدو ڪيو تہ اهو بہ ڪيس شاديءَ جي سوکڙي طور ڏيندس. وري پيهر شادي ڪرڻ کان سواءِ هوءَ اهو ڳلمر بہ کڻي وئي.

جڏهن هن آخري فيصلو ڪيو تہ هوءَ شادي ڪرڻ واري آهي تہ انهيءَ خبر سڀني کي حيرت ۾ وجهي ڇڏيو. هن مون کي چيو تہ مانيءَ تي مان سندس هڪ خاص دوست سان ملان. هو هڪ ڊگهو، سهڻو ۽ ڏاڙهيءَ وارو انگريز مائيڪل بيٽي هو، هن جو تعلق ريوٽرس سان هو.

مان اک ٽيڏي ڪري ڏسي رهيو هيس تہ هو ڪامنا سان ڏاڍو پيار ڪري رهيو هيو ۽ هوءَ بہ ساڻس پيار ڪري پئي. مون کي سندن شاديءَ تي شڪ هو، ڇو تہ هوءَ هن جي مُستقبل ۽ ڪيريئر جي ارادن بابت ڪجهہ بہ نہ پئي ڄاڻي. مائيڪل جو اهو حصو هن مون تي ڇڏيو. مون ڪيس ملڻ لاءِ دعوت ڏني. پئي ڏينهن مون اُن کان اهو ڪجهہ پڇيو جيڪو ڌيءَ جو پيءُ پنهنجي نياڻي کان سندس ارادن بابت معلوم ڪندو آهي.

مائيڪل کي پنهنجي ڪابہ ذاتي ملڪيت نہ هئي نہ ئي ڪو بينڪ بيلنس هو. هن وٽ ريوٽرس ۾ وڏي عهدي تي پهچڻ جا منصوبا هيا پر انهيءَ ۾ پوسٽنگ انڊيا کان ٻاهر هئي ۽ آخر ۾ انگلينڊ ۾ رهڻو هو.

سهرو پنهنجي ڄاڻي کان پڇي پئي سگهيو تہ هو جسماني تندرستيءَ جو سرٽيفڪيٽ پيش ڪري. اِهو ڏاڍو حساس موضوع هو ۽ مائيڪل تندرستي ۽ ناهوڪائپ نہ پيو چاهي.

مون ڪامنا کي چيو تہ مان سندس لاءِ ڪيس قبوليان ٿو پر انهيءَ بابت اجا ويساهہ ناهي تہ هوءَ انگلينڊ ۾ گهر ٺاهي پئي سگهي يا نہ. ڪيئن بہ شادي جي تاريخ طئي ٿي وئي. مان ڪنيادان ڪرڻ لاءِ راضي ٿي ويس.

مون کي آسام جي شهر سب ساگر ۾ ادبي ڪانفرنس جي صدارت لاءِ وڃڻو پيو. وڏي وزير هتشورار ساڪيا مون کي يقين ڏياريو تہ هو مون کي شادي واري وقت کان اڳ دهليءَ موڪليندو. پر انڊين ايئرلائينز پيو فيصلو ڪيو. منهنجي ڪلڪتي کان دهليءَ واري اڏام ڇهہ ڪلاڪ ليٽ ٿي وئي.

مان ڪامنا ـ مائيڪل جي هندو ريتن رسمن موجب شادي ٿيڻ کان پوءِ گهر پهتس. پٽنا مان آيل ڪامنا جي مائٽن پنهنجي هٿن سان پنهنجي ڌيءَ کي انگريز مڙس جي حوالي ڪيو.

هڪ هفتي کان پوءِ مائيڪل جي والدين جي موجودگيءَ ۾ منهنجي فليٽ ۾ انهن پنهنجي شادي ڪئي. راڻي جيٺملاڻي ۽ مون شاهدن طور سرٽيفڪيٽ تي صحي ڪئي.

ڪامنا پنهنجي ڪشادي اپارٽمنٽ مان ريوٽرس پاران مليل ڪرائي تي ورتل وڏيڪ ڪشادي بنگلي ۾ منتقل ٿي. هوءَ مائيڪل سان گڏ سندس والدين ۽ ڀيڻ سان ملڻ انگلينڊ وئي. هن اتر لنڊن ۾ ببل سائز پارڪ ۾ اپارٽمنٽ خريد ڪيو.

اجا تائين مون کي يقين نٿو اچي تہ ڪامنا دهليءَ کان سواءِ ڪنهن پئي هنڌ

رهي سگهي ٿي ۽ هميشہ لاءِ منهنجي زندگيءَ مان نڪري وئي آهي.

مان ڪامنا لاءِ پنهنجي پيار کي بيان نٿو ڪري سگهان. ڇو تہ اهو سندس جسماني موجودگيءَ کان وڌيڪ اونهو آهي. هوءَ ڏيڻ واري آهي، نہ ڪي وٺڻ واري. جيڪو ڪجهہ مون ڪيس ڏنو (يا هن زوريءَ مون کان وٺو) اهو هوءَ منهنجي زال، ڌيءَ ۽ پوٽيءَ کي سوڪڙين جي صورت ۾ ڀيٽو موٽائي ڏيندي هئي. منهنجي زال کي جا شيءِ کپندي هئي، هوءَ ڪندي هئي.

پر سڀ کان وڏي ڳالهہ اها هئي تہ هن کي مون تي وڏو ويساهہ ۽ ڀروسو هو، جنهن مون ۾ هن لاءِ پيار اُڀاريو. مون کي انهيءَ ڏينهن جو اوسيئڙو آهي، جڏهن مائيڪل کي ڪنهن ٻئي ملڪ بدلي ڪيو ويندو.

۽ ڪامنا کان سواءِ دهلي ساڳي نہ رهي هئي.

پريما سبرامينيم

هوءَ منهنجي زندگي ۾ ايل هڪ تمام مختلف عورت هئي ۽ تمام گهڻو پيار ڪرڻ جهڙي ۽.

منهنجي زندگيءَ ۾ ڪجهه اهڙيون عورتون به آيون، جن سان مان ڪڏهن به نه مليس. هر رڪشا ٻنڌڻ تي مان انهن پاران موڪليل راکيون وصول ڪندو هيس. ۽ جواب ۾ ڪين مهربانيءَ جو خط لکندو هيم ۽ ڪن کي وري مان پنهنجا نوان شايع ٿيل ڪتاب سوکڙيءَ طور موڪليندو هيس. انهن مان ڪجهه پنجابي، ڪجهه گجراتي ۽ ڪجهه بنگالي عورتون هيون. انهن مان هڪ تاملي پريما سبرامينيم هئي، جا پنهنجي الجنيئر مڙس سان ڪوئمبا تور ۾ رهندي هئي.

هن راکيءَ سان گڏ هڪ نوٽ به لکي موڪليو ته سندس مڙس جي بدلي بنگلور ۾ ٿي آهي ۽ جيڪڏهن مان ڪڏهن به آتي اچان ته مون سان ملي ڪيس خوشي ٿيندي. مون کي ڪابه ڄاڻ نه هئي ته هن جي عمر ڪيتري هوندي. هوءَ ڪيئن لڳندي هوندي. هن کي ٻار هوندا يا نه. نه ئي مون کي خبر هئي ته هن جو مڙس، سندس راکي ٻڌل ڀاءُ سان ڪيئن ملندو، هن جو ردعمل ڪهڙو هوندو؟

اتين ٿيو جو هڪ هفتي کان پوءِ مون کي ميسور وڃڻو پيو، سو بنگلور ايئرپورٽ تي لٿس، جتان ڪار وسيلي مون کي منهنجي منزل تي رسڻو هو. مون پريما کي پنهنجو فلائيٽ نمبر ۽ بنگلور پهچڻ جو وقت خط ۾ لکي ڇڏيو هو. پر پنهنجي تپال کاتي جي حالتن جي پليءَ پت ڄاڻ هئڻ ڪري پڪ هئي ته هن کي مون سان ملڻ لاءِ خط وقت تي نه ملندو.

فلائيٽ ۾ ڪيترائي سک هيا، جن ۾ هڪ ڏکهو فوجي يونيفارم پهريل شخص به هو. انهن مان ٿي ڇٽا انهيءَ بنگلور ايئر پورٽ لائين تي منهنجي اڳيان هلي رهيا هيا. مون بندري، ٿورڙي ٿلهي 30 سالن جي عورت ڏٺي، جنهن جي ڪارن وارن ۾ برف جهڙي اڇي ته هئي. هوءَ پهريائين فوجي ماڻهوءَ وٽ پهتي، جنهن هن کي لنوائيندي پنهن ماڻهن ڏانهن اشارو ڪيو. پوءِ هوءَ هڪ ٻئي سردار جي وٽ پهتي. جنهن به هن کي پرتي ڪيو.

مون اندازو لڳايو ته هوءَ مون لاءِ واجهائي رهي آهي. مان هن وٽ ويس ۽ چيو: "توهان ضرور پريما سبرامينيم هوندؤ." هن

ڏکڻ هندستان جي رواج موجب پنهنجا گوڏا جهڪائي منهنجا پير ڇهيا. مون کيس ڪلهن کان جهلي مٿي کيو ۽ پنهي ڳلن تي چمي ڏني. مون چيو "اهو ئي طريقو آهي ڏکڻ وارن ماڻهن جي استقبال جو."
اسان جي پهرئين ملاقات ڏاڍي مختصر هئي. رڳو ڏهن منٽن جي. مون سائس واعدو ڪيو تہ جڏهن مان ميسور مان واپس وري دهليءَ لاءِ فلائيٽ پڪڙيندس تہ کيس فون ضرور ڪندس.
ٻن ڏينهن کان پوءِ مان بنگلور آيس ۽ اسٽيٽ گيسٽ هائوس ۾ ترسيس. مون پريما کي فون ڪئي. هن وٽ ڪار ڪانہ هئي ۽ سندس پسگردائيءَ ۾ ڏورانهين پنڊ تي رهائش هئي. مون کيس گهرائڻ لاءِ ڪار موڪلي. هڪ ٻئي جي ماضيءَ کي ڄاڻڻ لاءِ ڪيترائي ڪلاڪ احوال اورياسين.
هوءَ آرايس مني جي ڌيءَ نڪتي، جنهن سان مختصر ملاقات تڏهن ٿي هئي، جڏهن هو سفير هو. سندس ماءُ مدراس ۾ رهندي هئي. سندس پائر آمريڪا هليا ويا هئا. کيس ٻار ڪونہ هئا ۽ گائنا ڪولوجسٽ کيس ٻڌايو هو تہ، نہ ئي کيس ڪڏهن ٿيندا بہ. انهيءَ ڳالهہ کيس پريشان نہ ڪيو. هوءَ وڏا وڏا ٽهڪ ڏئي کلڻ لڳي.
مان ڏسي رهيو هيس تہ سندس ڪاري چمڙي ائين ٻري رهي هئي، جيئن پالش ڪيل ٽامو ۽ کهڙا نہ هن جا ڏند موتين جهڙا اڇا هيا. هوءَ پرفيوم جو استعمال آزاديءَ سان ڪندي هئي ۽ سندس هر جملو سوال تي ختم ٿيندو هو.
وقفي وقفي سان خط پٽ اسان پنهي وچ ۾ شروع ٿيا. جڏهن بہ مان بنگلور ويندو هيس تہ هوءَ مون کي ماني جي دعوت ڏيندي هئي ۽ مون کي شاپنگ لاءِ گڏ وٺي ويندي هئي ۽ رات جي ماني گڏ کارائيندي هئي. هوءَ بهترين کاڌا پچائيندي هئي ۽ مون کي ڪيترين ئي ڏکڻ پارت جي کاڌن ٿيير سادم ۽ ادلس ڊشز کان متعارف ڪرايو. هن کاڌن جون ترڪيبون لکي ڏنيون ۽ منهنجي زال لاءِ گهر ۾ پيٺل مصالحا ڏنا. هن جو مڙس ماٺيلي طبيعت وارو نوجوان هو. جيڪو پنهنجي آڇر جي صبح بيئر پيئندي ۽ ٽي وي ڏسندي گذاري ڇڏيندو هو. هو اعليٰ تعليم يافتہ انجنيئر هو. پر اڃا تائين سندس صلاحيت آهر نوڪري نہ ملي هيس.
۽ پريما گهڻ خرچائو عورت هئي، جيڪا هڪ مهيني جو خرچ ٻن هفتن ۾ چٽ ڪري ڇڏيندي هئي کيس سونا زيور ڏاڍا وڻندا هيا. جڏهن هوءَ رات جي ماني مون سان گڏ ڪائيندي هئي تہ سبزيءَ کان سواءِ ٻيا ٻوڙ ڀاڄيون بہ واپرائيندي هئي. هوءَ صرف فرينچ برانڊي ڪونييڪ (Cognac) پيئندي هئي.
مان جڏهن بہ هن وٽ گهمڻ ويندو هيس تہ پاڻ سان گڏ هن لاءِ ڪولون جي شيشي ۽ هڪ يا بہ فرينچ برانڊ ڪو نييڪ بہ کنيون ويندو هيس. واپسيءَ تي هوءَ مون کي منهنجي لاءِ ۽ گهر وارن لاءِ سوکڙين سان ڀري ڇڏيندي هئي. جن ۾ ڀرت ڀريل رومال ۽ ويهاڻن جون ڇوون ، چاندي جا ۽ ناسي رنگ جي والنٽ ڪاٺ جا ٺهيل پيالا هوندا هيا.
هڪ دفعي جڏهن مون کي وڏي وزير رام ڪرشنا هيج پنهنجي رياست ڏسڻ جو سنيهو اماڻيو تہ مون قديم آثارن ۽ جهنگلي جيوت ڏسڻ لاءِ خواهش ڏيکاري. پريما پنهنجي مڙس کان اجازت وٺي مون سان گڏ هلي.
اسان قافلي سان گڏ نگر هول پناهہ گاهہ وياسين. سچ لئي اسان پهلي مان

لنگهياسين، جتي اسان چوپائي گور (Gaur) ۽ هرڻن جا ڌڻ ڏٺا. مٿان ٽڪريءَ تان اسان وڏن ڏندن وارن هاٿين جون جايون ڏٺيون ۽ انهن جا ٻچا پاڻيءَ جي وڏي حوض ۾ ڪيڏيندي به ڏٺا.

پوءِ اسان بنگلي نما هاسٽل ۾ پهتاسين. پريما گهڻو ڪاڪو ڪائڻ ۽ شراب پيئڻ ڪري بيمار ٿي پئي. مون سوچيو ته مون کي باقي رهيل سفر ختم ڪري ڪيس گهر ڇڏڻ گهرجي. ٻئي صبح هوءَ ائين خوش ٿي وئي جهڙو ٻائيندڙ پکي ۽ وڏا وڏا ٽهڪ ڏئي کلي رهي هئي.

هن سيٽي گروپ وارن کي پنهنجو دوست ناهي ورتو هو ۽ ڪاڻن پنهنجي گهر جي ايڊريس ڏئي ۽ وٺي رهي هئي. اسان اڪٽي وڌياسين. هن پنهنجو ٽيپ وڏي آواز ۾ هلايو ۽ پاڻ به انهيءَ سان گڏ تيز تيز ڳائي رهي هئي ۽ وڏي واڪي ڳالهائي رهي هئي. مون لڳ ڀڳ سموري ميڙ جي چوڌاري ڦري جائزو ورتو ۽ مون کي هن جي مڙس تي رحم آيو، جنهن کي زال جي عياشي سان روزانو منهن ڏيڻو پوندو هو.

خوش قسمتيءَ سان حسن ۾ لوڊ شيڊنگ هئي ۽ هن جي ڪيسٽ پليئر جون بيٽريون به ختم ٿي ويون هيون. اتي نه روشني هئي. نه ايئر ڪنڊيشنر، نه پکا هئا. گرمي ڪالو جي اڪ ڪڍي رهي هئي. اسان گرم ماني ميڻ بتيءَ جي روشنيءَ ۾ کاڌي ۽ ڪليل دروازن ۽ درين جي پر ۾ سمهي پياسين.

مان ٿڪجي پيو هيس پر پريما هميشه وانگر ڦڙت لڳي رهي هئي. هن جون گروپ وارن سان ڪچهريون ۽ ٽهڪڙا دير تائين ٻڌڻ ۾ پئي آيا. مون اميد ڪئي ته اسان جي ٻئي ڏينهن جو سفر خاموشيءَ سان گذرندو.

مون کي پريما جي وسيلن جيءَ ڪا سمجهه ڪانه پئي. مان ليرن ڪري رهيو هئس ته هوءَ بازار وٺي هئي ۽ پنهنجي ڪيسٽ پليئر لاءِ نيون بيٽريون وٺي آئي.

مهدي حسن ۽ غلام عليءَ جي غزلن جي ڪيسٽن جو ڍڳ به هٿن ۾ هيس، جيڪي هن خاص طور تي مون لاءِ خريد ڪيون هيون. مون صرف ٻڌڻ تي ياڙيو. هوءَ اردوءَ جو هڪ لفظ به نه سمجهندي هئي. تنهنڪري مونتي زور پريندي هئي ته مان ڪيس سمجهايان ۽ هن سان گڏ ماسترن جا ڪلام ٻڌان.

سفر دوران اسان پراڻن آثارن ۽ ڳوٺن جو وڏو حصو ڏسي نه سگهياسين. پريما منهنجو سڄو ڏيان پاڻ ڏي ڪيون هلي.

پريما ۽ سندس مڙس مدراس هليا ويا. جتي سندس ماءُ جو ناريل جي وڻن جي ڇانو ۾ بسنت نگر ۾ هڪ ننڍڙو بنگلو هو. هگن بوتمنس ۾ پريما سيلز اسسٽنٽ جي نوڪري ورتي ۽ اتي پاڻ کان وڏي عمر جي ماڻهن سان ويجهي دوستي رکي. پريما بي انتها خوش هئي.

سندس مڙس کي ڪيليفورنيا ۾ نوڪري ملي. ڪيترائي دفعا جڏهن مان مدراس هن سان ملڻ ويندو هيس ته هوءَ سڄو ڏينهن بڪ اسٽور ۾ مصروف هوندي هئي. هوءَ پنهنجي ساٿين کان وڌيڪ ڪتاب وڪرو ڪندي هئي. هن جي پگهار جو اڌ ته صرف اسڪوٽر جي پيٽرول ۽ بسن جي ڪراين ۾خرچ ٿي ويندو هو. ڪابه شيءِ سندس جذبي کي ختم نه پئي ڪري سگهي. هاڻي هن ڪاغذ حد کان وڌيڪ پڙهڻ شروع ڪيا.

سندس اماڻيل خط ڪليل هٿ اکرن ۾ اڪثر 30 صفحن کي وڃي پهچندا هيا.

لفافي تي منهنجي نالي کان سواءِ سندس لکيل جو ٿورڙو حصو مون ڏي لکيل هوندو هو جنهن مان ان جي ڪابہ خبر نہ پوندي هئي تہ هوءَ ڇا ڪري رهي آهي. انهيءَ ۾ شاعري ۽ نظماڻي نثر جا ٽڪرا بہ هوندا هيا. جيڪي هوءَ ڪتابن تان اتاريندي هئي. هوءَ منهنجي جواب جو اوسيئڙو نہ ڪندي هئي. منهنجي هفتي ۾ موڪليل هڪ خط جي ڪجهہ پيراگرافن جي پيٽ ۾ هن جا هڪ هفتي ۾ چئن کان پنجن تائين خط ملندا هيا.

مان جڏهن بہ مدراس ويندو هيس تہ هوءَ ايئرپورٽ تي منهنجي لاءِ ناريل جي جوس جو ٿرماس ڀري ايندي هئي ڇو تہ کيس اها خبر هئي تہ ناريل جو جوس مون کي وڻندو آهي. هوءَ مون کي منهنجي ميزبان سنڌي ملهان جي گهر تائين ڪچهري ڪندي ڇڏيندي هلي. هوءَ سڄو ڏينهن مون سان گهاريندي هئي. مون کي بلب ۽ باغ لاءِ ٻج ۽ ساڙي وٺي ڏيڻ لاءِ چوندي هئي. جنهن کان پوءِ هڪ ساڙي مون پنهنجي ڏيءَ لاءِ بہ ورتي هئي.

هوءَ منهنجي پرس ائين اڏائيندي هئي ڄڻ تہ اهو سندس مڙس جو هجي، جيڪو هر مهيني هن ڏي هڪ خوبصورت چيڪ موڪليندو هو. هوءَ ان کي ائين خرچ ڪندي هئي، جو مهيني جي آخر تائين هن جي اڪائونٽ ۾ باقي ڪجهہ بہ نہ هوندو هو.

مون کان هڪ دفعو وري چڪ ٿي وئي ۽ جڏهن اسين مهاباليپرم ۾ نانگن ۽ واڳن جو فارم گهمڻ لاءِ وڃي رهيا هياسين تہ مون کيس ڪيسٽ پليئر ۽ پڪنڪ لاءِ ماني ڪاڻڻ لاءِ چيو. سڄي وات پوءِ موسيقيءَ جا وڏا واڪا ڌماڪا ٿي ڌمڪا هئا.

واپسيءَ تي هن مون کي منٿون ڪيو تہ پڪنڪ جي ماني ڪنهن جانوري ۾ ويهي کائجي. ڪجهہ ئي منٽن ۾ اسين ڳوٺن جي ڇوڪرن جي گهيري ۾ هياسين. پري، پري جون رڙيون بہ ڪين پرتي نہ ڪري سگهيون. تنهن ڪري پريما جيڪو ڪجهہ آندو هو سو ڪين ڏنوسين ۽ مدراس ورياسين.

هڪ ڳالهہ پريما لاءِ چئي سگهي ٿي تہ توهان هن سان ناراض نٿا ٿي سگهو. هوءَ سنٽي سياءَ واري ۽ خوش اخلاق هئي. جنهن لاءِ تڪا لفظ ڏکوئيندڙ هيا.

پريما جو مذهب پاڻ وانگر گهڻ پاسائو هو. هوءَ مندرن گرجائن ۽ درگاهن ۾ ويندي هئي. پنهنجي گهر ۾ پوڄا لاءِ ڌار ڪمرو هئس. جنهن ۾ مختلف عقيدن جا خداوند قربان گاهہ تي رکيل هوندا هيا. جنهن ۾ هندو مندر جا ديوتا ۽ ديويون، جين مهاوير، ٻڌ، يسوع مسيح ۽ مون کي سڃاڻڻ کان پوءِ گرونانڪ شامل هيا.

هوءَ مدراس جي سڪ مندر وئي، جتان هن گرونانڪ جو سنگ مرمر جو پتلو ورتو جيڪو هن پٽ تي هنيو تہ جيئن مون تي رحمت پوي. هن جو پسنديدہ خدا مروگن هيو.

هڪ دفعي آمريڪا ويندي، جڏهن هوءَ دهليءَ ۾ اسان وٽ ترسي هئي تہ منهنجي زال جي پيرن ۾ وچايل گلم تي ويهي رهي. کيس آثار قديمہ ۾ ايتري دلچسپي نہ هئي، پر شام جو وقت هنومان مندر ۾ گذاريندي هئي.

ڪيترائي دفعا ڏوکي سان آمريڪا وڃڻ ۾ ڪامياب ٿيڻ کان پوءِ، پريما کي پنهنجو گرين ڪارڊ وڃائڻ جو ڊپ لڳو. پنهنجي مڙس ۽ خاندان ٻاران وڌيل دٻاءَ کي گهڻو وقت روڪي نہ پئي سگهي، جن آمريڪا کي پنهنجو گهر ڪيو هو.

گذريل سال پريما هگن بوٿمس جي نوڪريءَ مان استعفو ڏئي آمريڪا هلي وئي، هاڻي ايندڙ پنجن سالن تائين ڪيس ڏسڻ جو گهٽ چانس آهي. هن جا خط بنڊڙا ٿيندا ويا. جيڪي هوءَ ايئر ليٽر فارمز تي لکندي هئي. هوءَ اڃا تائين اسان ڏي سوکڙيون موڪليندي رهندي آهي. پر مان سمجهان ٿو ته هاڻي اهي به گهٽ ٿينديون وينديون.

ڇهن سالن ۾ پريما کي آمريڪي شهريت ملي ويندي. مان هڪ ڀيرو به سئو سيڪڙو سچي پڪي تامل برهمڻياڻيءَ جي باري ۾ ٿو سمجهان ته هوءَ آمريڪيءَ زندگيءَ جي وهنوار ۾ شانتيءَ سان به رهي سگهندي. هوءَ منهنجي زندگيءَ ۾ اچڻ واري هڪ تمام مختلف عورت هئي ۽ تمام گهڻو پيار ڪرڻ جهڙي پڻ.

امرتا شيرگل

هوءَ پنهنجن يارن کي ٻن ٻن ڪلاڪن جي وقفي سان وقت ڏيندي هئي، هڪ ڏينهن ۾ ڇهن کان ستن ڄڻن کي فارغ ڪري وٺندي هئي

هڪ ڏينهن امرتا مون کي چيو هو ته، هڪ نه هڪ ڏينهن مان تنهنجي مٿان ضرور چڙهندس ۽ تنهنجا ترا لهندس. پر افسوس اهو ڏينهن ڪڏهن نه آيو.

هن بابت چيو ويجي ٿو ته هوءَ پنهنجن پيار ڪندڙن کي ٻن ڪلاڪن جي وقفي سان وقت ڏيندي هئي. ايتري قدر جو هڪ ڏينهن ۾ ڇهن کان ستن يارن کي فارغ ڪندي هئي. جيڪڏهن اهو صحيح آهي (جو ته مردن واتان ڦهلايل افواهه عورتن جي واتان ڦهلايل افواهن جي ڀيٽ ۾ گهڻ پروسي جوڳا هوندا آهن) امرتا جي زندگيءَ ۾ پيار لاءِ تمام گهڻ وقت رهيو. هن لاءِ وڏيڪ اهميت جنس جي هوندي هئي. هوءَ عورت جي ڇتي جنسي خواهش جو اصلوڪو نمونو هئي.

منهنجي زندگيءَ ۾ آيل عورتن جي حيثيت سان امرتا شيرگل کي شامل ڪرڻ لاءِ ڪو مناسب سبب مون کي نٿو سُجهي. ڇو ته منهنجي سائنس ملاقات صرف ٻه ڀيرا ٿي هئي. پر اهي ٻئي ڪڏجاڻيون منهنجي يادداشت ۾ هميشه لاءِ محفوظ ٿي ويون. آرٽسٽ جي حيثيت سان هن جي شهرت، انتهائي سهڻي عورت هئڻ جي حيثيت سان هن جو گليمز جنهن ڪيس اتساهه ڏياريو ته هوءَ پنهنجا چتر ٺاهي، ۽ سندس برف وانگر سچي پچي گندڙيل ۽ مجهائيندڙ شخصيت، جنهن جو جوش اڄ ڏينهن تائين ٺڏو ناهي ٿيو، مون کي بهانو ڏنو ته مان ڪيس پنهنجي زندگيءَ ۾ آيل عورتن جي فهرست ۾ شامل ڪيان.

اونهاري جي مند جي ڳالهه آهي ته مون ٻڌو ته هن پنهنجي آخري يار هنگريءَ جي رهواسي مڙس سان گڏ، جيڪو ڊاڪٽر هو، لاهور ۾ جتي مان رهندو هيس، انهيءَ روڊ جي ٻئي طرف هڪ اپارٽمنٽ ورتي آهي. سندس مڙس اتي ميڊيڪل پريڪٽس ڪرڻ چاهي پيو ۽ هن پينٽنگ اسٽوڊيو کولڻ جو سوچيو هو. هن لاهور کي پنهنجي گهر لاءِ ڇو چونڊيو، ان بابت مان اندازو ڪڏهن به نه لڳائي سگهيس. هن جا لاهور ۾ اڳٽيا دوست ۽ چاهڪ هيا. سندس سڪ ڀيءُ پاران هن جا وڏا امير ۽ زميندار رشتيدار به هيا. جيڪي باقاعديءَ سان لاهور

سيرسپاٽي لاءِ ايندا رهندا هيا. انڊيا ۾ ڪنهن بہ ٻي جڳهہ جي ڀيٽ ۾ هن لاءِ زندگيءَ جي شروعات ڪرڻ لاءِ هيءَ سٺي جڳهہ هئي.

اهو 1941ع جُون جو مهينو هو. منهنجي زال اسان جي ستن مهينن جي پٽ، راهل سان اونهاري جي موڪلن تي منهنجي مائٽن جي مشوبرا جي سندربن واري گهر ڏانهن ويل هئي، جيڪو شملہ کان ستن ميلن جي پنڌ تي آهي. مان پنهنجون صبحون هائي ڪورٽ ۾ وڪيلن سان چانهہ جي ڪوپ تي يوڳ نڪاءَ ڪندي گذاريندو هيس يا وري جج اڳيان دليل ڏيڻ کان اڳ ڪيس پڙهندي گذاريندو هيس. مان پاڻ هرتو مشڪل سان ئي ڪو ڪيس کٽي سگهندو هيس. تنهن هوندي بہ مان اپي ڪالرن جي چوڪاري اچاڪيتا ويڙهيون پنهنجو ڪارو ڪوٽ ۽ ڪارو گائون ڪنيو اهو ڏيک ڏيندو هيس تہ مان ڏاڍو مصروف آهيان. مانجهاندي تي مان گهر واپس ايندو هيس ۽ ڪوسموپوليٽن ڪلب ۾ ٽينس کيڏڻ لاءِ وڃڻ کان اڳ موچاري ننڊڙي ڪري وٺندو هيس.

هڪ منجهند جو جڏهن مان گهر پهتس تہ مون ڏٺو تہ منهنجو فليٽ مهانگي فرينچ پرفيوم جي خوشبوءِ سان واسيل هو. منهنجي لائبريري نما بيٺڪ جي ڪمري ۾ ميز تي چانديءَ جي رنگ واري بيئر جي بوتل پئي هئي. مان ڪڙيءَ تي زور ڏئي سڏو باورچي خاني ڀڪس ۽ باورچيءَ کان مهمان بابت پڇيو. هن مون کي ٻڌايو تہ سازهي ياتل هڪ ميم صاحب آئي هئي. هن باورچيءَ کي چيو هو تہ مان ڪنهن بہ لمحي مانجهاندي لاءِ واپس ايندس. هن پاڻ مرادو فرج مان بيئر جي بوتل ڪڍي هئي ۽ تازو توالو ٽيڻ لاءِ وهنجڻ وئي هئي. مون کي ٿورو گهڻو شڪ هو تہ هي اڻ ريڪوئيو مهمان امرتا شيرگل کان سواءِ ڪو ٻيو نہ ٿو ٿي سگهي.

لاهور ۾ هن جي باقاعدي اچڻ کان پهريائين مون ڪيترائي هفتا هن جي شهر ۾ پوين سيرسپاٽن دوران ڪيترين ئي ولدر ڀريون ڪهاڻيون ٻڌيون هيون. اهي ولدر ڀريا قصا هن جي ڪزن سان شاديءَ کان اڳ جا آهن، هوءَ عام طور تي فليٽي هوٽل ۾ ترسندي هئي. هوءَ پنهنجن چاهيندڙن کي ٻن ٻن ڪلاڪن جي وقفي سان وقت ڏيندي هئي ۽ رات جو سمهڻ کان اڳ هوءَ هڪ ڏينهن ۾ ڇهن کان ستن يارن کي وندرائي واندو ڪندي هئي. جيڪڏهن اها ڳالهہ صحيح هئي (عورتن جي ڦهلايل افواهن جي ڀيٽ ۾ مردن جون افواهون ايڏيون پروسي جوڳيون ناهن هونديون) تہ امرتا جي زندگيءَ ۾ پيار جو حصو گهٽ رهيو آهي. هوءَ وڌيڪ اهميت جنس (sex) کي ڏيندي هئي. هوءَ شديد جنسي خواهش رکندڙ عورت جو بهترين مثال هئي ۽ سندس ياپٽي ويوپڻ سندرام جي ڇپيل يادگيرين موجب هوءَ هم جنس پرست بہ هئي. هن جي زندگيءَ جي ابتدائي ڏهاڙن ۾ ٿيل وارتائن کي بدرالدين طيب جي پنهنجين يادگيرين ۾ چٽيءَ طرح بيان ڪيو آهي. هو ٻڌائي ٿو تہ هڪ سياري جي مند ۾ هو شملہ ۾ ترسيل هو. هن ڊنر لاءِ امرتا کي دعوت ڏني. هن سيءَ کان بچڻ لاءِ باهہ ٻاري هئي ۽ سندس گرامو فون تي يورپي ڪلاسيڪل ميوزڪ وڄي رهيو هو. هن پهرئين شام ادب ۽ موسيقيءَ تي ڳالهائيندي وڃائي ڇڏي. هن وري ڪيس گهرايو. هن ساڳي طرح ڪائين سان باهہ ٻاري ۽ ساڳيو ئي يورپي ڪلاسيڪل ميوزڪ هلايو، ان کان اڳ جو هو اهو چائي تہ اڳتي ڇا ٿيندو، امرتا جهڙپ ڏئي، پنهنجا ڪپڙا لاٿا ۽ شل اگهاڙي ٿي قالين تي پلٿي ماري ويهي رهي. هوءَ وقت وڃائڻ

تي يقين نہ رکندي هئي. ايتري قدر جو بدرالدين طيب جي پيغام سليقي سان موڪليو هو. پر شرما حضوريءَ ۾ هن جي واتان پهرئين ڀيرو زات جڏهن واتان ٻڙڪ نہ نڪتي تہ هوءَ ٻي رات ٻائڻ هرتو اڳهاڙي ٿي ويهي رهي.

سالن پڄاڻان مشهور مصنف ميلڪم مگرج (Malcolm Muggeridge) مون کي ٻڌايو تہ هن شملہ ۾ امرتا جي پيءُ ماءُ جي گهر سمر هل ۾ هڪ هفتو گذاريو هو. تنهن وقت هو پنهنجي جوانيءَ جي اوج تي هو. سن 20 ورهين جا اڳياڙا ڏهاڙا هئا. هڪ ئي هفتي ۾ امرتا مون کي قاتل ڪپڙي وانگر ليڙون ليڙون ڪري سڪائي ڇڏيو. هو اعتراف ڪندي چوي ٿو "مان هن سان هلي نہ سگهيس. ڪلڪتي واپس ايندي مان ڏاڍو خوش هيس تہ امرتا مان جند ڇٽي."

اهڙي شهرت جي مالڪ عورت امرتا انهيءَ ڳالهہ مان ڏاڍو مزو مائيندي هئي تہ مرد هن ڏانهن ائين ڇڪبا هئا، جنهن لوهہ کي چقمق ڇڪيندو آهي. مان بہ اهڙن مردن مان ئي هيس. هوءَ جيئن ئي ڪمري ۾ داخل ٿي تہ مان ڪيس آڏر پاءُ ڪرڻ لاءِ اٿي ڪڙو ٿيس ۽ چيو "توهان پڪ سان امرتا شيرگل آهيو." هن ڪنڌ ڏوڻي هائوڪار ڪئي. بغير ڪنهن حيل حجت جي ۽ هن مون کان منهنجي بيئر گهري پائڻ هرتو ئي فرج ڏانهن وئي ۽ اتان بيئر جي بوتل ڪٺي اچي منهنجي سامهون ويٺي ۽ چيائين تہ هوءَ مون سان ڪنهن ڪم لاءِ ملڻ آئي آهي. اسان جي ڳالهہ ٻولهہ دنياوي مقامرن تي هئي، جنهن سبب پهرئين ملاقات جو سچو رومانس تباهہ ٿي ويو. هوءَ پلمبرن، ڌوٻين، ڊڪٽن، باورچين، نوڪرن وغيرهہ بابت ڄاڻڻ پئي چاهي. جيڪي هوءَ پاڙي مان مسواڙ تي حاصل ڪري سگهي. جڏهن هوءَ مون سان ڳالهائي رهي هئي تہ مون هن جي چهري ڏانهن نهاريو، مختصر ڦڪو منهن، ڪارا وار جيڪي وچان وڪريل هئا، ٿلها رس ڀريا چپ، جن تي چمڪندڙ ڳاڙهي لپ اسٽڪ لڳل هئي، چهنبر نڪ جنهن تي ڪارا داغ نظر اچي رهيا هئا. ڏسڻ ۾ موچاري تہ ضرور هئي پر ڪيس خوبصورت نٿو چئي سگهجي.

هن جا ناهيل پنهنجا چٽر نرگسيت جو ڏيک ڏيندا هيا. ممڪن آهي تہ هن جو جسم ايترو ئي خوبصورت هجي، جيترو هوءَ پنهنجن اگهاڙن چٽرن ۾ ڏيکاريندي هئي. پر مون کي اها خبر نہ پئجي سگهي تہ آخر هوءَ ساڙهيءَ هيٺان ڇا لڪائي رهي آهي. جيڪا شيءِ مان وساري نٿو سگهان سا هن جي بيساختگي آهي. جڏهن هن ڳالهائي بس ڪئي تہ ڪمري جي چئني پاسن ڏانهن نهاريائين. مون ڪجهہ تصويرن ڏانهن اشارو ڪندي ڪيس چيو "اهي منهنجي زال ناهيون آهن، هوءَ اچا سيڪڙات آهي. هن تصويرن تي اچاتري نظر وجهندي چٽر ڪندي چيو: "اهي رواجي تصويرون آهن." مان هن جي ڏڪار کان چرڪي ٿورا هيڏي هوڏي لوٺا هنيا، مون کان نہ پيو پڇي تہ مان کهڙو جواب ڏيان. هونءَ گهڻو ڪجهہ سجهي تہ پيو، پر ڪونہ چيومانس.

ڪجهہ هفتن ڪانپوءِ مان مشوبرا ۾ پنهنجي گهر وارن سان گڏيس. امرتا منهنجي پيءُ جي گهر جي مٿيئن ماڙ تي ڪرائي تي ورتل گهر ۾ چمن لال سان ترسيل هئي. مون ڪين منجهند جي مانيءَ جي دعوت ڏني. ٽئي ڄڻا چمن، سندس زال هيلن ۽ امرتا ٻپهريءَ جو اسان جي گهر آيا. اسان مقدس شاهہ بلوط جي وڻ هيٺان لنچ ٽيبل ۽ ڪرسيون قطار سان لڳايون هيون، جتان پهاڙيءَ جي پاسي وارو منظر ۽

وسيع وادي نظر ايندي هئي. منهنجو ستن مهينن جو ننڍو پٽ پنهنجو پاڻ کي سيکاري رهيو هو ته ڪيئن اٿبو آهي. وڏين اکين ۽ گهنڊيدار پورن وارن وارو هو هڪ ڏاڍو پيارو ٻار هو. آيل مهمان هن سان ڳالهائي رهيا هيا ۽ منهنجي زال جي تعريف ڪري رهيا هئا ته هن ڪيڏو نه خوبصورت ٻار ڄڻيو آهي. امرتا بيڊ جي نشي ۾ ٻڏل هئي. جڏهن هرڪو ٻار جي تعريف مان واندو ٿيو ته امرتا ٻار تي تکي نهار وجهندي چيو: "ڪيڏو نه بڇڙو ڇوڪرو آهي."! اهي لفظ ٻڌي ڄڻ ته سيني تي وڄ ڪري پئي ۽ هو واٽرن وانگر ڳم سم هڪ هنڌ ڄمي ويا. اهڙي خراب تبصري تي ڪن احتجاج ڪيو. پر امرتا بيڊ پيئڻ ۾ رڌل هئي. جڏهن اسان جا مهمان هليا ويا ته منهنجي زال مون کي چيو: "مان انهيءَ ڪتيءَ کي پنهنجي گهر ۾ وري ڏسڻ نٿي چاهيان."

امرتا جو خراب رويو. شملہ جي سوشل سرڪلز ۾ گفتگوءَ جو موضوع بڻجي ويو. جنهن ۾ هن لاءِ منهنجي زال جا چيل لفظ به شامل هئا.

امرتا کي جڏهن خبر پئي ته منهنجي زال هن بابت ڇا چيو آهي، تڏهن هن مائٽن کي چيو هو: "مان ان ڪتي عورت کي اهڙو سبق سيکاريندس جو هوءَ ڪڏهن به وساري نه سگهندي. مان هن جي مڙس مٿان چڙهي ان جو سڄو رس ڪڍي ڇڏيندي مانس."

مان وڏي اتساهه سان انهيءَ دلربائي ۽ وندر ورونهن جي ڏينهن جو انتظار ڪندو رهيس، پر افسوس اهو ڏينهن ڪڏهن نه آيو. اسان سرءُ جي مند ۾ واپس لاهور آياسين. ساڳئي ريت امرتا ۽ سندس مڙس روڊ جي ٻئي پر اچي ٽڪيا هڪ رات امرتا جو ڪزن گورچرن سنگهه (چاني) جنهن جو گوجرانوالہ لڳ نارنگين جو هڪ وڏو باغ هو، آيو ۽ چيائين ته جيڪڏهن توهان ڪان ٿي سگهي ته اسان سان رات گذاريو. جو ته اهو نياپو مون کي امرتا ڏنو آهي ته مان توهان کي پاڻ سان گڏ هن وٽ وٺي هلان، جيڪا ڏاڍي بيمار آهي. ٻئي ڏينهن امرتا جا ٻيا دوست آيا. جن اسان کي ٻڌايو ته امرتا ڪوما جي حالت ۾ آهي ۽ هن جا پيءُ ماءُ سمرهل ڪان هن وٽ اچي چڪا آهن. هوءَ ستار ڏاڍو سٺو وڄائيندي هئي ۽ هن جي لاشعور ۾ ستار جي تارن جا آواز پئي گونجندا هئا. ٻئي صبح جو مون ٻڌو ته امرتا مري وئي.

مان سڌو هن جي اپارٽمينٽ ويس. دروازي وٽ هن جو پيءُ سردار امراءُ سنگهه شيرگل سڪتي جي عالم ۾ عبادت واري انداز ۾ ويٺو هو. هن جي هنگرين ماءُ ڪمري ۾ اچ وڃ ڪري رهي هئي. جتي سندس ڌيءُ دنيا ڪان بيپرواهه. مُئل پئي هئي. انهيءَ منجهند جو امرتا جي مڙهه تي ٻارنهن کان وڌيڪ مرد ۽ عورتون به نه هيون. سندس مڙس هن جي چتا کي باهه ڏني. جڏهن اسان هن جي اپارٽمينٽ واپس پهتاسين ته پوليس هن جي مڙس جو انتظار ڪري رهي هئي. برطانيا هنگريءَ خلاف جنگ جوٽي ڇڏي هئي، جو ته هو سندس دشمن نازي جرمنيءَ جو ساٿاري ٿيو هو. امرتا جو مڙس دشمن قوم جو فرد ٿي ويو هو تنهنڪري کيس جيل ۾ وڌو ويو.

هو خوش قسمت هيو جو پوليس جي حراست ۾ هيو. ڪجهه ئي ڏينهن کان پوءِ هن جي سس، امرتا جي ماءُ هن خلاف مهم هلائي ۽ الزام هنيو ته هنجي ڌيءُ کي هن قتل ڪيو آهي. هن هر ڪنهن کي خط موڪليو ۽ چيو ته انهن سيني مغامرن

جي چنڊچاڻ ٿيڻ گهرجي، جنهن سبب هن جي ڏيءُ جو اوچتو موت ٿيو. مان به انهن مان هڪ هيس جيڪو سمجهي پيو ته امرتا جي موت جو ڪو خاص ڪارڻ ضرور آهي. اهو قتل ته نه هو پر ان ڪي شايد غفلت ضرور چئي سگهجي ٿو. مون ڊاڪٽر رگهبير سنگهه کان تفصيل معلوم ڪيا، جيڪو اسان جو فيملي ڊاڪٽر ۽ آخري شخص هو جنهن امرتا کي جيئرو ڏٺو. هن مون کي ٻڌايو ته هن کي اڌ رات جو گهرايو ويو. شايد جڏي طريقي سان ٻار ڪيرائڻ سبب هن جي پيٽ جو پردو ڦاٽي پيو ۽ تمام گهڻو رت وهي ويس. هن جي مڙس ڊاڪٽر رگهبير سنگهه کي چيو ته هن کي ٻئي جو رت ڏنو وڃي. پر ڊاڪٽر مريض جي مڪمل چڪاس کان سواءِ ائين ڪرڻ کان انڪار ڪري ڇڏيو. جڏهن به ڊاڪٽر انهيءَ ڳالهه تي هڪ ٻئي سان بحث ڪري رهيا هئا ته امرتا خاموشيءَ سان زندگيءَ جي پڃري مان آزاد ٿي وئي. اهڙيءَ ريت هن جي شهرت اجا به سگهاري ٿي وئي.

ريٽا ديوي ورما

منهنجي گهر وارا هن کي
"بابا جي جلد اڇڻ واري" سڏيندا هئا.

منهنجي گهر جا ڀاتي هن کي "بابا جي نئين يا جلد اڇڻ واري" (Popa-slatest) ڪري سڏيندا هئا. جڏهن ته مان هن کي پنهنجي دل جي ڌڙڪڻ ڪري سڏيندو هيس. اسان ٻنهي جي عمر ۾ چاليهن سالن جو فرق هيو. هن هڪ هينڊسم اميرزادي سان خوشيءَ ڀري شادي ڪئي، جنهن جو واسطو ڪوچ بهار ڪٽنب سان هُوءَ هو جي پور جي راڄ ماتا گياتري ديويءَ جو ڀائيٽو هو. اهي سڀ ڳالهيون مون لاءِ ڪا خاص اهميت نه پيون رکن. هن ۾ سهڻي مهانڊن ۽ خوبصورت شخصيت جون خاصيتون گهٽجي ڀاڳي موجود هيون.

مون ڪيس پهريون ڀيرو سڄڻ سنگهه پارڪ جي گيٽ وٽ هڪ ننڍي ميڙ ۾ ڏٺو هو، جيڪو ايل ڪي آڏوائيءَ جي سومنات ڪان ايوڌيا تائين موٽر گاڏيءَ واري جلوس جي سفر کي ڏسڻ لاءِ گڏ ٿيو هو. مان آڏوائيءَ جو چاهڪ هيس، پر سندس انهيءَ عمل کي مون پسند نه ڪيو. مان اتي صرف تجسس وچان اهو ڏسڻ ويو هيس ته دهليءَ وارا ڪيس ڪهڙو ردعمل ڏين ٿا. اهو ڇڙوڇڙ جلوس هيو، جنهن ۾ سئو ڪان وڌيڪ ماڻهو به نه هيا. جيڪي رڙيون ڪري رهيا هيا. آڏوائيءَ جي گاڏيءَ تي بينل ڪنهن مون کي سجاتو ۽ لائوڊ اسپيڪر تي منهنجو نالو سندس خيرخواهن ۾ ڪنيو.

آڏوائيءَ مون کي ڏسي هٿ لوڏيو ۽ مون به ڪيس جواب ۾ هٿ لوڏيو ۽ پوءِ ڪاوڙ مان فليٽ تي موٽي آيس. مون دريءَ مان ڏٺو ته هڪ عورت اڇي ساڙهي پاتل وڃي رهي هئي. هن جا ڳل ٻاهر نڪتل هيا، جيئن مشرقي ماڻهن جا نڪتل هوندا آهن. ڪوبه ميڪ اپ ڪيل نه هيس، نه ئي زيور پاتل هيس. صاف چمڙي، ڏکهي، سنهي ۽ سهڻي تناسب سان وڏي ڪچي، ڀريل ڇاتي، سنهي چيلهه ۽ ڏکيون ٽنگون. هوءَ هڪ گهريلو عورت کان وڌيڪ هڪ پروفيشنل ماڊل لڳي رهي هئي، جيڪا سڄڻ سنگهه پارڪ جهڙي وچولي درجي جي وسنديءَ ۾ رهندي هئي.

ٻئي صبح هوءَ مون کي وري روڊ تي ملي. هن پهريائين مون سان ڳالهايو. "سر، ڇا مان پنهنجي آزاديءَ جو حق استعمال ڪندي توهان کي چئي سگهان ٿي ته پنهنجن ڪجهه ڪتابن

تي مون کي آٽو گراف ڏيو؟
"جيئن وڻي توکي تيئن ڪري سگهين ٿي! ڪنهن ليکڪ جي ان ڪان وڌيڪ ڪا خوشامد ڪانهي ته سندس ڪتابن تي آٽوگراف ورتو وڃي." مون ڪيسن ورندي ڏني ۽ پڇيو، "تون ڪٿي رهندي آهين؟"
هن چيو "سر، مان اوهان جي بلاڪ پرسان رهندي آهيان. اسين پاڙيسري آهيون. مان اوهان جي ڌيءَ، چاتي، اوهان جي پائيٽي تج بير ۽ سندس زال مالا کي سڃاڻان ٿي." مون کي پنهنجو پاڻ کي متعارف ڪرائڻ جي همت ڪانه ٿي. مون هن کي آهستي ويندي پرپاسي واري بلاڪ ۾ گهر ٿيندي ڏٺو.
هوءَ ڪير هئي؟ اهو ڪيئن پئي ٿي سگهيو ته مون هن کي اڳ نه ڏٺو هجي؟
مون سڄڻ سنگهه پارڪ جي اسٽاف کان ڄاڻ ورتي. اهي ڪيس ڪتي واري ميم صاحب ڪري سڃاڻيندا ۽ سڏيندا هيا. هن ڇهن يا ستن رولاڪ ڪتن کي روڊ تان ڪٺي گهر آندو هو. مون کي ڪتي سان پيار ڪندڙ وٺندا آهن ۽ وڌيڪ اهي وٺندا آهن جيڪي انهن جي حسب نسب جو خيال رکڻ بجاءِ سيني جانورن سان حقيقي محبت رکندا آهن. پوءِ پلي اهي مندا يا هڪ اک کان ڪاڻا ئي ڇو نه هجن.
مون کي ٻڌايو ويو ته هن جو مڙس پڻ ڪتن سان پيار ڪندو هو ۽ شام جو پنهنجي ڪار ۾ زال جا پچايل گوشت ۽ مانيءَ جا پيڪيٽ ڪٺي ڪالونيءَ جي رولاڪ ڪتن کي ڏيڻ ويندو هو. اسٽاف جا ميمبر سندن نالن کان واقف ڪونه هيا. اهي کين "ڪتن وارا" ڪري سڏيندا هيا.
ڪجهه ڏينهن کان پوءِ هوءَ ڪجهه ڪتاب ڪٺي آٽو گراف وٺڻ آئي هن مون کي چيو ته مان ڪتابن تي سندس نالو لکي آٽوگراف ڏيان. هن جو نالو ريتا هيو. مون پڇيو "ريتا. ... پويان ڇا؟" هن جواب ڏنو "صرف ريتا اهو ڪافي آهي. پر جي توهان ڄاڻڻ ٿا چاهيو ته مان ريتا ديوي ورما آهيان. منهنجو مڙس پيم ڪاروبار ڪندو آهي." هوءَ وري اچڻ واري نه هئي. مان هن جي خاندان بابت وڌيڪ ڄاڻڻ چاهيان پيو ته هوءَ ڪٺي پڙهي هئي ڪتي واري ميم صاحب بڻجڻ کان اڳ ڇا ڪندي هئي. ڪتن پالڻ کان سواءِ هن جا ڪهڙا شوق هيا. سڀ کان وڌيڪ مان اهو ڄاڻڻ پيو چاهيان ته هوءَ سهڻي هئڻ جي باوجود فلمن يا ماڊلنگ ۾ ڇو نه وئي. سندس ڪردار جي هڪ ٻئي پياري حصي کي مون ڳولي لڌو. هوءَ ٻين خوبصورت ماڻهن وانگر پنهنجي واکاڻ ٻڌڻ جي عادي نه هئي. ريتا پاڻ بابت ڳالهائڻ کان لنوائيندي هئي. مون کي ٻين وٽان خبر پئي ته هوءَ ماڊل به رهي چڪي هئي ۽ ڪافي وقت لاءِ ايئرانڊيا جي من موهيندڙ ۽ دل لڀائيندڙ ايئرهوسٽس به رهي چڪي آهي. مسز گانڌي جڏهن به پرڏيهه ويندي هئي ته ريتا کي ئي سندس پرگهور لاءِ مقرر ڪيو ويندو هو. هن جي چاهيندڙن ۾ ايئرهوسٽس کي سيڪاريندڙ نوجوان ۽ هيڊسمر، بمبئي جو سڀ کان وڌيڪ مشهور ۽ ڪامياب ماڻهو نسلي واڊيا به شامل هيو.
اِها آسام جي مشهور ڳائڻي پوپن هزاريڪا هئي، جنهن مون کي ريتا جي نديڻ جي معلومات سان ٽمٽار ڪري ڇڏيو. هوءَ ٻوٽن تي تحقيق ڪندڙ مسز راءِ جي ڌيءَ هئي، جيڪا ٻارنهن سالن تائين گوواتي جي ڪاٽن ڪاليج جي پرنسپال رهي. هزاريڪا مون کي ٻڌايو ته شاگرد سونهن جي صرف هڪ جهلڪ ڏسڻ لاءِ اويڙ ڄاڻ (Botany) کي هڪ مضمون جي صورت ۾ ڪٺندا هيا. ڇو ته مسز راءِ جي

سونهن چرڪائيندڙ هوندي هئي. ريتا بنگالي آسامي هئي. ماءُ جي پاسي کان گوسوامي هئي، هن جي چهري جا نقش ماءُ سان ملندڙ هيا. سندس والدين جي ڪيترائي سال اڳ علحدگي ٿي وئي هئي. ڪيترن سالن تائين ريتا ڪلڪتي جي سماجي سرڪل ۾ ٽوسٽ وانگر رهي.

ريتا ڪنهن به شخص سان مرضيءَ موجب شادي ڪري پئي سگهي. تنهن وقت چانهه جو ڪاروبار ڪندڙ ڪُوچ بهار جي شهزادي خاندان جي نسل سان تعلق رکندڙ پيم ورما کي هُن شاديءَ لاءِ چونڊيو. هن وڏماٿهائپ راجپوت گهراڻن جي فردن جا طور طريقا سکي ورتا. ماڻ جڏهن به شام جو ڪيس پيئڻ لاءِ چوندو هيس ته هوءَ اسڪاچ پيئڻ کان انڪار ڪندي هئي. جو ته ڪيس خبر هئي ته سندس لاءِ اهو ڏکيو ٿيندو ته هوءَ ايڏي مهانگي شراب تائين پڄي سگهي ۽ پنهنجي لاءِ انڊين رم جو گلاس ٺاهيندي هئي. هوءَ مون کي شراب ڏيڻ پسند ڪندي هئي. هوءَ مون کي پنهي هٿن سان شراب ائين آڇيندي هئي، جڻ ڪنهن وڏيري کي نذراني طور پيش ڪندي هجي. مون کي اِهو سمجهائڻ ۾ ڪجهه وقت لڳو ته هوءَ مون کي هڪ هٿ سان گلاس ڏئي. ۽ ڪيس چار سال سڃاڻپ کي ٿئي، هن ڏينهن تائين هوءَ لاڳيتو مون کي "سر" چوندي آهي ۽ سندس زبان مان ڪڏهن به منهنجو نالو نه نڪتو آهي.

ريتا ڪهڙي به لحاظ کان گهٽ نه ڳالهائيندي هئي. هوءَ ختم نه ٿيندڙ ڪچهري ڪري پئي سگهي، پر سندس موضوعن جو دائرو ڏاڍو محدود آهي. پانڇاري جي مشنرين پاران هلندڙ ادارن ۾ باقاعده ويندي هئي ۽ ڪيتري سالن تائين مدرٽريسا سان لاڳاپيل رهي. هوءَ سوسائٽي ليڊيز تي ڇتي تنقيد ڪرڻ واري ٿي سگهي ٿي، جيڪي پنهجيون توانائيون ۽ سرمايو ڪٽي ۽ ڪاڪ ٽيل پارٽين تي ضايع ڪنديون آهن. ساڳئي ئي وقت ڪيس تفريح سان به پيار هو ۽ هوءَ بهترين باورچياڻي به آهي.

۽ سندس پارٽيون صبح تائين هلنديون آهن. هُن سان ائين نه ٿيو ته اِهو به توانائيءَ وقت جو زيان آهي.

گذريل ڪجهه سالن کان هن سياست ۾ دلچسپي ورتي ۽ آسام لاءِ ان جي وڏي وزير هتيشور سائيڪا بارن ڳالهائيندڙ گهريلو وڪيليائي (resident spokeper-son) ٿي. هن جي ڪري مان اڌ آسامي ٿي ويو آهيان ۽ هر ٻئي مهيني آسام گهمڻ ويندو آهيان. هن مون کي گوواهتي مدر ٽريسا جي پهرئين ايڊز ۽ ٽي بيءَ جي علاج ڪرڻ واري سينٽر جي ناهڻ واري پروجيڪٽ ۾ دعوت ڏني وئي. هن سائيڪا تي زور پريو ته گوواهتي ايئرپورٽ جي ويجهو مدر ٽريسا جي نالي تي 14 ايڪڙن جي زمين استعمال ڪرڻ جي اجازت ڏي ۽ هلندڙ پروجيڪٽ لاءِ پنجن لکن جي ابتدائي امداد ڏي. هن مون کي چيو ته هو امداد حاصل ڪرڻ لاءِ صنعت ڪارن کي خط لکي.

ريتا جي واتان ئي مون سندس ڏماڪي دار طبيعيت بابت ٻڌو. هوءَ ڏکهي ۽ مضبوط هر وقت ڪنهن به شخص کي مترڪو هٽڻ لاءِ تيار هوندي هئي، جنهن لاءِ سمجهندي هئي ته ڪيس مترڪو هٽڻ ضروري آهي.

هڪ دفعي سندس سردار جي پاڙيسري پنهنجي آمريڪي زال سان گڏ هِن جي ڪتن جي لاڳيتي يونڪڻ جي ڪري ڏاڍو پريشان هيو. هن پريشانيءَ مان پنهنجي

پنڌ ڪرڻ دوران گڏ ڪڻڻ واري لڪڻ سان هڪ ڪتي کي ڏڪ هنيو. ريٽا ڊوڙندي هن وٽ آئي ۽ ڪيس گارين جو وسڪارو لاهي ڏنو. ۽ هن جي رپورٽ پوليس ۾ ڪئي. سردار جي ويچارو پيچ لڪائي فليٽ مان وٺي ڀڳو. مان انهيءَ ڏينهن کان ڊڄندو هيس، جڏهن هوءَ پنهنجي ڪاوڙ مون تي ڇنڊي. مان ڪڏهن به خراب ورتاءُ رکندڙ ماڻهن کي پسند نه ڪندو آهيان ۽ ساڻن وڏيڪ لاڳاپن کي ختم ڪري ڇڏيندو آهيان. صرف هڪ دفعي هن مون سان ڪاوڙ جو اظهار ڪيو هو. جڏهن مان اهڙي شخص جي دعوت قبولي، جنهن کي هوءَ خاص طور تي ناپسند ڪندي هئي. هڪ ڪلاڪ کان مٿي هن انهيءَ مامري تي مون سان جهڙ جهڙ ڪئي. اڪثر عورتن وانگر ريٽا پنهنجي ساهيڙين کي پنهنجي ذاتي ملڪيت سمجهندي هئي. مون کيس تيستائين ڏاڍر ڪرڻ ڏني، جيستائين سندس دليل ختم نه ٿي ويا.

مون کي ريٽا سان گهمڻ ۽ ڏنو وڃڻ پسند هو. جيڪو منهنجي وقار ۾ ڪجهه اضافو ڪندو هو. ڪجهه وقت لاءِ هوءَ منهنجي پوڻي ٿي وئي. جنهن مون کي پريشان نه ڪيو، ڇو ته مون کي خوبصورت پوڻي آهي. پر دوستن منهنجي تازي حراماپائيءَ بابت افواهه پکيڙڻ شروع ڪيا. هڪ عورت جيڪا ريٽا کي مون کان به اڳ گهڻي وقت کان سڃاڻيندي هئي، چيو "اهو گهڻو وقت نه هلندو. جڏهن پهريون ڀيرو هن سان ڪيترائي ماڻهو ملندا هيا ته ريٽا کي دوست ڪرڻ چاهيندا هيا. ڪجهه وقت کان پوءِ هو کيس ڇڏي ڏيندا هيا ڇو ته هن وٽ چوڻ لاءِ ڏاڍو گهٽ هوندو هو. يا وري ساڳيون شيون هر هر ورجائيندي هئي."

ريٽا کي ڇڏڻ جو منهنجو ڪوبه ارادو نه هو. ڇو ته مون پاڻ ۾ به ساڳيو ئي پاسو ڳولي لڌو، جيڪو هن جو هيو. مان جانورن سان پيار ڪندو آهيان، هوءَ انهن جي پرگهور لهندي آهي. مان برادريءَ جي سياستدانن کي نٺو ميڃان. هوءَ هنن کان نفرت ڪندي آهي. ٻه قدم اڳتي وڌي هنن سان جهيڙا ڪندي آهي ۽ انهن ماڻهن کي گاريون ڏيندي آهي، جيڪي مسلمانن يا عيسائين خلاف لکندا آهن. مان انهن ماڻهن کي پسند ڪندو آهيان، جيڪي غريبن لاءِ ڪم ڪري رهيا آهن. هوءَ به غريبن لاءِ ڪم ڪندي آهي.

هڪ دفعي هوءَ مون کي جنگ پورا ۾ پائيچاري جي مشنرين پاران هلندڙ محتاج ۽ معذور ٻارن جي گهر ۾ وٺي وئي. اتي جڏهن مان هڪ ننڍڙي انڌي ڇوڪريءَ جي مٿي تي هٿ ڦيري رهيو هيس ته اها منهنجي ننگن کي چنبڙي پئي. ريٽا هڪ سال جي معذور ٻار کي هنج ۾ کنيو. ٻار ڏاڍو جوشيلو ٿي ويو ۽ ريٽا جي هنج تي پيشاب ڪيو ۽ سندس ساڙهي آلي ڪري ڇڏي. ريٽا ٿهي ڪونه. هن ٻار کي تيستائين هنج ۾ رکيو، جيستائين هن پيشاب پورو نه ڪيو. انهيءَ کان پوءِ هن ٻار کي صاف ڪرڻ ۽ کيس بستري تي سمهارڻ لاءِ اٽينڊنٽ کي ڏنو. انهيءَ هڪ واقعي ريٽا ديوي ورما کي منهنجي زندگيءَ ۾ آيل سڀني عورتن کان مٿانهين درجي تي بيهاري ڇڏيو.

هڪ پينو جوڪري

مون جڏهن پيلپوري واري کان هن بابت پڇيو ته هن

جو اکيون آليون ٿي ويون ۽ هن روئڻهارڪي آواز ۾

چيو: "سالي پڙوي اتا کي لي گئي."

دي السٽريٽڊ ويڪلي آف انڊيا جي ايڊيٽرشپ سنڀالڻ کان پوءِ پهريان ڪجهه هفتا مان چرچ گيٽ وٽ نوجوان پارسي جوڙي جي فليٽ ۾ پئنگ گيسٽ جي حيثيت سان رهندو هوس. اتي مان گهٽتن ماڻهن کي نه سڃاڻيندو هيس، ڇو ته منهنجي سماجي زندگي ڏاڍي مختصر هئي. مان صبح جو روزانو آفيس پنڌ ويندو هيس ۽ شام جو پنڌ ئي واپس ايندو هيس. ڇو ته مون آفيس پاران ڪار جي استعمال ۽ شافر مهيا ڪرڻ جي آڇ نه قبولي هئي.

پهرئين دوستن مان اي جي نوراني هيو، جنهن سان مون دوستي ڪئي. جيڪو وڪالت جي پريڪٽس ڪرڻ سان گڏوگڏ هڪ بهترين صحافي پڻ هو. هو هڪ ڪنوارو هو ۽ آهي. اسان پنهنجيون شامون گڏ گذارڻ شروع ڪيو، اسين سمنڊ ڪناري رولاڪي ڪرڻ ويندا هياسي ۽ منهنجي فليٽ تي موٽ ٿيندي هئي.

منهنجون شامون اسڪاچ پيئندي گذرنديون هيون، جڏهن ته نوراني شراب کان پرهيز ڪندو هو ۽ آهي، هو انهيءَ جي جاءِ تي سادو پاڻي پيئندو هو. پوءِ اسين پاڙي جا ڪيترائي ريسٽورنٽ ماني کائڻ لاءِ آزمائيندا هياسين. رات جي مانيءَ کان پوءِ وري مختلف پان وارن کي آزمائيندي هڪ ٻئي کي گڊنائيٽ چوندا هياسين. اسان جو اِهو روز جو وهنوار بمبئي جي هڪ "مون سون" واري موسم ۾ ڇڙوڇڙ ٿي ويو جڏهن مان انهيءَ عورت جي پويان پيس، جنهن بابت اڄ لکي رهيو آهي.

اوڙڪ ۾ وقفو ٿيو. جيئن ئي مان ريسٽورنٽ مان ٻاهر نڪتس ته مان اڪيلو هيس. منهنجي گهر رستي تي پيٽرول پمپ ۽ ڪجهه دڪان هيا. مان اتي پان وٺڻ لاءِ ترسيو هيس ۽ پيلپوريءَ واري سان. ڪچهري ڪندي پڇيو ته برسات ۾ تنهنجو ڌنڌو ڪيئن ٿو هلي. هن چيو ته ڪو سٺو نٿو هلي. ان دڪان جي ويجهو ڪجهه ئي قدمن تي ويٺل عورت ڏانهن اشارو ڪندي چيو "پر هن جا ڀاڳ کلي پوندا آهن. جيڪي ڪجهه آئون ڪمائي نه سگهندو آهيان، مان هن کي ڏئي ڇڏيندو آهيان. هوءَ فقيرياڻي آهي. ٿورڙي پاڳل آهي." مان عورت کي ڏٺو ته هوءَ بک وچان ڳيتون ڏئي پيلپوري کائي رهي هئي. حد

کان وڌيڪ پرڪشش اِها ڇوڪري ويهن سالن جي مس هئي.
سهڻي بيهڪ گنڊِڙيل وار منهن تي ڦهليل ۽ جسم تي ميري اڇي ڌوتي ويڙهيل هئس: مان ڪجهه وقت ڪيس ڏسندو رهيس ۽ حيران ٿي رهيو هيس ته اهڙي پرڪشش نوجوان عورت هن تيز گوڙ واري شهر ۾ اڪيلي ڇا ڪري رهي آهي. مان رات جو ڇڳيءَ دير تائين هن جي خيالن ۾ ٻڏل رهيس.
مون رات جي مانيءَ کان پوءِ پيٽرول پمپ پرسان ساڳئي پان واري ڪان پان وٺڻ لڳس ۽ پيلپوريءَ واري سان ڪجهه لفظن جي ڏي وٺ ڪندي، هڪ بند دڪان اڳيان ويٺل پينو ڇوڪريءَ ۾ اڪيون پڻ اٽڪائيندو هيس. مون اڪثر ڏٺو ته هوءَ پاڻ سان ڳالهائيندي هئي. مون ڪوشش ڪئي ته پيلپوري وٺي ان کي ڏيان. پر اسٽال واري منهنجي تجويز قبول نه ڪئي ۽ چيو ”هتي جيڪا به بڇيل پيلپوري هوندي آهي، مان ڪيس ڏيندو رهندو آهيان ۽ هوندئن به هن کي کارائڻ منهنجي ذميواري آهي.“
هڪ شام جو جڏهن مان رات جي ماني تي وينو هيس ته ڪڪر اچي گجيا ۽ بارش شروع ٿي وئي، چرچ گيٽ جي چوڌاري روڊ پاڻيءَ سان پرجي ويا. واپسيءَ تي مون ٽرائوزر جا پاچا گوڏن تائين مٿي ڪيا، بوٽ هٿ ۾ ڪنيو، پٽڪي کي گندي پاڻيءَ کان بچائڻ لاءِ ڇتي ڪوليم. پان واري ۽ پيلپوريءَ وارا دڪان بند هيا. مون ڏٺو ته پينو ڇوڪري سنگ مرمر جي ڏاڪڻ تي مينهن جي پاڻيءَ جي وهڪري کان هڪ انچ جي مٿانهينءَ تي ٽنگون ٽيڙيون ويٺي هئي. هوءَ سڄي پسي وئي هئي. ان رات هن وٽ کائڻ لاءِ ڪجهه به ڪونه هو. مون کي ڏاڍو ڏک ٿيو ۽ ڪيس ڪجهه پيسا ڏيڻ پيو چاهيان پر خبر ڪانه هئي ته هن جو ردعمل ڇا هوندو. مان هن بابت سوچيندو گهر ڏانهن هليو آيس ۽ رات جو دير تائين هن بابت سوچيندو رهيس.
سڄي رات وسڪارو ٿيندو رهيو. جيئن ئي مان ننڊ مان اٿيس ته دريءَ مان راجا ٻائي ڪلاڪ ٽاور جي هٺي پاسي تي فقيرياڻي نظر آئي، لوهي چادرن تي برسات جو وسڪارو اڃا تائين ٿي رهيو هو. فقيرياڻي سڄي آلي هئي. مون ڏٺو ته هڪ عورت جو پاڇولو هٿ ۾ ٽين ڪنيو فقيرياڻيءَ جي سامهون لنگهي ويو. مون ڏٺو ته هن جي ڌوتي پاڻيءَ سان آلي ٿي وئي هئي ۽ هن جي پولهه وچان پاڻي ور وڪڙ کائيندو ترڪندو پئي ويو. مون دوربين هن تي ڪپائي ڇڏي. هن چئني پاسي نهاريو ته ڪو آهي ته ڪونه. جڏهن هن کي يقين ٿي ويو ته ڪيس ڪو ڪونه ٿو ڏسي ته هن پنهنجي ڌوتي لاٿي ۽ صفا اگهاڙي ٿي وسڪاري ۾ بيهي رهي. اها هئي منهنجي پينو ڇوڪري. هن ميرو پاڻي پنهنجي بدن تي اوتي وهنجڻ شروع ڪيو. پنهنجي ڇاتي، ڇيلهه، هٿن ۽ ٽنگن کي مهٽيو. وهنجي جڏهن بس ڪيائين ته آلي ڌوتي پنهنجي جسم کي ويڙهي ۽ چرچ گيٽ اسٽيشن ڏانهن رواني ٿي.
دهليءَ ۾ جيترا ڏينهن به آئون هيس بمبئي جي پينو ڇوڪري جي شڪل ۾ سمنڊ جي وينس ديويءَ جو ڏيک مون کي پريشان ڪندو رهيو. جڏهن آئون بمبئي واپس آيس ته رات جي ماني کان پوءِ واري رولاڪيءَ دوران پنڌ ڪندو چرچ گيٽ آيس.
پان وارو ۽ پيل پوريءَ وارو اتي موجود هيا. پر فقيرياڻي نه هئي. مون پيلپوريءَ واري کان پڇيو ته ڇوڪريءَ سان ڇا ٿيو. هن جون اکيون ڳوڙهن سان پرجي آيو ۽ آواز گهٽجي ويس. ۽ چيائين: ”سالي پڙوي آنا کي لي گئي.“

چيتن آنند

سڀ کان وڏو مفت خور شخص.

مون ٻه سال لاهور جي گورنمنٽ ڪاليج ۾ گذاريا. مان اتي ڪيترن ئي ماڻهن کان واقف ٿيس، جيڪي بعد ۾ فلم انڊسٽريءَ جي ٽاپ تي يا ان جي ويجهو پهتا.
بلراج ساهني مون کان ٻه سال سينئر هيو. سندس نندو ياءَ يشمر، بي آر چوپڙا ۽ چيتن آنند مون سان ساڳئي ڪلاس ۾ هيا. ديو آنند ۽ اما ڪشيپ جيڪا ڪامني ڪوشل جي نالي سان ٽاپ تي پهتي، ڪجهه سال جونيئر هيا. هيو جونيئر همعصر آئي ايس جوهر هو، جيڪو فارمين ڪرسچن ڪاليج ۾ پڙهندو هو. اينڊڙ ڪجهه سالن ۾ انهن مان ڪيترائي مرد ۽ عورتون منهنجي زندگيءَ ۾ ٻيهر آيريا پر لاهور وارن ڏينهن ۾ سڀني کان وڏيڪ چيتن آنند هو. بس هيءَ ٻه هڪ ڪردار جيان ئي هو.
چيتن آنند گهنگهرياڻي وارن ۽ چٽائي ڏسندڙ اکين وارو ڏاڍو پيارو ڇوڪرو هيو. گهڻو تڻون ڇوڪريون هنجي پويان ڏنيون ويندڻيون هيون، جو ته ڇوڪريون کين نظر انداز ڪرڻ وارن مردن تي مرنديون آهن.
چيتن طاعون وانگر کين نظرانداز ڪندو هو، ۽ پاڻ کي مونسان لاڳاپيائين. باوجود ته اسان هڪ ٻئي کي چميون ڏيندا هياسين، پر اسان جي ان لاڳاپي ۾ هم جنس پرستي جهڙي ڪا ڳالهه نه هئي. اسان پنهنجي هاسٽل کان ڪاليج تائين گڏ پنڌ ويندا هياسين، گڏ گڏ سيٽن تي ڪلاس ۾ ويهندا هياسين، ٽينس کيڏندا ۽ فلمون ڏسڻ ويندا هياسين.
مون وانگر هو ٻه آئي سي ايس ۾ شامل ٿيڻ جو خواهش مند هيو. ۽ انگلينڊ وڃي امتحان ۾ ويهڻ پيو چاهي. پر اسان ٻنهي مان ڪنهن ٻه گريڊ حاصل نه ڪيو.
مان قانون جي ڊگري ڪٺي لاهور واپس وريس. هو بي اي کان وڌيڪ ڊگري حاصل نه ڪري سگهيو، جيڪا هن پنجاب يونيورسٽيءَ مان ڪٺي. هو مايوسيءَ وچان نوڪريءَ لاءِ واجهائي رهيو هو.
هن هڪ اونهارو منهنجي فليٽ ۾ گذاريو. مون چيتن جو هيو رخ ٻه ڏٺو. عورتون کيس ڏاڍو پرڪشش پائينديون هيون ۽ هن کي عورتن کي پاڻ ڏانهن مائل ڪرڻ جو منفرد ڏانءُ ايندو هيو. جون جي گرم ترين ڏينهن ۾ هو پنهنجو اوور ڪوٽ

پائي، ڪاڏي سيٺاڻيون، هٿ ۾ گلاب جو گل کڻي پنهنجي عورت دوستن سان ملڻ ويندو هيو. خواهه مخواهه نوجوان عورت جو ڊائلاگ انهيءَ ڳالهه تان شروع ٿيندو هيو ته "تون اوور ڪوٽ ڇو پائيندو آهين." هو هٿ ۾ ڪنيل گلاب جو گل وڌائيندي جواب ڏيندو هيو ته "اهو ئي منهنجي سچي دنيا آهي. جيڪا منهنجي قبضي ۾ آهي." اهائي سندس غير معمولي ڪاميابي هئي.

ڪجهه وقت ۾ هو يونيورسٽيءَ جي سڀ کان وڏيڪ پرڪشش ڇوڪري آما چيٽرجيءَ جي دل کٽڻ ۾ ڪامياب ٿي ويو. جنهن لاءِ ڇوڪرن جا ولر واجهائيندا هيا. باوجود ته هوءَ ڪرسچن هئي. هن جي والدين انڪار ڪيو هو. تڏهن به هوءَ هڪ اهڙي هندو ڇوڪري سان شاديءَ لاءِ راضي ٿي وئي جنهن کي اجان نوڪري به نه ملي هئي.

مون هن جي مڱڻي ملهائڻ لاءِ هڪ وڏي پارٽي به ڪئي، جتي مون چيتن جي ڪردار ۾ ڏوڪي بازي ڏني. هو پارٽيءَ ۾ ٻين ڇوڪرين سان شرمناڪ حدتائين فلرٽ ڪري رهيو هو. ٻئي صبح تي جڏهن مون ڪيس سخت دڙڪا ڏيندي حرامي چيو ته هن دوستاڻي انداز ۾ مسڪرايو ۽ منهنجي ڪاوڙ تي پاڻي ڦيري ڇڏيو. هنن شادي ڪئي، ڪين ٻه ٻار ٿيا. آما هن جي عشق بازي گهڻو وقت ڪٽي نه سگهي ۽ ڪيس ڇڏي القاضي هلي وئي. چيتن وري هڪ سک ڇوڪريءَ سان شروع ٿي ويو، جيڪا هن جي ڌيءَ برابر هئي.

اسان هڪ ٻئي سان ملندا رهياسين. مان ڪيس، سندس فلمن بابت لکندو هيس. هن صرف هڪ سٺي فلم ٺاهي هئي.

هن دهلي لال قلعي تي So net lumiere نالي پروگرامن جو سلسلو پروڊيوس ڪيو. جنهن جو اسڪرپٽ مون لکيو هو. مون کي ٻڌڻ ۾ آيو ته هن دعوي ڪئي آهي ته اسڪرپٽ به هن لکيو آهي. پر منهنجي پڇڻ تي هن انهيءَ دعويٰ جي ترديد ڪئي. (ان کان پوءِ هن ڪيترن ٻين اسڪرپٽن تي ساڳئي دعويٰ ڪئي.)

جڏهن مان "دي السٽريٽڊ ويڪلي آف انڊيا" جي ايڊيٽرشپ سنڀالڻ لاءِ بمبئي آيس ته مون پنهنجي لاهور وارن ڏاهڙن جي دوستن سان واقفيت کي تازو ڪرڻ لاءِ ملڻ شروع ڪيو. جيڪي فلمي دنيا جا وڏا نالا هيا. سڀ کان اڳ مون چيتن آنند سان ملڻ ٻئي چاهيو. جنهن ڪيترن ئي مهينن تائين، منهنجي مهمان نوازيءَ جا مزا ماڻيا هيا ۽ هو مون کي ٻين سڀني کان وڌيڪ ويجهو به هو.

مون جوهو ۾ بلراج ساهنيءَ جي بنگلي تي ڪيترائي هفتا گذاريا. بي آر چوپڙا ۽ ڪامني ڪوشل مون کي پنهنجي گهر اچڻ لاءِ ڪيترائي دفعا چيو. هفتي ۾ هڪ دفعو مون آئي ايس جوهر ۽ ان جي پهرئين زال راما بانس سان رات جي ماني کاڌي. ايتري قدر جو ديو آنند به مون کي وڏين ڪاڪ ٽيل پارٽين تي اچڻ جي دعوت ڏني پر چيتن آنند جنهن مان مون کي سڀ کان وڌيڪ اميدون هيون سو بلڪل خاموش هيو.

هو ڪجهه وقت لاءِ مون کي تڏهن ئي فون ڪندو هيو. جڏهن ڪيس ڪنهن ڪم لاءِ پبلسٽي کپندي هئي ۽ عام طور تي آخر ۾ اڻ ڇٽو ڊائلاگ هوندو هيو "ڪڏهن اسان جي گهر اچجو."

مان مايوس ۽ ناراض هيس. ڪجهه مهينا اڳ ڪن سبب جي ڪري مون کي بمبئي ڇڏڻو پيو. هڪ پارٽي ۾ مان چيتن ۽ ان جي دوست ساهيڙي ڏي ويس.

ڇوڪريءَ مون کان پڇيو. ”تون اسان جي گهر ڇو نٿو اچين؟“ مون ڪاوڙ مان چيو: ”ڇاڪاڻ ته مون کي تنهنجي هن ڪميڻي دوست ڪڏهن به نه چيو آهي.“ ڇيتن معاملي کي ٿڌي ڪرڻ لاءِ چيو ”سردار تون مون سان ڏاڍو ڪاوڙيل آهين، تون ڪڏهن ٿو اچين؟“

مون بنا ڪنهن رک رکاءَ جي وڏي واڪي چيومانس: ”تون بي شرم مطلبي آهين، توکي ته ايترو به خيال نه هو ته تون مون وٽ ايترا مهينا مهمان رهيو آهين ته توري ئي ڪٿي مهمان نوازي ڪرين ها.“

ماڻهن کي ڪيترن ئي قسمن ۾ ورهائي سگهجي ٿو. ڏيندڙ، وٺندڙ، چوسيندڙ ۽ مفت خورن، ڇيتن آنند منهنجي زندگيءَ ۾ سڀ کان وڏيڪ وٺندڙ ۽ مفت خور هيو.

رميش چندر

مان کيس پنجاهہ سالن کان بہ وڌيڪ عرصي کان سڃاڻان، پر پوءِ بہ ائين ٿو محسوس ٿئي ڄڻ تہ مان هن کي رتي پر بہ سمجهي نہ سگهيو آهيان سگهيو.

مون رميش چندر يا چارلس تي ڪهاڻي لکي، جيڪو ڪيس لاهور جي گورنمنٽ ڪاليج ۾ چارلس چوندا هياسين. اها ڪهاڻي منهنجي ڪهاڻين جي پهرين مجموعي ”وشنوءَ جا نشان“ ۾ ”پوپٽ“ جي عنوان سان شامل هئي، جنهن ۾ مون خول ۾ بند جيت کان وٺي مڪمل پوپٽ ٿيڻ تائين سندس شخصيت جون تبديليون ڏيکاريون آهن. هو ڏاڍو تکو ٿي ويو ۽ مون کي ڪورٽ ۾ ڪيس جي ڌمڪي ڏني. مون هن کي عجيب قسم جو هيرو ڪري پيش ڪيو، جيڪو هو بلڪل بہ نہ هو.

چارلس شملا جي وڏي اينگلو انڊين اداري بشپ ڪاٽن اسڪول مان گورنمنٽ ڪاليج آيو هوو. هو سٺا ڪپڙا پهريل ننڍو شاگرد هو جيڪو گهٽي ياڳي براڻون صاحب لڳي رهيو هو. هن جو قد پنج فٽ چار انچ هو. هو پن جي ٺهيل ٽوپي پائيندو هو، جنهن جي هڪ پاسي کان هڪ ڊگهو رنگارنگي ڪنب هوندو هو. سندس ڪاڏيءَ هيٺان هڪ رومال ٻڌل هوندو هو. جنهن کي هو اينگلو ڇوڪرن جي انداز سان پهريندو هو. هن جي ڳالهائڻ جو طريقو بہ اينگلو ڇوڪرن وانگر ”ييس مر، نو مر“ وارو هوندو هيو. هو اسان مقامين کي ليکيندو ئي نہ هو ۽ گورنمنٽ ڪاليج ۾ آيل اينگلو انڊين ڇوڪرن سان دوستي رکڻ پسند ڪندو هو. هن لاهور ۾ سندن سماجي گروهہ ۾ شامل ٿيڻ جي ڪوشش ڪئي. جيڪو ريلوي ڪالونيءَ جي چوڌاري آباد هيو.

هن کي جلد ئي خبر پئجي وئي تہ هن وٽ سواءِ زبان جي ٻي ڪا اهليت ڪانهي. ڪيس آڏر ياءُ ئي نہ ڪيو ويو. هن وٽ ٻيو ڪو رستو نہ هيو. تنهن ڪري مقامين سان دوستيءَ لاءِ واجهائڻو پيس، جيڪي هن جي انوکي ٻولي ڳالهائڻ چاهيندا هئا. مان بہ انهن مان هڪ هيس. پهريان هو چارلس يا چارلي چورائڻ پسند ڪندو هيو، پر پوءِ اينگلو انڊين سرڪل کان ڇڙٻ ملڻ وٽان پوءِ هن پنهنجي انگريزي نالي کي ختم ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي. جڏهن بہ ڪيس چارلس يا چارلي جي نالي سان تعارف ڪرائبو هو تہ هو

وضاحت ڪندي چوندو هو، "منهنجو نالو رمش چندر آهي."
هو مڪمل طور تي پنهنجي سڃاڻپ تبديل ڪرڻ ۾ ڪامياب ٿي نہ سگهيو. ۽ رميشن چندر چارليءَ طور مشهور ٿيو. اسان اِهو بہ ڏٺو تہ، هو اسان وانگر پنجابي ۽ هندستاني ڳالهائيندو هو. هن جي شمسي ٽوپي غائب ٿي وئي هئي ۽ ان جي جڳهہ تي هن ڪرتو ۽ پاجامو پائڻ شروع ڪيو. هي ان جو ٻيو جنم هو.
۽ ٽيون جنم ستت ئي شروع ٿيڻ وارو هو. ڇوڪري سندس ڪزن منظر تي اچي ٿي. وميانتي ٻہرا ڏاڍي پرڪشش نوجوان ڇوڪري هئي، جيڪا اڇي ڪاڏي ساڙهي ويڙهيندي هئي ۽ جوش ڀري عقيدت سان گانڌيءَ جي روپ ۾ نظر ايندي هئي. جيڪو بہ نوجوان هن سان ملندو هيو، اهو هن جي پيار ۾ مبتلا ٿي ويندو هو ۽ چارلس بہ انهن کان مختلف نہ هو، هن بہ کاڏيءَ جا ڪپڙا پائڻ آزاديءَ جي زبان ڳالهائڻ شروع ڪئي. هن پنهنجو پاڻ کي ورڪرس مووومينٽ ۾ ڦٽو ڪيو ۽ استحصال ڪيل ۽ پريشان ٽيل ٽانگا ڊرائيورن لاءِ ڳالهائيندڙ مقرر ٿيو. هن هڪ ٻيو نالو پاڻ تي رکيو "ٽانگي وارو چارلي" يا "چارلي ٽانگي وارو". هن ڪجهہ ڏينهن پوليس لاڪ اپ ۾ بہ گذاريا. جوش ۾ ورهايل هندوستان جي ورهاڱي اچا چارليءَ جي روپ ۾ هڪ ٻي تبديلي آندي. هن جي ڪٽنب جا ڪجهہ ڀاتي آبائي ملڪيت جي سارسنڀال لاءِ پاڪستان ۾ ترسي پيا. هنن اسلام قبوليو ۽ سچا پاڪستاني ٿي ويا. چارليءَ انڊيا ڏانهن لڏپلاڻ ڪئي. پنهنجي مٽي تان ڪاٻي ڏر جو ڪوپو لاهي عزتدار شهري ٿي ويو. هن آل انڊيا ريڊيو ۾ نوڪري ڪئي ۽ پرڏيهہ نوڪريءَ لاءِ بہ چونڊيو ويو. انهيءَ کان پوءِ ڪجهہ پراسرار سبب، شايد هن جي ماضيءَ جي ريڪارڊ سان لاڳاپيل ڪنهن ڳالهہ جي ڪري پرڏيهہ ۾ نوڪري ڪندڙن جي نالن مان نالو خارج ڪيو ويو ۽ هو آل انڊيا ريڊيو سان ئي لاڳاپيل رهيو.
چارلي کي ٻارن سان ورتاءَ جو سليقو هوندو هو. هو سائڻ محبت ڪندو هو ۽ اهي بہ کيس محبت ڪندا هيا. هو قومي سطح تي آل انڊيا ريڊيو تان ٻارن جا پروگرام بہ ڪندو هو. هو ڏاڍو جذباتي بہ هو. هن پنڊت نهروءَ جي آخري رسمن جي ڪمينٽري ڪئي، جيڪا توهان چارليءَ جي سڏڪن ۾ گهٽيل آواز سبب ٻڌي ڪونہ سگهيا هوندا تہ ڇا ٿي رهيو آهي. تنهن ڪري سڄو پروگرام تباهہ برباد ٿي ويو.
مان چارليءَ جي پريم جيون بابت گهٽ ٿو ڄاڻان. مون کي خبر هئي تہ هو پنهنجي ڪزن دميانتي ٻہرا کان متاثر آهي. هن آئي اينڊ بي وزارت جي سينئر ايگزيڪٽو ايم ايل چاولا سان شادي ڪري ڇڏي. ڪجهہ وقت کان پوءِ هو پدما سان مليو ۽ ڇٽو ڪاٽ ٿي هن جي پيار ۾ ڦاٿو. ان وقت پدما بہ چارليءَ مان چاهہ گهٽائي ڇڏيو هو. ۽ هن سٺو اهو ڄاتو تہ ٻچي پنهنجي جان بچائي. پر چارليءَ پاڻ کي ڏاڍو ارڏو فريادي ثابت ڪيو. پيار وارن ڏينهن ۾ اسان هن ۾ گهٽو ڪجهہ ڏسندا هياسين ۽ هو اسان کي روزاني جي ڪارڪردگي ٻڌائيندو هيو تہ هاڻي سندس پيار جو سفر ڪٿي پهتو آهي. هو ان ڪليل ڳاڙهن واري ننڍڙي ٽرين وانگر هو. جيڪا تفريح ڪرڻ وارن باغن ۾ ٻارن لاءِ لڳل هوندي آهي ۽ هوريان هوريان انگڙ ونگڙ رستن تان گذرندي منزل تي رسندي آهي. هو هڪ ڏينهن ڏاڍو خوش هوندو هيو تہ وري ٻئي ڏينهن اداس ۽ لڙڪن ۾ ٻڏل.
هو پدما جي مخالفت باوجود ڄميو رهيو ۽ پوءِ هوءَ هن جي زال ٿيڻ لاءِ راضي

تي وئي. چارليءَ کي پنهنجي خوش قسمتيءَ تي يقين نہ پئي آيو. جڏهن بہ هو پدما کي ساڻ ڪري ٻاهر ويندو هيو تہ هو هن جي سونهن ۽ سندس صلاحيتن تي فخر ۾ ٽمٽار هوندو هو.

هڪ دفعي هن ڪيس چيو تہ اسان لاءِ ڳاءِ. جڏهن هوءَ ڳائي پئي تہ هو ان کي وات ڦاڙي حيرت مان ٻڌي رهيوهو ڇڻ لتا منگيشڪر ۽ آشا ڀوسلي ٻئي گڏ ويٺي ڳائينديون هجن. بعد ۾ جڏهن هو مون سان اڪيلو ٿيو تہ پڇيائين تہ مان پدما جي ڳائڻ بابت ڇا ٿو سوچيان. مون ڪيس چيو "بلڪل بي سُرو ٿي ڳائي". هو منهنجي فيصلي تي حيران هيو ۽ جلد ئي پدما کي ٻڌايائين تہ مون ڇا چيو.

چارلي ڪا بہ ڳالهہ پاڻ تائين رکي نہ سگهندو هو. توهان ڪيس اعتماد ۾ وٺي سڀ ڪجهہ چئوس، ٻئي ڏينهن انهيءَ جي سيني کي خبر پئجي ويندي.

هو ٿورو ٿورو افواهہ پکيڙيندڙ بہ هو، ماڻهن جي پرپٺ ڳالهائيندي گد گد ٿيندو هو. جلد ئي هو دوستن جي دائري ۾ ويساهہ وڃائي ويٺو.

پر هن پنهنجن دوستن مان ڪنهن هڪ کي بہ اها اجازت نہ ڏني تہ هو ڪيس ڇڏن. هن کي جڏهن بہ ضرورت پوندي هئي، پنهنجن دوستن کي استعمال ڪري وٺندو هو.

هاڻي مون ڪيترن مهينن کان چارليءَ کي نہ ڏٺو آهي، پر مون کي خبر آهي تہ هو هميشہ هتي ئي هوندو. ڏکڻ دهليءَ ۾ سروا پريا وهار ۾ هو ٻارن ۽ زال سان خوش گهريلو زندگي گذاري ٿو. ايتري قدر جو ريٽائرمنٽ کان پوءِ بہ هن پنهنجو پاڻ کي ريڊيو يا ٽيلي ويزن لاءِ پروگرام ٺاهڻ ۾ مصروف رکيو. جڏهن بہ ڪيس اسڪاچ يا ڪو ٻيو مطلب هوندو هو تہ هو پنهنجو پاڻ کي اسان جي گهر دعوت ڏئي گهرائيندو هو. ڇو تہ هن کي خبر هئي تہ منهنجي ڪتنب جو هر ڀاتي ۽ نوڪر سڀ هن جو سٺو خيال ڪندا هيا. هو پاڻ بہ ڳالهائڻ جو سٺو هيو، جنهن ڪري سيني ۾ مشهور هو. هو جتي بہ هوندو هو، اتي ڪا پريشاني نہ هوندي هئي، جيئن ئي هو ويندو هو، تيئن ئي مان اڻ تڻ محسوس ڪندو هيس. مان هن کي پنجاهہ سالن کان متي سڃاڻان پر اڃا بہ ائين محسوس ٿيندو آهي تہ مان هن کي رتي ڀر بہ سمجهي ناهيان سگهيو.

بلونت گارگي

جڏهن هو مان کان پري ٿيندو آهي ته

ائين لڳندو آ، ڄڻ مان مري رهيو آهيان.

مون کي چڱيءَ پر ياد نه آهي ته مان پهريون ڀيرو بلونت گارگيءَ سان ڪڏهن ۽ ڪٿي مليو هيس. 1940ع کان 1947ع جي وچ واري عرصي دوران لاهور وارن ڏينهن ۾ مان هن سان مليو هيس. مان تڏهن پنجابي ٻولي سکي رهيو هيس. جيڪا مون پنهنجي ڳوٺ هداليءَ مان پڙهڻ شروع ڪئي هئي. مان بس ايتري ئي پنجابي سکڻ پيو چاهيان جو لکي ۽ پڙهي سگهان، ڇو ته منهنجي ماءُ پنجابي کان سواءِ ٻي ٻولي نه ڳالهائي سگهندي هئي، تنهن ڪري مان هن کي هر ڳالهه پنجابيءَ ۾ لکندو هيس. پنجابي ادب جي مون کي ڪابه ڄاڻ نه هوندي هئي، سواءِ ڪجهه مقدس آيتون دعا گهرڻ لاءِ زوريءَ ياد ڪرايون ويون هيون. جڏهن ته انهن جي معنيٰ جي به مون کي ڪا خبر نه هوندي هئي. مان جڏهن انڊيا موٽيس ته مون ڀائي وير سنگهه جي شاعري پڙهڻ جي ڪوشش ڪئي. مون کي هن جا ننڍڙا شعر ٿلهي ليکي سٺا لڳا. پنجابي شاعريءَ ۾ جنگي شاعريءَ جي ڊگهن آزاد نظمن مون کي پاڻ ڏي نه ڇڪيو ڇو ته مون کي پنجابي شاعريءَ ۽ نثر جي ڪا گهڻي ڄاڻ نه هئي. جنهن ڪري مان انهيءَ جوش ۽ جذبي کي سمجهي نه سگهيس. هن جا ناول مشهور ناني واري شخصيت نانڪ سنگهه (۽ يقين ڪريو يا نه ته اهي اڪالي اڳواڻ ماسٽر تارا سنگهه جهڙا هوندا هيا.) پر مون کي اهي ٻئي درجي جا لڳا يقيناً هنن ناولن کان وڌيڪ ٻيا به پنجابي ادب ۾ سٺا ناول موجود هيا.

قانوني ڪم ڪار گهٽ هئڻ ڪري مون قانوني ڪتاب پڙهڻ بجاءِ انگريزي اردو ۽ پنجابي ناول ۽ ڪلاسيڪل شاعر پڙهڻ تي وقت صرف ڪيو. جيستائين پنجابيءَ جو تعلق آهي، مون سڀ کان پهرين موهن سنگهه جي شاعريءَ کان شروعات ڪئي. پوءِ نئين شروع ڪيل سک نيشنل ڪاليج جي پروفيسر کي پڙهيو ۽ هن جي شاعري مون کي ٻين پڙهيل شاعرن کان ڪجهه اڳ ڀري لڳي.

مون ڪيس گهر اچڻ جي دعوت ڏني. پوءِ هو روزاني اچڻ وارو مهمان ٿي ويو. هن مون کي پروفيسر تيجا سنگهه سان تعارف

ڪرايو جنهن گرومکي ۽ انگريزيءَ ۾ ڪتاب لکيا هيا ۽ ڪرتار سنگهه دگل سان به سڃاڻپ ڪرائي. انهن ئي ماڻهن مون کي ايرلنڊ ڊرامانگار ۽ نثر نويس گارگي سان ملايو. انهن ڏينهن ۾ تمام ٿورڙا هندو گرو مکي ٻوليءَ ۾ لکندا هيا. گارگيءَ جو تعلق پٽينداڻا جي ٻنيا ڪٽنب سان هو. هو جٽ ۽ هيٺين وچين طبقي جي ماڻهن کي پليءَ پيت سڃاڻيندو هو. هو پنجابي ٻوليءَ کي پين گهٽن نثرنگارن جي ڀيٽ ۾ سٺي ڍهالت، تنقيد ۽ مزاج سان سينگاريندو هو. مان هن سان ڪاپي ڏر جي گروپ ۾ لاهور ۾ مليس. هو مون کان وڏيڪ ڪميونسٽ پارٽيءَ کي ويجهو هيو. هن وٽ شايد ڪميونسٽ پارٽيءَ جو ڪارڊ نه هيو. مان هن سان گڏ پارٽيءَ ۾ ساٿي مسافر هيس. مان ڪميونسٽن جي صحبت ۾ گارگيءَ کان گهڻو اڳ آيو هيس ۽ پوءِ سندن ناراض نقاد ٿي ويس. گارگيءَ ڪميونزم کي رد ڪرڻ لاءِ وقت ورتو، اسان ۾ ڪيترين ئي شين جي هڪ جهڙائي هئي.

هندستان جي ورهاڱي کان پوءِ اسان ٻئي دهليءَ ۾ ملياسين ۽ اسان هڪ ٻئي کي وڏيڪ ويجهو کان سڃاتو. اسان جي ڪٽنب ۾ هن جي داخلا منهنجي ماءُ جي ڪري ٿي، جيڪا صرف گرومکي پڙهندي هئي. هن امان کي ”لوها ڪٽ“ ڊرامو پڙهڻ لاءِ ڏنو ۽ اسٽيج تي پيش ڪرڻ وقت به ڪيس وٺي ويو. امان ڏاڍي پرڪشش هئي. هن جي مڙس جا يا ٻارن جا دوست انهيءَ کي محسوس ڪندا هيا. گارگي هن جو دوست ٿي ويو ۽ پوءِ ڪيس سندس ڪافي پيئڻ لاءِ پليڪار چيو ويندو هو. هو هميشه هڪ اهڙي ته بهترين ڪهاڻي ٻڌائيندو هو، جنهن ۾ هر ڪنهن جي دلچسپي هوندي هئي. اهو ئي شايد سندس خوبصورت ۽ نوجوان عورتن ۾ ڪاميابيءَ جو راز هو. ماڻهو پڇندا هيا: هن آخر گارگيءَ ۾ ڇا ڏٺو آهي؟ هو قد جو ننڍڙو، ٻي ڊولا سادا ڪپڙا پائيندو هو. جڏهن هو پنڌ ڪندو هيو ته هٿ هيٺ لوڏيندو ۽ ڇنڊيندو هلندو هو ۽ هميشه پنهنجا هٿ مهٽيندو رهندو هيو.“ هو ڏاڍو همدرد ٻڌندڙ به هيو. جنهن به عورت وٽ ويندو هيو ته سندس خوشامد ڪندي ان کي آسمان تي چاڙهي ڇڏيندو هو ۽ هر عورت پاڻ کي سليمان بادشاهه جي راڻي شيبا سمجهڻ لڳندي هئي.

انهيءَ وقت تائين مان گارگيءَ کي چڱيءَ طرح سان سڃاڻيندو هيس، جڏهن هن چيو هو ته هو هڪ سک دوست جي زال سان دوستيءَ کان وڏيڪ ويجهو ٿي ويو هو. هوئن به گارگيءَ کي سک عورتن وٽ اوليت حاصل هئي. مان هن جي هڪ ڪمري واري ننڍڙي فليٽ ۾، جيڪو سنڌيا هائوس (ڪوناٽ محل) جي پوئين پاسي سوڙهي گهٽيءَ ۾ آهي، اُتي ڪيترين ئي خوبصورتن ڇوڪرين سان مليس، جيڪي اسٽيج ۽ فلمن ۾ ڪم ڪنديون هيون. انهن مان هڪ پروين بابي هئي، جنهن کي هو، ڊنر لاءِ اسان جي گهر وٺي آيو. انهن ۾ امر تا پريتم، اجيت ڪور ۽ آما واسو ديو جهڙيون ليکڪائون به شامل هيون.

گارگي اڪثر پرڏيهه به ويندو هو، جتي هو سيئٽل يونيورسٽيءَ ۾ ڊرامي جي سکيا ڏيندو هيو ۽ گلاسگو ۾ ڊراما ٺاهيندڙ هيو. مان پڻ اڪثر پرڏيهه ويندو هيس ۽ نون سالن لاءِ بمبئي کان ٻاهر رهيس.

سيئٽل ۾ گارگيءَ کي هڪ آمريڪي زال جيني هئي. هوءَ هن کان ڪجهه انچ قد ۾ ڊگهي هئي ۽ ڏاڍي خوبصورت به هئي. مان مڪمل طور تي جيني جي سونهن

۾ سوگهو ٿي ويس ۽ اڪثر ڪانئن مانيءَ لاءِ پڇندو هيم. جيني ڏاڍي سادي عورت هئي. هن کي ڪاڏي سان ڏاڍو چاهه هوندو هو. منهن پڇڙو ڪرڻ کان سواءِ خوشيءَ سان ٿن ماڻهن لاءِ ڊنر تيار ڪندي هئي. گارگي هن جي گهٽي ڪاڏي ڪائڻ تي ڪاوڙجندي چوندو هيو "ماڻهو ڇا چوندا ته ڪين گهر ۾ ڪاڏي لاءِ ڪجهه ڪونهي." هو وڏيڪ مايوس انهيءَ ڳالهه جي ڪري هيو ته جينيءَ کي پنجابي نه ايندي هئي، جنهن ڪري هوءَ گارگيءَ جي ڊراما نگار جي حيثيت سان عزت ۽ مان کي سمجهي نه پئي سگهي.

هن کي جينيءَ مان هڪ پٽ ۽ هڪ ڌيءَ هئي. انهيءَ کان پوءِ هن جوڙي ٻئي هنڌ وڃڻ جا سانباها ڪيا. اهي چندي گڙهه ۾ رهڻ لڳا جتي يونيورسٽيءَ ۾ هو ڊراماٽڪ آرٽ جو پروفيسر مقرر ٿيو. اتي هن جو هڪ شاگرديائيءَ سان عشق ٿي ويو، جيڪا نوجوان ۽ خوبصورت طلاق يافته ڇوڪري هئي. اهو چوڻ جي ضرورت ئي ناهي ته سک هئي. گارگي ان ڇوڪريءَ جي جنسي گهر کي پنهنجي آتم ڪٿائي ناول "اگهاڙو ٽڪندو" (The Naked Triangle) ۾ هيئن بيان ڪيو آهي.

"هڪ سياري جي رات هن فيصلو ڪيو ته ڇوڪريءَ کي پنهنجي ڪار ۾ گهر ڇڏي اچي. گيرج ۾ ٻنهي کي شهوت چڙهي وئي ۽ هنن ٻنهي گيرج جي فرش تي پنهنجو ڪم شروع ڪري ڏنو. اهي دريءَ مان جينيءَ کي به ڏسي رهيا هيا، جيڪا ٻارن کي پيانو سيکاري رهي هئي."

جينيءَ گارگيءَ کي ان ڏوکي ڪري ڪڏهن به معاف نه ڪيو ۽ طلاق جي گهر ڪئي.

گارگي پنهنجي نئين گرل فرينڊ سان گڏ بمبئي ۾ مون سان منهنجي آفيس ۾ ملڻ آيو. ڇوڪريءَ جو بلونت سان ڏاڍو پيار هو. بلونت کي اجا تائين بي يقيني هئي ته هن صحيح ڪيو يا نه. مون پنهنجي وفاداري جينيءَ ٻارن ڏيکاريندي سائبس احتجاج ڪيو.

انهيءَ نئين ڳانڍاپي ۽ پيار کي ٽڏي ٽيڻ ۾ گهڻو وقت نه لڳو. مائي وچي ٻيا چاهڪ ڳوليا. "اگهاڙو ٽڪندو" جي اشاعت سندن لاڳاپن کي ختم ڪرڻ لاءِ آخري ڌڪ ثابت ٿيو. هوءَ ٻن ٻارن جي ماءُ هئي ۽ ڪيس چالو عورت ڪري پيش ڪيو ويو، جيڪا هوءَ ڪانه هئي. مون سندس ناول تي تبصرو ڪندي لکيو ته هن هڪ اهڙيءَ عورت جي اعتماد کي ڌوکو ڏنو آهي، جا سندس ويجهو هئي. افواهه اهو ٻڌڻ ۾ آيو ته مائي دهليءَ وئي ۽ گارگيءَ جي آڱر تي طوفان ٿي ڪڙڪيءَ ۽ ڪيس گاريونُ ۽ ٻيو به گهڻو ڪجهه ٻڌايو.

گارگي انهيءَ ڏکئي گهڙيءَ مان جان بچائي نڪتو. ايتري قدر جو هن پنهنجي ناول تي بحث ڪرڻ لاءِ انڊيا انٽرنيشنل سينٽر ۾ ڪوگنو سنٽيءَ جي گڏجاڻي ڪوٺرائي. هن ان جي صدارت لاءِ مون کي چيو. مون گارگيءَ کي ڪڏهن به انڪار نه ڪيو هو. هن کي خبر هئي ته اتي هن کي خاص ڪري عورتن جي حوالي سان گهڻو ڪجهه ٻڌڻو پوندو. سندس خيال رکڻ وارن ۾ هڪ مرد مجسما ٺاهيندڙ، پينٽر، ماهر اڏاوت ستيش گجرال آتي سائس گڏ هو. آخر ۾ گارگيءَ ٻاڻ کي مٽي ڪٽڻ جو مظاهرو ڪندي چيو ته "مون کي ڪا پرواهه ناهي ته مون جن عورتن مان مزور ورتو تن بابت پنهنجي لکڻين ۾ جيڪو لکيو آهي، تنهن بابت ماڻهو ڇا ٿا

چون. پر اڄ کان 50 يا 100 سالن کانپوءِ هنن ماڻهن بابت ڪير ڄاڻيندو. ايندڙ نسل منهنجو اندازو لڳائي، منهنجين لکڻين جي ادبي اهميت کي تڪيندو ۽ توريندو.

گارگيءَ کي مون انگريزي لکڻ لاءِ اتساهيو. مون کيس چيو: "تون ڪوهه ۾ ٿان ٿان ڪندڙ ڏيڏر وانگر آهين. ڪيترا ماڻهو گرومکيءَ ۾ تنهنجا ڪتاب پڙهندا هوندا؟ 500 - 1000. وڌيڪ نه. تون انگريزيءَ ۾ لک. سڄي ملڪ ۾ ڦهليل هندستاني توکي پڙهندا ۽ تولاءِ سڄي دنيا جي دري کلندي."

هو راضي ٿيو. ان ڏينهن ٿيٽر تي هن جو ڪتاب آمريڪا مان ڇپرو ٿيو. انهيءَ کان پوءِ سندس ننڍڙي گهر ۽ عشق بازيءَ جي يادگيرين تي ٻڌل ڪتاب "واڱڻائي چانڊوڪي" (The Purple Moonlight) ڇپرو ٿيو. انهيءَ مان خبر پئي ته ايترن سالن گذرڻ کان پوءِ گارگي سڌري ويو آهي، جو ته ان کان پهريائين هن پنهنجن شخصي خاڪن ۾ اڪثر دوستن کي وڇونءَ وانگر ڏنگيو هو ۽ انهيءَ جو شڪار ٿيل سالن تائين ڏک ۾ هوندا هيا. هاڻي ڪنهن بابت به ڪا اهڙي اولي سولي ڳالهه نه ڪئي هيئين. هاڻي هو چاهي پيو ته کيس پيار ڪيو وڃي ۽ چاهيو وڃي.

گارگي جي قسمت هميشه چوڏيل وانگر هيٺ مٿي ٿيندي رهندي هئي. جڏهن به هو پرڏيهه مان واپس موٽندو هيو ته ڪافي ڊالر بچائي ايندو هو. هن ڪار ورتي. هڪ دفعي ته هن بنا ڇت واري هڪ سيڪنڊ هينڊ ڪار به ورتي هن پنهنجن دوستن جي وندر لاءِ نئين ڪيمرا به ورتي (هو غير معمولي طور تي سٺو فوٽو گرافر آهي) ته جيئن سندن دل خوش ڪري سگهي.

۽ جڏهن هن جا پيسا ختم ٿي ويا ته هن ڪار وڪڻي ڇڏي. هن جي ٽيليفون جو بل ادا نه ڪرڻ ڪري ڪٽيل هوندي هئي. ڪڏهن ته اهڙو وقت به آيو هو جو هن جي کيسي ۽ بينڪ اڪائونٽ ۾ هڪ به پيسو نه بچيو. سندس دوست هن جي مدد ڪرڻ لاءِ ايندا هيا. نسلي مجبوريءَ جي ڪري کيس سڀ قرض به لاهڻا هيا. پر هڪ بنبي هئڻ جي ڪري بچت کي هڪ ڪرو ڪرڻ سندس رت ۾ شامل هيو. پوءِ هن ٽي ويءَ لاءِ هڪ سيريل لکي، جنهن جو هن کي سٺو ايڊوانس مليو. هن نئين ڪار، نئون اسٽيريو سسٽم ۽ نئين ڪميرا ورتي ۽ پنهنجن دوستن کي اسڪاچ ۽ شاندار انداز سان وندرايو. هن جي وري هڪ نئين مائي سنگتياڻي ظاهر ٿي. هميشه وانگر هوءَ به سڪيائي هئي.

گارگي ڪڏجي هلڻ جي مامري ۾ سولو ماڻهو نه آهي. ٻيا تخليقي مصور اڪثر سائس جهيڙو ڪندا هيا. هن يامني ڪرشنا مورتيءَ تي ڊاڪيومينٽري فلم ٺاهي، جيڪا پڻ هڪ ٻي ڏکي شخصيت هئي. ڪافي وقت ۽ پيسي خرچ ڪرڻ کان پوءِ به يامنيءَ گارگيءَ جي ڪم تي ڏاڍي تنقيد ڪئي. هن جي دل ڀڄي پئي. پوءِ جڏهن جهيڙو ختم ٿيو ته اها يامني ئي هئي، جنهن مون کي پنهنجي گهر فلم ڏيکارڻ لاءِ گهرايو.

ڪافي مهينن تائين گارگي ڏسڻ ۾ نه ايندو هو. پر جڏهن فون ڪري پنهنجو پاڻ کي منهنجي گهر اچڻ جي دعوت ڏيندو هو ته يا ته ڪافي پيئندو هو يا هن کي ڪوئي ڪو مقصد پورو ڪرائڻو هوندو هو. هو مون کي سندس نئين ڪتاب يا فلم بابت راءِ ڏيڻ لاءِ وٺي ويندو هو ۽ ڪجهه اداڪارن يا اداڪارائن کي هٿي ڏيارڻ ۽ ڪين ٽاپ پوزيشن تي آڻڻ لاءِ مون کي تبصري لاءِ به چوندو هيو. مون کي خبر آهي

ته هو ٿورو مطلبي آهي. پر پوءِ به ٻين سڀني جي ڀيٽ ۾ مان بلونت ڳارڳيءَ جو ڀاڻ وٽ اچڻ وڌيڪ پسند ڪندو آهيان. هو ڪافيءَ جو اڌ ڪوپ ضايع ڪندو آهي، جيڪو مان هن کي ڏيندو آهيان. پر جڏهن هو مون کان جدا ٿيندو آهي ته منهنجو ساهه ٻوساٽجڻ لڳندو آهي.

اندر سين جوهر

اسٽيج ڊرامن ۽ فلمن ۾ پوڙهائي ڪردار ادا ڪندڙ، وڏو داڙهي ۽ سيٽس جو چاهڪ

اندر سين جوهر مون کان ٻه چار سال ننڍو هو. هو فارمين ڪاليج، لاهور ۾ پڙهندو هو ۽ ڪجهه موج مستي ڪرڻ لاءِ، شوق مان اسٽيج ڊرامن ۾ پوڙهائي ڪردار به ادا ڪندو هيو.
اسان جڏهن پهريون ڀيرو مليا سين تہ هڪ ٻئي سان هٽ ٻہ نہ ملايو هو ۽ نہ ئي ڪو ڪنهن سڃاڻڻ جي ڪا ڪوشش ئي ڪئي هئي. تڏهن مان وڪالت جي پريڪٽس ڪري رهيو هوس ۽ هاءِ ڪورٽ جي سامهون لنيڙي فليٽ ۾ رهندو هيس. هڪ ڪرم شام جو مون ڪن ڦاڙيندڙ بينڊ باجن جا آواز ٻڌا ۽ اٿي بالڪونيءَ مان ڏٺو تہ رستي تي اڇي گهوڙي تي آئي ايس جوهر گهوٽ ٿيو سهٽي ڇوڪري راما هربنس سان لائون لهڻ ڪاڻ ڇيچ وٺيون وڃي رهيو هو. رامارهربنس پڻ ڪاليج جي ڊرامن ۾ اداڪاري ڪندي هئي. ان جوڙيءَ پنهنجو ڀاڳ فلم انڊسٽريءَ ۾ آزمائڻ لاءِ بمبئيءَ ڏانهن پڻ لڏ پلاڻ ڪئي هئي. مان سندن اتو پتو وڃائي ويٺو هوس. ڪين ٻارن ۾ هڪ ڇوڪرو ۽ هڪ ڇوڪري هيا.
مون گهڻو پوءِ ڪجهه فلمون ڏٺيون، جن ۾ جوهر بہ اداڪاري ڪئي هئي، انهن ۾ ڪجهه هالي ووڊ جون فلمون پڻ هيون. پر مان ڪيس ڪو وڏو اداڪار نہ چوندس. جڏهن هو اداڪاريءَ مان ڊائريڪشن طرف وڌيو ۽ پنهنجي ئي فلم ۾ مرڪزي ڪردار ادا ڪيو تہ سندس صلاحيتن بابت منهنجي راءِ ويتر وڌيڪ پختي ٿي پئي.
هڪ فلم ۾ *(مان سمجهان ٿو تہ اها "فائيو رائفلز" جي نالي سان هئي)* تي هن پنهنجي ڏيءَ کي اگهاڙين ڇاتين سان ڏيکاريو هيو. مون کي اهو سمجهہ ۾ نٿو اچي تہ هن اها فلم سينسر وارن کان ڪيئن پاس ڪرائي. اهڙن افعالن ڪري سندس زال ڏاڍي مايوس ٿي ۽ ڪيس طلاق ڏيئي پنهنجي سوٽ هربنس سان وڃي شادي ڪئي. پر سندس ناٿو ساڪيوٽي راما هربنس رهيو ۽ هن دهليءَ ۾ بيوٽي ۽ هيلٿ پارلر کوليو. هوءَ پنهنجي ٻئي مڙس مان بہ مايوس ٿي ۽ پنهنجو سڄو ڪاروبار وڪڻي بمبئي واپس هلي آئي. سندس پٽ چريو ٿي پيو هو ۽ هن جي

ڏيءَ جي هڪ انگريز سان شاديءَ جو نتيجو پڻ ڏاڍو اڳرو نڪتو هو. جنهن سندس اڪيلي ٻار کي اغوا ڪري انگلينڊ ۾ سمگل ڪري ڇڏيو. جوهر ته گهٽيون ئي ياريون ڪري ورتيون هيون.

پوءِ راما وري تاج محل ويجهو هيلٽ ڪلب ۾ مينجر جي نوڪري ورتي. سندس ٻاهوڪا منهاندا ۽ پرڪشش جوانيءَ واري ڇڪ وري موٽي آئي. مان به ٻاڦ سان شنان ۽ ورزش ڪرڻ لاءِ ڏهاڙي سندس ئي ڪلب ۾ وڃڻ لڳس. مون سان هن جي سٺي دوستي ٿي هئي. هوءَ اکين جي اشارن سان مون کي هرکائيندي رهندي هئي. اهي اشارا مزيدار جذباتيت سان ڀريل هوندا هيا. راما وري پنهنجي ڀهرين مڙس سان عجب لاڳاپا قائم ڪيا.

جوهر کي شهرت جي ڏاڍي بک هوندي هئي. راما هن وٽ هر هفتي اچڻ شروع ڪيو. جڏهن جوهر کي خبر پئي ته راما جي مون سان ياري آهي ته هن راما کي چيو ته هوءَ مون کي لوٽس ڪورٽ ۾ سندس فليٽ تي وٺي اچي. مان اُن وقت "دي السٽريٽڊ ويڪلي آف انڊيا" جو ايڊيٽر هيس. ڪيترن ئي هفتن تائين مان هن جو رات جي ماني تي مهمان رهيس.

ٻاڦ جي شنان کان پوءِ مان ۽ راما لوٽس ڪورٽ ويندا هياسين. ۽ پوءِ راما، جوهر کي فون ڪندي هئي، جيڪو ڪرڪيٽ ڪلب آف انڊيا ۾ برج کيڏڻ ويل هوندو هيو. هوءَ کيس چوندي هئي ته ڪلب ريسٽورنٽ تان ڪجهه چيني کاڌو به وٺيون اچجانءِ. مان هن جي قتل نڪ واري ننڍڙي ڪتي فينو سان کيڏندو رهندو هيس. اُها ڪتي واقعي قتل نڪ واري ۽ ڏاڍي ڪڏندڙ ۽ نينگ ٽپا ڏيندڙ هئي. راما ڪجهه وقت جوهر جي پرسان واري ميز جي خاني (هُو هميشه فرش تي سمهندو هيو) کي کولي ان مان نوجوان ڇوڪرين جا انڊر ويئر سان يا صفا اگهاڙين تصويرن جا ڍير ڪيندي هئي. اِهي انهن ڇوڪرين جا فوٽا هئا، جيڪي فلمن ۾ ڪم ڪرڻ جون خواهشمند هونديون هيون. جوهر چائينز کاڌن جي بنڊلن ۽ مون لاءِ خاص اسڪاچ جي بوتل سان گڏ اچي پهچندو هو.

هو ۽ راما الڪوحل کي ڇهندا به نه هيا. رات جي ماني کائڻ کان اڳ مون ٽن گلاسن جو ڪوٽو پورو ڪيو. ۽ پوءِ راما مون کي فليٽ تي ڇڏي پاڻ به گهر ويندي هئي. اهو مان ڪڏهن به ڄاڻي نه سگهيس ته هوءَ ڪٿي رهندي آهي. مون کي جيڪا خبر هئي ته هوءَ پنهنجي پهئي مڙس مان جند ڇڏائي چڪي آهي ۽ سندس جوهر سان لاڳاپن جي مون کي ڪا پڪ نه هئي. پر لڳندو ائين هيو ته هوءَ ئي اها اڪيلي هندوستاني عورت آهي، جنهن هڪ ئي وقت ۾ ٻن مڙسن سان ٽنڪون وچڙائي رکون آهن.

جوهر مون کي پنهنجي آتم ڪٿا جو مسودو "دي السٽريٽڊ ويڪلي آف انڊيا" ۾ قسط وار ڇاپڻ لاءِ ڏنو. اهو ٻڌائڻ ڏاڍو ڏکيو هو ته ان ۾ ڪيتري حقيقت هئي ۽ ڪيترو وڌاءُ. پر ان ۾ سيڪس مڙوئي وڌيڪ هيو. جنهن کي ڇاپڻ جي ان وقت اجازت نه هوندي هئي. جيڪڏهن جوهر جي لکڻيءَ تي اعتبار ڪجي ته هن ٻارنهن سالن جي عمر ۾ ئي جنسي زندگي گذارڻ شروع ڪئي هئي ۽ هو موڪليو (Vacations) پنهنجي چاچي ۽ چاچيءَ سان گذاريندو هيو. انهن کي ڪو ٻار نه هو. هڪ رات هن هڪ پوائتو خواب ڏٺو ۽ هن ننڊ ۾ ئي ڏڪڻ شروع ڪيو. سندس

چاچيءَ هن کي کٽي پنهنجي بستري تي پاڻ سان گڏ سمهاريو، ۽ هو ان سان چنبڙي پيو هو ۽ کيس شهوت چڙهڻ لڳي هئي. هن چاچيءَ کي پاڻ ڏانهن ڇڪڻ جي ڪوشش ڪئي تہ هن کيس ٺڪ هڻئين ۽ چيو تہ: "ڪنا سڌر" صبح جو کيس ڏپ ويڙهي ويو هيو تہ هن کي چنڊ پٽي ويندي ۽ واپس گهر موڪليو ويندو. پر ان جي ابتڙ سندس چاچيءَ ساڻس پيار پريو رويو رکيو ۽ جڏهن سندس چاچو آفيس ويو تہ هن کيس وهنجارڻ جو چيو. جڏهن هوءَ کيس صابڻ هڻي رهي هئي تہ هن ۾ وري شهوت جاڳي پئي. ۽ سندس چاچيءَ کيس ٻڌايو تہ "هاڻي تو کي ڇا ڪرڻ گهرجي." ان کان پوءِ اِهو سندس روز جو معمول ٿي ويو. تنهن هوندي بہ جوهر اهو اعتراف ڪيو تہ کيس وڏن ڇوڪرن کان جنسي فعل ڪرائيندي جوانيءَ وارن ڏينهن ۾ ڏاڍو مزو ايندو هيو.

هن پنهنجي آتم ڪٿا ۾ راما جو نالو ناهي ڄاڻايو. ڪيترن ورهين تائين هَن هڪڙي اداڪارہ لاءِ لکيو (اڄ ڪلهہ اها وڏي اداڪارہ آهي، ان ڪري نالو نٿو ڄاڻايان) جنهن کي هن مالابار هل تي هڪ فليٽ وٺي ڏنو هو. جڏهن بہ کيس جنسي ضرورت محسوس ٿيندي هئي تہ هو ان وٽ ويندو هيو. هڪ ٻہ شراب جا پيگ پيئڻ کان پوءِ ساڻس هم بستري ڪندو هيو. هڪ شام جو هُو جنسي طور چتي موڊ ۾ هيو ۽ ان جي فليٽ تي پهتو تہ اتي ڪم ڪندڙ نوڪرياڻيءَ کيس ٻڌايو تہ "مير صاحب ٻاهر وئي آهي." هن پڇيو "ڪڏهن ايندي؟" نوڪرياڻيءَ چيس: "خبر نہ آهي پر هوءَ دير سان موٽندي." تنهن ڪري جوهر آرام سان ان ڇوڪريءَ کي بستر تي ياڪر ۾ پري وچي اڇليو ۽ ان کي چنبڙي پيو. ڇوڪريءَ رڙيون ڪندي چيو تہ "مير صاحب ايندي تہ مان کيس ٻڌائيندس" پر ساڳئي ئي وقت هن پنهنجون ٽنگون بہ ڍريون ڪري ڇڏيون، ڇاڪاڻ هي سندس محبوب ۽ هوءَ سريت هجي.

ان کان وڌيڪ سندس بازاري ڪهاڻي اها هئي تہ هن ڪيئن نہ پن پينرن ۽ ان جي ماءُ سان هم بستري ڪئي هئي. جن مان هڪ پيڻ ڪجهہ سالن تائين هن جي سريت بہ رهي، جيستائين هن شادي ڪري کيس ڇڏي نہ ڏنو. هَن پنهنجي ننڍي پيڻ کي جوهر سان سڃاڻپ ڪرائي ۽ کيس فلمن ۾ ڪم ڏيارڻ لاءِ سهڪار بابت چيو. جوهر هن کي نہ صرف ڪجهہ معمولي ڪردارن ۾ ڪم ڏنو پر کيس پاڻ سان گڏ فليٽ ۾ رهڻ لاءِ جاءِ بہ ڏني. هڪ شام هوءَ جڏهن اسٽوڊيو مان واپس آئي تہ ڏاڍي ٿڪل ٽٽل پئي لڳي. جوهر هن کي چيو: جيڪڏهن هوءَ چانهہ جي گرم ڪوپ وانگر يا شراب کان وڌيڪ خوشي واري ٻٽجي تہ هوءَ وڏي اداڪارہ ٿي ويندي." هن کيس وراڻيو "جيڪڏهن تون واقعي چاڻڻ ٿو چاهين تہ مون کي سڀ کان وڌيڪ ڪهڙي شيءِ وڻندي آهي تہ ٻڌ مان ڏاڍي سٺي جنسي ٻڪ مڻائيندڙ آهيان." وڏي اداڪارہ ٿيڻ لاءِ ان ڇوڪريءَ جوهر کي ڇڏي ڏنو. پوءِ ان ڇوڪريءَ جي ماءُ جوهر کي مهربانيءَ جو خط لکيو تہ هن سندس ڌيئرن لاءِ جيڪو ڪجهہ ڪيو اهو وسارڻ جهڙو ناهي ۽ ڪانٽس پڇيو تہ جي هوءَ بمبئي اچي تہ ڇا هو ساڻس ڪجهہ ڏينهن گذارڻ پسند ڪندو. هڪ رات هوءَ هن جي ڪمري ۾ بلڪل اڳهاڙي هلي آئي. جوهر لکيو "مان پوڙهي مائيءَ جي جذبن کي ڏڪوئڻ نہ پيو چاهيان ۽ مون ساڻس ساڳئي مهرباني ڪئي، جيڪا هن جي ڌيئرن سان ڪئي هئي."

اهڙيون يادگيريون آءُ رسالي جي مالڪن کي ڪاوڙائي ڪيئن پيو ڇاپي سگهان؟

جوهر مون تي بزدليءَ جو الزام هنيو، ۽ مون هن لاءِ چيو ته اهي سڀ هٿ ٺوڪيون ڪهاڻيون آهن. ڪيس ڪر ڪهڙ ملبو آهي، تنهن ڪري اهڙيون ڪهاڻيون ٺاهيون اٿائين. هڪ ڏينهن هن فون ڪئي ۽ چيو ته پنهنجي ڪئميرامئن سان گڏ منهنجي فليٽ تي اچ. ”ٿوري ئي دير ۾ منهنجي شادي ٿي رهي آهي“ مون ڪائنس پڇيو ”ڪنهن سان؟“ هن جواب ڏنو ”پريتما ٻيدي سان.“ پريتما ڪي ڪبير ٻيديءَ مان ٻه وڏا ٻار هيا ۽ هن اڃا تائين ڪو اوڊيسي ڊانسر جي حيثيت سان ايڏو نالو به نه ڪمايو هو، جيڏو هن جوهر جي ڪناري اڳهاڙي ٿي واريءَ تي هلڻ ڪري شهرت ماڻي هئي. هن جون ڊڪندي اگهاڙيون لڪتل تصويرون ڪيترن ئي رسالن ۾ ڇپيون هيون. سندس بدن ڏاڍو خوبصورت ۽ لپاڻيدڙ هيو. جوهر هن ڪان ڪهٽ ۾ گهٽ 30 سال وڏو هيو. هو ته پنهنجي اڪوٽي زال راما جو به ڏاڏو لڳندو هيو. مون فوٽو گرافر ساڻ ڪيو ۽ هن جي گهر ويس. اتي هڪ درجن کن فوٽو گرافر ۽ اخباري ماڻهو اڳ ئي موجود هيا. جوهر وارن کي ڪارو رنگ ڪيو هو ۽ هن کي ريشمي ڪرتو ۽ پاجامو پاتل هو پريتما کي ڪنوار واري ساڙهي ۽ ڪوڙ سارا زيور پاتل هيا. هڪ ئي نظر ۾ توهان کي پروڙ پئجي ويندي ته انهن ٻنهي کي شهرت جي ڏاڍي ڪا ٻاڙ هئي. اخبارن انهن جي تصويرن کي پهرئين صفحي تي جاءِ ڏني.

اها شادي به گهڻو وقت هلي نه سگهي ۽ اهي وري خبرن ۾ اچي ويا. جوهر پريتما ٻيدي بابت وڌيڪ نه ڳالهايو.

بمبئي ڇڏڻ کان اڳ مون کي مختلف قسمن جي طعامن واري، رات جي مانيءَ جي دعوت ملي. اها پرائڻ زمانين جهڙي هئي، جوهر سان گڏ راما، فينو ۽ مان چيني کاڌو کائڻ لاءِ گڏ ٿياسين. تڏهن کان فينو منهنجي پيرن ۾ ويهندي هئي ۽ خوشيءَ مان پڇ ٻولائيون ڪائيندي رهندي هئي. تنهن تي جوهر چيو ”هيءَ ته مون کان وڌيڪ توسان ٿي پيار ڪري، ڇا تون هن کي پاڻ ساڻ گڏ ڪٽي وٺڻ پسند ڪندين؟“ مان فينو کي ڪٽي وٺڻ لاءِ تيار ٿي ويس.“ ها مان هن کي پاڻ سان گڏ دهلي ولي وڃڻ چاهيان ٿو، ڇو ته منهنجي گهر جا سيئي پاتي جانورن سان ڏاڍو پيار ڪندا آهن.“ پر جڏهن مان دهلي وڃڻ لڳس ته جوهر واعدي تان ڦري ويو. هن وضاحت ڪندي چيو ته ”اهو ائين آهي، جڻ مان پنهنجي ڌيءُ پري موڪلي رهيو هجان.“ مان هن جي جذبن کي سمجهي ويس.

جوهر جا منهنجي زندگيءَ مان نڪري وڃڻ کان پوءِ به ڪيترائي ورهيه، راما سان لاڳاپا چالو رهيا. پر آخر ۾ مان اهو ضرور چوندس ته مان راما کي سندس اڪوٽي مڙس کان وڌيڪ چاهيندو هيس.

ان هوندي به، جڏهن مون پڙهيو ته جوهر بمبئيءَ ۾ لاڏائو ڪري ويو، ته مون کي ڏاڍو ڏک ٿيو ۽ پريشان ٿي ويس ته هاڻي فينو جو ڇا ٿيندو؟

گوپال داس کوسلا

هن چيو: ”مون تنهنجو ناول ”دهلي“ پڙهيو.
مان سمجهان ٿو اهو سچوئي واهيات آهي.
ان لفظ کان سواءِ ٻيو ڪوبہ لفظ
ان لاءِ صحيح نٿو سمجهان.“

گهڻي ڀاڱي مان جن بہ شادي شده جوڙن کي سڃاڻيندو هيس، اتي مان مڙس جو ئي دوست هوندو هيس پر پوءِ وڌيڪ دوستي سندس زال سان ٿي ويندي هوندي هئي. گوپال داس کوسلا ۽ شڪنتلا جي معاملي ۾ ٻنهي لاءِ منهنجو پيار هڪ جيترو هيو. جيئن تہ هو هڪ ٻئي جي وڌيڪ ويجهو هيا، تنهن ڪري اهو سولو نہ هيو تہ زال کي دوست ڪجي ۽ مڙس کي ڇڏي ڏجي يا مڙس سان دوستي رکجي ۽ زال کي ڇڏي ڏجي.
گوپال داس کوسلا، پنهنجن دوستن ۾ جي ڊي جي نالي سان سڃاتو ويندو هيو ۽ هو آءِ سي ايس ۾ هو. هو منهنجي زندگيءَ ۾ تڏهن آيو، جڏهن اسان ٻنهي کي اسان جي رياست جي آءِ سي ايس آفيسرن جي خبر هوندي هئي. اهي گهڻا نہ هوندا هيا پر جيڪي بہ هوندا هيا، اهي پاڻ کي جنت ۾ رهندڙ نوڪريءَ ۾ سمجهندا هيا. جن لاءِ ڌيئرن وارا شادي ڪرائڻ لاءِ واجهائيندا رهندا هيا ۽ هرڪو انهن کي ننڍو خدا (Demi God) سمجهي عزت ڪندو هو. کين وڏا اختيار حاصل هئا.
جي ڊي ڪيمبرج يونيورسٽي وڃڻ کان اڳ انگلينڊ جي اسڪول ۾ پڙهيو هو، ۽ پوءِ آءِ سي ايس ۾ ويو. هن پنهنجي رياست ۾ نوڪري ڪرڻ کي ترجيح ڏلي ۽ سندس ڪيترن ئي همعصرن وانگر انتظامي نوڪريءَ کي چونڊڻ بجاءِ هن عدالتي سرشتي ۾ وڃڻ کي پسند ڪيو. هندو ۽ سک خاندان جي ڪيترن ئي خوشحال ڇوڪرين کي ڇڏي هن اڌ سک ۽ اڌ هندو ڪٽنب سان تعلق رکندڙ هڪ ڇوڪري شڪنتلا کي چونڊيو.
هن جي ننڍي ڀيڻ جي شادي بہ هڪ نوجوان آءِ سي ايس ڪيشورام سان ٿي. ٻنهي معاملن ۾ ٻئي ڇوڪريون ڀاڳ وند هيون جو مخالفن ۽ مهاڻدن باوجود ڪامياب ٿي ويون. جي ڊي کي جيتري قدر مان سڃاڻندو هيس تہ هو پڪو انگريز هيو. ايتري قدر جو جڏهن سندس پوسٽ پنجاب جي ڏوراهين علائقن ۾ ٿي، جتي هو خيمن ۾ رهندا هيا، تڏهن بہ هو ٽب ۾

غسل ڪرڻ ڪري مشهور هيو. رات جي مانيءَ وقت ماني واري جيڪيٽ پائيندو هيو. مانيءَ کان پوءِ پنهنجي مير صاحب سان گڏ پلنگ ۽ ٽن قسمن جو سوپ پيئڻ کان اڳ آبدار کي اسڪاچ سوڊا پيش ڪرڻ لاءِ چوندو هيو. ڪجهه وقت کان پوءِ منهنجي جڏهن سائنس سنجاڻپ ٿي ته مون ڪائنس پڇيو ته ڇا اهو صحيح آهي. ته هن صاف چئي ڏنو "ها، پر انهيءَ ۾ ڪهڙو حرج آهي؟" تڏهن کان اسين دوست ٿي وياسين. پوءِ هن انگريزن وارا طور طريقا ڇڏي ڏنا ۽ وڌيڪ هندستاني ٿي ويو. هن جي زال ۽ مان ڪيس پهرين صاحب وارن طور طريقن کي ياد ڏياري چيڙائيندا هياسين.

جي ڊي پنهنجي نوڪري ۾ تڪڙي ترقي ڪئي ڇو ته هو هڪ صاف ذهن انسان هيو، جنهن کي انگريزي ٻوليءَ تي مڪمل دسترس حاصل هئي. هو پهريان سيشن جج ٿيو، ان کان پوءِ لاهور هائي ڪورٽ جو جج ٿيو. هو بينچ جو سينئر کان ننڍي ۾ ننڍو ميمبر هو. اِهو سينئر ڪنهن تي اڳ ئي ظاهر ٿي پيو هيو ته ٿوري ئي وقت ۾ هو چيف جسٽس سپريم ڪورٽ به ٿيّ ويندو. ٻيا به هندستاني آئي سي ايس بينچ ۾ شامل هيا، پر اي اين ڀنڊاريءَ کان پوءِ هن جو ٻئي نمبر هيو، پر ڀنڊاريءَ کي ڪوسلا جهڙي عدالتي ذهانت نه هئي.

اسان جي دوستيءَ جي شروعات ڏاڍي اوکي هئي. جي ڊي جج هيو، جڏهن ته مان پريڪٽس ڪندڙ وڪيل. ججن مان اها اُميد ڪئي ويندي آهي ته اهي بار جي ميمبرن کان پنهنجو پاڻ کي هڪ خاص وٿيءَ تي رکندا آهن، پر جي ڊي انهن سينئر ڳالهين کان مٿي هيو. هن جي انگلينڊ ۾ بشن نارائڻ ۽ سندس سهڻي زال شانتي سان دوستي ٿي وئي هئي، جيڪو مشهور انقلابي لالا هرديال جو اڪيلو پٽ هو.

هن جي آهستي آهستي مون سان ۽ منهنجي زال سان دوستي ٿي وئي ۽ اسان جلد ئي هڪ ٻئي جي گهر اچڻ وڃڻ شروع ڪيو. اسان ٻنهي جي زالن جي هڪ ٻئي سان نه لڳي، ڇو ته شڪنتلا پاڻ کي مٿانهون سمجهندي هئي، جڏهن ته منهنجي زال به ڏاڍي ڏکي عورت آهي ۽ مشڪل سان ڪنهن سان هڪ جهڙو هلندي آهي. پر مان انهن ٻنهي عورتن جي وچ ۾ امن امان قائم رکڻ ۾ ڪامياب ٿي ويس. ڇو ته مون وڏائي ڪري گهڻو ڌيان شڪنتلا تي ڏيڻ شروع ڪيو. هوءَ وڏين اکين واري هئي، جنهن تي آسانيءَ سان نظر ڪپائي ٻئي سڪهجي ۽ اهي اکيون وڏي اتساهه سان جواب ڏيڻ واريون به هيون. جڏهن اسان ويجها دوست ٿياسي ته ٽئين سال جون ڪيترين ئي شامون دير تائين گڏ پيئندي ۽ ناچ ڪندي گذاريون.

جي ڊي کي مون ڏاڍهن وڌڻ جو اتساهه ادب ڏياريو، ڇو ته هو اديب ٿيڻ پيو چاهي. اِها حقيقت آهي ته هو قانون کان وڌيڪ ادب ۾ دلچسپي رکندو هو. جڏهن کان مون ٿوري گهڻي قانوني پريڪٽس ڪرڻ شروع ڪئي هئي، تڏهن کان ئي مون اديبن جو هڪ ننڍڙو سرڪل ٺاهيو هو. اسان سڀئي واري وٽيءَ تي هر هڪ دوست جي گهر گڏبا هياسين، اتي اسان پيئندا هياسين، پنهنجين نئين تخليق ڪيل شاعري يا نثر پڙهندا هياسين ۽ هڪ ٻئي جي ڪاوشن کي ساراهيندا هياسين. جي ڊي لاهور جي ان ننڍي ادبي گروهه جو معزز رڪن ٿي ويو.

ورهاڱي اسان کي ۽ ڪوسلا فيمليءَ کي لاهور کان ٻاهر ڪڍي ڇڏيو. جي ڊي شملا جي نئين ڪورٽ ۾ اي اين ڀنڊاريءَ کان ٻئي نمبر تي وڌيڪ سينئر جج مقرر

ٿيو. مون خوشيءَ سان قانوني پيشو ڇڏيو ۽ خارجي معاملن جي وزارت ۾ نوڪري ورتي ۽ لنڊن ۾ منهنجي ڊيوٽي لڳي. اسان هڪ ٻئي سان ملندا رهياسين. مان جڏهن ٻه موڪل تي يا ڪنهن ڪم سانگي گهر ايندو هيس ته ڪجهه وقت ڪوسلا وارن سان به گذاريندو هيس. مون ڪجهه ڏينهن گهر سائن گڏ شملا ۾ به گذاريا. اتي مون پهريون ڀيرو محسوسو ڪيو ته جي ڊي پنهنجي اسڪاچ ڏيڻ وقت ڪيڏي نه ڪنجوسي ڪري رهيو هو. ها انهيءَ ۾ ڪو شڪ ناهي ته اِهو مهانگو هيو ۽ هندوستان ۾ مشڪل سان ملندو هيو.

۽ مان ڊپلوميٽس کي مليل ٽيڪس ڇوٽ وارو شراب استعمال ڪندو هيس. ڪجهه راتيون مان بستري تي وڏيڪ اجايل ٿي ويندو هيس. پر شڪنتلا ڏاڍي سخي ميزبان ۽ سٺي ڪچهري ڪندڙ عورت هئي. جي ڊي مون تي زور ڀريو ته آئون پنهنجي قانوني پيشي ڏانهن موٽي اچان. پنجاب (جنهن ۾ تن وقتن ۾ هريالهه ۽ هماچل پرديش به شامل هيا) کي هائي ڪورٽ لاءِ وڏيڪ ججن جي ضرورت هئي. ڪيترن ئي مسخرن کي بينچ جي عهدي تي ترقي ڏني وئي ۽ مان ڪو انهن کان ايڏو ويل ڪونه هيس. پر جيئن ته مون دل جي پوري نفرت سان انهيءَ پيشي کي ڏڪاري ڇڏيو هو، تنهن ڪري مون ورڻ کان انڪار ڪري ڇڏيو.

جي ڊي انهن ججن جي پينل ۾ شامل ٿيو، جيڪي مهاتما گانڌيءَ کي قتل ڪرڻ وارن گوڊسي ۽ انهيءَ سان گڏ سازش ۾ شامل هئڻ وارن جي اپيل ٻڌڻ لاءِ مقرر ڪيا ويا هئا. مون کيس زور ڀريو ته هو قتل ڪيس تي لکي. هن لکيو. سنڌس ڪتاب کي ترت ڪاميابي ملي ساڳئي ڪاميابي آخري مغل شهنشاهه بهادر شاهه ظفر تي لکيل سنڌس ٻئي ڪتاب کي به ملي. هو پنهنجي گهر ۾ ڪم جي تياريءَ تي ڏاڍي محنت ڪندو هو. آخري مغل بادشاهن تي سٺو ڪم ڪندڙ ليکڪ پروفيسر ٽي جي ٽي اسپيئر کي رات جي ماني‌ءَ جي دعوت ڏني هئي. اتي جي ڊي پروفيسر کي ٻڌايو ته سنڌس ڪتاب ۾ ڪجهه واقعاتي چُڪون آهن. پروفيسر اسپيئر ترت پنهنجيون چُڪون تسليم ڪيون ۽ ٻئي ڇاپي ۾ انهن کي درست ڪرڻ جو واعدو ڪيو.

مون هُن ۾ ساڙ جي باهه ڏٺي. ڪجهه ڏينهن ڪوسلا وارا مون سان ڪسوليءَ ۾ گڏ به رهيا. چيف جسٽس اي اين ڀنڊاريءَ سان هن جا تعلقات سٺا نه هيا. هو وچولي قابليت رکڻ باوجود پنهنجا ذاتي اڪائونٽ غير قانوني ڪمن سان وڌائيندو رهيو.

جي ڊي اهڙن سيني شين جي جاچ ڪري هڪ نوٽ لکيو ۽ ان جي هڪ ڪاپي گهرو وزير ڏانهن موڪلي ۽ هڪ ڀنڊاريءَ کي ڏني. جي ڊيءَ مون کي زور ڏيندي چيو: ”هن کي يا ته الزامن جو جواب ڏيڻ گهرجي يا استعفيٰ پيش ڪرڻ گهرجي، هن وٽ ٻي ڪا واهه ڪونهي.“ مون کيس جواب ڏيندي چيو: ”هن وٽ ٽيون رستو آهي، تون اهو سڀ ڪجهه منهنجي طرفان لکين ها ته هو ڪجهه به نه ڪري ها. هو صرف خاموش ٿي وڃي ها.“ ڀنڊاري صرف ائين ڪري ها. جي ڊيءَ کي اهو ٻڌائڻ کان سواءِ ته تو اِهو سٺو ڪم نه ڪيو، ڀنڊاري پنهنجو وقت گذاريندو رهيو. گهرو وزير ڪجهه به نه ڪيو. مدي پوري ٿيڻ تي ڀنڊاري ريٽائر ٿي ويو ۽ جي ڊي چيف جسٽس ٿيو. جي ڊي وڏن عهدن جو چاهڪ نه هو. پر هن ۾ پنهنجو پاڻ کي تباهه

ڪرڻ واريون سڀ نشانيون به موجود هيون. هن دفعي سندس لکڻيءَ کيس وڏي ڏچي ۾ وجهي ڇڏيو. هن ڪلاسيڪ ليکڪ جي نالي تي ڪرم چون ڪهاڻيون جي نانءُ سان ننڍڙين ڪهاڻين جي سيريز شروع ڪئي. اهي پنهنجي جوهر ۾ لوڪ ساهتيءَ سان پريل ۽ سڀ کان وڌيڪ پڙهجندڙ ڪهاڻيون هيون. هن ڪجهه ڪهاڻيون "دي ٽريسون" ۾ ڇپجڻ کان اڳ مون کي پڻ ڏيکاريون هيون.

انهن مان هڪ ڪهاڻي ايس ڪي سڪري جنهنکو بعد ۾ سپريم ڪورٽ جو چيف جسٽس ٿيو) ۽ سندس ڳالهه ليلا کي بدنام ڪندڙ هئي. پر مون اها سڪريءَ ڏانهن نه سمجهي ۽ نه ئي مون کي خبر هئي ته ڪي جي ڊي جا انهن سان تعلقات خراب آهن. ڪهاڻي ڇپجي وئي. سڪريءَ جي ڊي تي ڪورٽ ۾ ڪيس بدنام ڪرڻ جو مقدمو وڌو. مان جي ڊيءَ پاران گواهي ڏيڻ تي راضي ٿي ويس ته مون ڪهاڻيءَ ۾ سڪريءَ وارن کي ڪونه سڃاتو. ان ڪانپوءِ جي ڊي کي حڪومت طرفان ڪمترالي ڪم مليا ۽ ڊگهي مدي تائين هندوستان کان ٻاهر رهيو. پر سڪريءَ سندس پٺ نه ڇڏي. آخرڪار جي ڊيءَ کي سڪريءَ کان معافي وٺڻي پئي. انهيءَ کان پوءِ ڪيس سپريم ڪورٽ ۾ ترڪي ڏني وئي.

انهيءَ مدي کان پوءِ جي ڊيءَ ڪابه ذڪر جوڳي شيءِ ڪانه لکي. هو، اونهاري جا ڏهاڙا ڪولو منالي ۾ گهارڻ شروع ڪيا. جتي هن پنهنجي لاءِ ننڍڙو ڪاليج ٺهرايو هو ۽ هن جا سرديءَ وارا ڏهاڙا لئين دهليءَ جي مهاراڻي باغ واري گهر ۾ گذرڻ لڳا. سندس وڏي پٽ آئي اي ايس ڪئي ۽ پرڏيهه نوڪري لاءِ روانو ٿيو. ننڍون پٽ آرڪيٽيڪچر ٿيو ۽ سندس موچاري پريڪٽس هلي پئي. مون کي ڏاڍي دير سان خبر پئي ته کيس ننڍڙي ڌيءَ به آهي. ڪوسلا وارن سان ڪجهه وقت اڳ منهنجا تعلقات ختم ٿي ويا هئا.

هڻ وٽ هر روز اچڻ وڃڻ وارو تعلق به ختم ٿي ويو هو. انهيءَ ڪري ڪجهه سالن تائين مان ساڻن ملي نه سگهيو هوم. مون هن کي آخري دفعو جي ڊي جمخانا ڪلب جي ساليانى چونڊن ۾ ووٽرن جي قطار ۾ بيٺل ڏٺو. مون سندس پٺي ٺپيندي پيار مان پڇيو هيو: "جي ڊي تون ڪيئن آهين؟ ۽ شڪنتلا ڪيئن آهي" هن مختصر جواب ڏيندي چيو ته اهي سڀ ٺيڪ آهن ۽ وڌيڪ چيو: "مون تنهنجو ناول "دهلي" پڙهيو آهي. مان سمجهان ٿو ته اهو سڄو ئي واهيات آهي. مان ان کان سواءِ ٻيو ڪوبه لفظ ان لاءِ صحيح نٿو سمجهان." ٿي سگهي ٿو ته هو بلڪل صحيح هجي. پر اهو گوپال داس ڪوسلا نه هيو، جنهن کي مان سڃاڻيندو هيس. هن جي اندر ضرور ڪو گهرو ڏک هوندو.

پريم ڪرپال

پريم بابت مون جيڪو ڪجهه لکيو آهي، ان مان هو هڪ ملڪوتي ماڻهو لڳي ٿو، پر اصل ۾ ائين آهي نه.

پريم ڪرپال سان منهنجي دوستي ٻين سيني دوستن کان گهڻو وقت هلي يعني سٺ ورهين کان به وڌيڪ عرصي تائين. حالتون ڪجهه اهڙيون هيون جن اسان کي لاهور، دهلي، لنڊن، پيرس ۽ وري واپس دهليءَ ۾ به ملايو. اسان هڪ ئي دور ۾ انگلينڊ ۾ شاگرد رهي چڪا هئاسين. هو آڪسفورڊ ۾ ۽ مان لنڊن ۾ هيس. اسان ٻنهي پنهنجي دوستن کان هڪ ٻئي بابت گهڻو ٻڌو هو، پر اسان اتي ڪڏهن به نه ملياسين. لاهور ۾ جتي مون قانون جي پريڪٽس ڪرڻ لاءِ رهائش اختيار ڪئي ۽ هن ديال سنگهه ڪاليج ۾ ليڪچرر جي نوڪري حاصل ڪئي. اتي اسان ٻنهي کي هڪ ٻئي کي ڄاڻڻ جو موقعو مليو. تن ڏينهن ۾ سندس ڀيءُ ايشور داس پنجاب يونيورسٽيءَ جو ڊپٽي رجسٽرار ۽ بعد ۾ رجسٽرار ٿيو. سندن تعلق سهاجهتي سکن سان هيو. پريم جي ماءُ ڪٽر خالصن جي گهراڻي مان آئي هئي. ايشور داس سنگهه سڀا تحريڪ، شاعر ڀائي وير سنگهه، ڊاڪٽر جوڌ سنگهه ۽ اتا تيوالا ڪتب کان ڏاڍو متاثر هيو. اسان ٻنهي جي لاڳاپي جو عام سبب اهو ئي هو ته هن جي ڪتب ۽ منهنجي زال جا مائٽ ٻئي ڀائي وير سنگهه جا سچا پوئلڳ هيا. انهيءَ ڪري اسان ٻئي هڪ ٻئي جي گهرن ۾ اچڻ وڃڻ جو سلسلو وڌيڪ برقرار رکي نه سگهياسين.

پريم آڪسفورڊ جي بيليئل ڪاليج جو شاگرد هئڻ ڪري ڏاڍو محتاط رهندو هيو ۽ هر وقت پنهنجي ڪاليج جي ٽاءِ پايون گهمندو هو. سندس خيال هيو ته آڪسفورڊ دنيا جي بهترين يونيورسٽي هئي ۽ آڪسفورڊ ۾ بيليئل سيني کان سٺو ڪاليج هيو. هن کي بهترين اداري ۾ پڙهڻ سبب وڌيڪ اهميت ڏني ويندي هئي. پريم بابت هڪ چوٽي مشهور آهي ته جڏهن هو آڪسفورڊ ڇڏي انڊيا اچي رهيو هو، تڏهن هو ليرن آڪسفورڊ-لنڊن ريل گاڏيءَ جي ڊائننگ ڪار ۾ ڪري رهيو هو ته اتي هن سان گڏ ساڳي ئي ميز تي هڪ انگريز به ليرن ڪري رهيو هو. ريل گاڏيءَ جي تيز آواز ۽ جهاٽڪن ۾ هن پريم کي چيو: "جيڪڏهن توهان کي ڪا تڪليف نه ٿئي ته مهرباني ڪري لوڻ ڪٽي ڏيندا؟" پريم جلد ئي پنهنجي ٽاءِ مٿي ڪري چيو

”ها، اها بيلٽيل ٿاءِ آهي.“

مون جلدئي ڪرپال خاندان سان پيا واسطا بہ کولي ورتا. ايشور داس جا سڀ پٽ گورنمنٽ ڪاليج ۾ پڙهيا هيا، جن ۾ امر ناٿ، پريم، پريتم ۽ پرڪاش شامل آهن. امر ناٿ وڪيل هيو ۽ قانون جو رسالو بہ ايڊٽ ڪندو هيو. هن جو ننڍو پٽ ڀپندر (ڪڪو) بہ وڪيل ٿيو. تنهن کان پوءِ دهلي هائي ڪورٽ جو جج ٿيو ۽ هينئر هو گجرات هائي ڪورٽ جو چيف جسٽس آهي. پريتم جيڪو ڪاليج لاءِ هاڪي کيڏندو هيو آرميءَ مان جنرل جي عهدي تان ريٽائر ٿيو. پرڪاش ديرادن جي سروي آف انديا ۾ ڊرافٽس مين ٿيو. کيس ٽي يا چار ڌيئرون بہ هيون جن مان بہ سيتا ۽ ليلا تن وقتن ۾ ڪنواريون هيون. داس اڪثر ڪرپلن جي مڙسي وڏائڻ جي ڳالهہ وڏائي سڏائي ڪندو هو. اِهي ڳالهيون هو انهيءَ ڏک وچان ڪندو هيو تہ پريم اجا تائين زال نہ ڳولي هئي ۽ نسل وڌائڻ جي پنهنجي خانداني رسم کي شروع نہ ڪيو هو.

اصل ۾ پريم پنهنجي لاءِ سٺو جيون ساٿي ڳولڻ ۾ لڳو پيو هو. هن جي پهرين پسند سنڌس ويجهي سهيلي منگت راءِ جي وڏي ڀيڻ هئي. ان جو نالو پريو بالا هيو، جيڪا تنهن وقت ڪنائرڊ ڪاليج ۾ پڙهائيندي هئي. پريم کيس چورائڻ شروع ڪري ڏنو. هو کهڻ ڳالهائڻ نہ هيو ۽ جڏهن هو عورتن جي ويجهو ايندو هو تہ تهان گهٽ ڳالهائيندو هو. هن کي اڪيلي ۾ ساڻس ڳالهائڻ لاءِ ڪابہ جڳهہ نہ ملي، جو تہ ڪنائرڊ ڪاليج ۾ ڪجهہ بيون عورتون هر وقت موجود هونديون هيون. منهنجي سمجهائڻ تي هن پريو بالا تي زور پريو تہ ساڻس ڊرائيو تي هلي. هن وٽ ڪار ڪونہ هئي ۽ نہ ڪرائي تي ٽيڪسي ڪري پيو سگهي. تنهن ڪري هن ٽانگو ڪرائي تي ورتو ۽ پوءِ بئي لارنس باغ ۽ لاهور جي ٻين ڪيترين سهڻين جاين تي گهمڻ لاءِ ويا. مون هن کي سمجهايو تہ جيڪڏهن تون سمجهين تہ ڪا عورت توسان راضي آهي تہ تون آسانيءَ سان هن کي ٻانهن ۾ ڀري چمي ڏجانءِ. هن ايئن ڪرڻ جو فيصلو ڪيو. ٻئي دفعي جڏهن هو پريو بالا کي ٽانگي تي گهمائڻ لاءِ وٺي ويو تہ هُن ان کي ٻڌايو، ”پريو، چا توکي خبر آهي تہ خشونت مون کي چا ڪرڻ لاءِ چيو هو؟“ هن چيو هو تہ مان توکي ٻانهن ۾ وٺي چُمي ڏيان.“ پريو بالا کي ڪاوڙ آئي ۽ هن چيو تہ ”هو مڪمل ڪمينو آهي، تون هن کي منهنجي طرفان چٺي ڇڏجانءِ.“ پريم مون کي ٻڌايو. پريم جي ڪيترين ئي محبتن جو اِهو ساڳيو طريقو رهيو.

ورهاڱي کان پوءِ اسان هڪ ٻئي کي دهليءَ ۾ ۽ پوءِ لنڊن ۾ ڏٺو ـ هو ايجوڪيشن آفيسر هيو ۽ مان پريس سان لاڳاپيل هيس. اسان جو باس ڪرشنا مينن پريم کي پسند نہ ڪندو هيو، مون کي شروع کان پيائيندو هيو. پريم کي وزارت ڪاٽي ڏانهن واپس موڪليو ويو. ڪجهہ سالن کان پوءِ مان پنهنجي نوڪريءَ تان استعفو ڏئي دهلي واپس موٽي آيس. اسان جي دوستي وري ٻيهر شروع ٿي. پريم جوائنٽ سيڪريٽري ۽ لائق ڪنوارو هيو. هڪ منجهند جو جڏهن آفيس جي ڪار ۾ پنهنجي ساٿي عورت سان وڃي رهيو هو تہ هن جو هٿ ترڪي وڃي هن جي ڪلهي تي پيو. ان عورت ترت کيس جواب ڏيندي سنڌس ڇپن تي ڇتي چمي ڏني. هاڻي ڀڄڻ جي ڪا راهہ ڪونہ هئي. هن جي پيءُ بہ ڇوڪري کي پسند ڪيو (اها

ڏکڻ هندستان جي هئي) سندن مڱڻيءَ جو اعلان ڪيو ويو. مون کي جنهن ڳالهه حيران پئي ڪيو اها هيءَ هئي تہ پريم چاليهن سالن جي عمر تائين پهچڻ کان پوءِ بہ عورت جي جنس بابت ايتري گهٽ ڄاڻ رکي پيو. هڪ منجهند جو جڏهن هن جذبن کان مجبور ٿي هن سان سمهڻ جي ڪوشش ڪئي تہ هن بيماريءَ جو بهانو ڪيو ۽ هن کي منٿون ڪيائين تہ ڪجهہ ڏينهن لاءِ هوءَ مريض آهي. جيئن تہ پريم جا جذبا گهڻي حد تائين اتي چڪا هيا ۽ هن پنهنجي اکين سان هن جي سٿرن تي رت ڏٺو هو. هو انهيءَ ڳالهہ بابت مون کان پڇڻ آيو. اهو پهريون ڀيرو هو. جڏهن هن عورتن جي ماهواريءَ بابت ٻڌو. پريم منٿون ڪندي چيو: "مهرباني ڪري اها ڳالهہ ڪنهن کي نہ ٻڌائجانءِ تہ مون کي انهيءَ بابت ڄاڻ ڪانہ هئي." مون اها ڳالهہ هر ڪنهن کي ٻڌائي. جنهن طريقي سان هن انهيءَ عورت سان مڱڻي ٽوڙي سا وڏيڪ عجب جهڙي آهي. عورت شاديءَ جي تاريخ مقرر ڪري ڇڏي. پريم دهليءَ مان گم ٿي ويو ۽ کيس ٽيلي گرام موڪليائين تہ سندس ٽنگ ڀڄي پئي آهي، تنهن ڪري شادي ملتوي ڪئي وڃي. ايتري قدر جو ڪجهہ ڏينهن لاءِ هن پنهنجي ٽنگ تي پلاسٽر بہ چاڙهي ڇڏيو.

گذريل تجربن پريم کي نوجوان عورتن سان وقت گذارڻ کان هيسايو ڪين ۽ جڏهن بہ اهي کين ڪيڪاريندي يون هيون تہ هو سندن ويجهو ويندو تہ هيو پر ترت پوئتي پاڇ ڪائيندو هيو.

پريم بابت مون جو ڪجهہ لکيو آهي، ان مان هو هڪ هلڪڙو ماڻهو لڳي ٿو، پر ائين نہ هو. پريم يونيسڪو جي ثقافت ڊويزن جو رڪن ۽ پوءِ ايگزيڪٽو بورڊ جو ميمبر ٿيو هو. انهيءَ باوجود جو هو مغربي يا مشرقي فن ۽ موسيقي بابت انتهائي گهٽ ڄاڻ رکندڙ هو، تنهن باوجود بہ هن پاڻ کي بهترين چيئرمين ثابت ڪيو ۽ وڏي مهارت سان گڏجاڻيون ڪوٺايائين. هن ۾ ڪروڌ ۽ وڏماڻهائپ جون بئي طاقتون موجود هيون، جن بابت ڪنهن کي بہ پرواهہ نہ هئي. باوجود جو مون هن سان ڪندا گندا چرچا ڪيا، تنهن هوندي بہ هو منهنجي سچي ڪتنب سان مخلص ۽ وفادار رهيو. اسان لاطيني آمريڪا ۽ سڄي يورپ جو سير گڏ ڪيوسين. مون پنهنجي سفر مان جيڪي ڪجهہ گڏ ڪيو، سي پريم بابت چوٽيون آهن. ميڊرڊ ۾ هڪ دفعو مون کيس پراڊو ڏسڻ لاءِ همٿايو، چو تہ مون هن کي چيو تہ لوئري جي گڏ ڪيل ذخيري کان وڌيڪ نوادرات اتي موجود آهن. هن صرف پندرنهن منٽن ۾ پراڊو جون گئلريون گهمي ورتيون. جڏهن اسان پيرس واپس ورياسين تہ هن پنهنجي دوستن کي ٻڌايو تہ مون سمجهيو هو تہ پراڊو، لوئري کان وڌيڪ سٺو هوندو. دوست ڊجي ويا تہ هن بہ انهيءَ ميوزيم جي تعريف ڪئي هئي پر هو انهن کي چوڻ بجاءِ، مون سان ڪاوڙيل هيو تہ مون پراڊو جي خاصيتن کي وڌائي سڌائي پيش ڪيو هو.

بئي ڀيري ميڊرڊ جي هوٽل ۾ اسان فيصلو ڪيو تہ بئي هوٽل ۾ رات جي ماني تي ايلزبيٿ ايڊيسيشيا کي دعوت ڪنداسين جيڪا پنهنجي مڙس ميلڪم سان ان ئي هوٽل ۾ ترسيل هئي. پريم کيس دعوت ڏيڻ لاءِ لابي ۾ لڳل هوٽل جي ٽيليفون ڏانهن ويو، جيڪا مهمانن سان ڀري پئي هئي. جڏهن پريم کي سندس لائين ملي تہ هن وڏي واڪي چيو: "الزبيٿ، مان پريم ٿو ڳالهايان. جيڪڏهن توهان اڄ شام

جو ڪجهه نہ ڪري رهيون آهيو، تہ اڄ رات جي ماني اسان سان اچي کائو.“ ٽوپيءَ ۾ ويٺل هر ڪنهن ماڻهوءَ ڳالهائڻ بند ڪري سندس اعلان ٻڌو. جڏهن هو موٽي آيو، هڪ مون کي ٻڌايو، ”الزبيٿ رات جي ماني کائڻ اچي رهي آهي.“ مون کيس چيو: ”ڀائو، مون کي خبر آهي، جيئن هتي موجود هر هڪ ماڻهوءَ کي خبر آهي. تون ايڏيون زوريون ڪوڙي ڇو پيو ڳالهائين؟“ هن جو جواب شاندار هو: ”هوءَ ٻئي هوٽل ۾ هئي، جيڪو هن هوٽل کان تمام گهڻو پري آهي.“

دهلي واپس اچڻ کان پوءِ پريم تعليم واري وزارت جو سيڪريٽري ٿيو. ڊاڪٽر ايس راڌا ڪرشنن هن سان ڏاڍو پيار ڪندو هو، سو هو ڏاڍو خوش ٿيو تہ پريم جيڪو ڪجهہ چاهي پيو سو هن حاصل ڪري ورتو آهي. پريم کي جڏهن خوشامد جي ضرورت پوندي هئي تہ هو اِها ڪرڻ کان بہ نہ ڪهرائيندو هو. هن راڌا ڪرشنن کي چيو: ”توهان اڄوڪي دنيا جا عظيم فلاسافر آهيو.“ مون پريم جي ٿي موجودگيءَ ۾ راڌا ڪرشنن کي چيو: ”سر، پريم توهان جو هڪ ڪتاب بہ نہ پڙهيو آهي.“ پريم نهايت ئي عمدي طريقي سان چيو: ”ها! اهو سچ آهي، مون توهان جو هڪ بہ ڪتاب ناهي پڙهيو، پر هر ڪنهن مون کي ٻڌايو آهي تہ توهان عظيم فلاسافر آهيو. تنهن ڪري مون سندن چوڻ تي ويساهہ ڪيو. پريم راڌا ڪرشنن جي ڪمن بابت گهٽ ڄاڻندو هو، سو هن جو پسنديده ماڻهو هيو ۽ مان جنهن هن جو لکيل تقريباً هر ڪتاب پڙهيو هو، سو هن کان پري هيو.

سرڪاري نوڪريءَ مان ريٽائر ٿيڻ کان پوءِ هن دهلي پبلڪ اسڪول ۾ نوڪري ڪئي، جنهن جون شاخون ملڪ جي سڀني شهرن ۾ ڦهليل آهن ۽ شايد اسڪولن جي چار جو وڏو سلسلو پڻ آهي. مون کي بہ هن پاڻ سان گڏ بورڊ ۾ رکيو تہ جيئن انهن بي ايماني ڪندڙن خلاف بند ٻڌي سگهجي، جيڪي انتظاميہ تي قبضي ڪرڻ جي ڪوشش ۾ رڌل هيا. باوجود جو دهلي پبلڪ اسڪول کيس مصروف ڪري ڇڏيو هيو. پر اڃا تائين گهڻو وقت سندس هٿن وس هيو. هن رهڻ جو نئون ڍنگ اختيار ڪيو هو. هو دير سان اٿندو هيو ۽ پوءِ لوڌي گارڊن ۾ لانگ واڪ ڪندو هيو. منجهند جي مانيءَ کان پوءِ، چانهہ پيئڻ کان پهريائين ڊگهي ننڊ ڪندو هيو. تقريبن هر شام جو انڊيا انٽرنيشنل سينٽر ويندو هيو. گهر واپس اچڻ کانپوءِ هو بستر تي وري ٻي هلڪڙي ننڊ ڪرڻ لاءِ ڦهڪو ڪندو هيو. رات جي ماني کائڻ وقت هو، ٻين سڀني کان وڌيڪ تازو توانو هوندو هيو. هو اڪيلو ٿيڻ پسند نہ ڪندو هيو، پر پڙهڻ سان شايد نہ لڳندي هئي. کيس گهر ۾ اڻ پڙهيل ڪتابن جي وڏي لائبريري موجود هئي. پنهنجين ڊنر پارٽين ۾ هو ساڳين ماڻهن کي گهرائيندو هو. جڏهن کيس ڪوبہ نہ ملندو هيو تہ منهنجي فليٽ ۾ اچي لهندو هيو ۽ رڙ ڪندي چوندو هيو: ”ڇا ٿي رهيو آهي؟“ پوءِ هو رات جي مانيءَ لاءِ ترسي پوندو هيو.

پريم ٻڌڻ جو ڏاڍو پڪو هيو. هن تيز گهرن رنگن سان تصويرون ٺاهڻ پڻ شروع ڪيو هيون. هن جي ويهڻ ۽ سمهڻ وارن ڪمرن جي ديوارن تي سندس ٺهيل تصويرون لڳل هونديون هيون. (انهن مان هڪ تصوير ٽي شرٽ تي نشانيءَ طور ٺاهي وئي هئي) هن پنهنجي هڪ ٽوپيءَ جي وچائجي وچڻ تي شاعري بہ ڪئي هئي.

کيس سنتوش جين جهڙو پرجوش مداح بہ هو، جيڪو سندس تصويرن جي

نمائش ۾ ڪرائيندو هيو ۽ سندس شاعري جي مجموعن ڪي پڌري ڪرڻ ۽ ان ئي فنڪشن ۾ ڪرائيندو هيو.

جڏهن هن ڪليل ڪشادو گهر ورتو ته اتي پنهنجي سالگرهه ۾ پيارڪسان ملهائيندو هيو. شلمپين ۽ اسڪاچ هلندو هيو. وچئين ڇڄ تي هن جا البم پيا هوندا هيا. انهن مان هڪ ۾ انهن عورتن جون تصويرون هيون، جن کان هو متاثر هيو يا سائن پيار ڪيو هيائين. اهي تصويرون اندرا گانڌيءَ کان شروع ٿي منهنجي زال تائين ٿينديون ڪملا چوڌري، سيتا شوري، ڪپيلا ويسيان، روميلا ٿاپر، ريبا شوم، سدرا ڪيستلين، روندي سو ڪولو وسڪي، انگ فشر، تريوڌ ۽ ڪيترين ئي ٻين عورتن جن ڪي آئون نه سڃاڻيان، تي وڃي ختم ٿينديون هيون.

ٻين البمن ۾ هن جي تصويرن سان گڏ مشهور ماڻهن جهڙوڪ ڊاڪٽر راڌا ڪرشنن ۽ ڊائريڪٽر جنرل آف يونيسڪو جا فوٽا هيا. انهن البمن جي پر ۾ بيليئل ڪاليج ميگزين جا تازا پرچا هوندا هيا.

پريم هاٿي 85 سالن جو ٿي ويو آهي. هڪ دفعي هن هڪ نظم "چار اسڪور ۽ پنج" لکيو هو:

چار اسڪور ۽ پنج
ذهن ۾ آئي تو پياريون يادون
وقت جي وهڪري ۾
ذهن جي شانتي ۽ خوشيءَ پاران
خوشيءَ جي پختي ٿيڻ تي
پيار ۽ روشنيءَ جي آس ڪائڻ کان پوءِ
زندگيءَ جي ويجهو اچي ويس!
چار اسڪور ۽ پنج

پرتاب لال

هنديءَ ۾ چوٽي آهي تہ وڏ ماڻهپي جا پار ٻال

جتيءَ ۾ ئي ظاهر ٿيندا آهن.

پرتاب کي ننڍپڻ ۾ ڪنهن بہ نہ سڃاتو تہ هو وڃي

ايڏي اوچائي تي پهچندو.

هندي ۾ چوٽي آهي تہ "وڏ ماڻهپي جا پار ٻال جتيءَ ۾ ئي ظاهر ٿيندا آهن."

پرتاب لال کي ڪنهن بہ اسڪول ۽ ڪاليج ۾ نہ سڃاتو هو تہ هو ڪو ايڏي اوچائيءَ تائين وڃي پهچندو.

اسان ماڊرن اسڪول ۾ دوست ٿي ويا هئاسين، جڏهن اسان ٻنهي جي عمر پنج سال هئي.

ڏهن سالن جي عمر ۾ اسان ٻنهي پنڪا متايا هئا تہ جيئن اسان ڊرم پائي يا پڳ مٿ يار ٿي سگهون. منهنجي عمر ان وقت پندرهن سال هئي، ۽ نظر پرتاب جي ڀيڻ روما تي هئي، هوءَ مون کان ٻہ سال وڏي هئي. لال جو پيءُ راءِ بهادر سنت لال پنجابي، انڪم ٽئڪس ۾ اسسٽنٽ ڪمشنر هو. هن جي ماءُ بنگالي سرڪار مان هئي، پر هوءَ پنجابي رواني‌ءَ سان ڳالهائيندي هئي يعني هو هڪ ئي وقت پنجابي ۽ بنگالي هئا.

هن جي گهر ۾ چار ٻوليون انگلش، هندي، بنگالي ۽ پنجابي رواني سان ڳالهايون وينديون هيون.

هو ٻين دهلي ۾ رهندڙ خاندانن کان وڌيڪ آزاد خيال هئا جو تہ هو برهمڻ هئا. روما منهنجي ٽهيءَ جي نوجوانن جي دل جي ڌڙڪڻ هئي.

پرتاب جيتوڻيڪ پنهنجا امتحان پاس ڪري وٺندو هو، پر هو هڪ ڏاڍو غريب شاگرد هو. هن کي هر قسم جي رانڊ کان نفرت هئي. جنهن شيءَ پرتاب کي پنهنجن هڪ جيڏن کان مختلف ڪيو آها هئي هن جي جهازن ۾ دلچسپي وٺڻ. پندرهن سالن جي عمر ۾، هن دهلي فلائنگ ڪلب ۾ داخلا ورتي ۽ هو سڀ کان وڌيڪ ياڳ پريو نوجوان هو، جنهن کي سولو فلائنگ لائسنس ڏنو ويو.

پرتاپ جا ڪاليج وارا سال، هن اسڪول رڪارڊ کان مختلف هئا. 1935ع ۾ هو مون سان گڏ ڪنگس ڪاليج لنڊن ۾ داخل

ٿيو ۽ هن وڪالت لاءِ ڪورٽ ۾ به داخلا ورتي. اتي اسان ٻئي ونڪيشن ۾ انگلينڊ ۽ ويلس ۾ سائيڪلون هلائيندا هئاسين.

ٽرنٽرن ايبي جي ويجهو هوٽل ۾، اسان گڏجي راتيون گذاريون، پرتاپ ان ڳالهه تي ڏاڍو خوش ٿيو هو ته هوٽل جو چوڪيدار ڪيس منهنجو پٽ سمجهندو هو.

انگلينڊ ۾ پهرين سالن ۾ پرتاپ جي ذهانت جو لڪل حصو منهنجي سامهون آيو.

مون کي بلڪل ئي خبر نه هئي ته هو ملڪ ۾ ٿيندڙ تجربن تي آرٽيڪل لکندو رهندو هو. هن جا اهي آرٽيڪل ملڪ جي مشهور رسالي "مانچسٽر گارجين" ۾ شايع ٿيا هئا. اهو هڪ عزت ڀريو ۽ نالي وارو رسالو هو. ان کان پهريان ڪنهن به هندستاني شاگرد جو انگلينڊ جي ڪنهن رسالي ۾ ڪڏهن ڪجهه به شايع نه ٿيو هو. ان کان سواءِ مون هن جا ڪجهه لکيل خط به ڏٺا، جيڪي هن منهنجي مڱيندي ڏي لکيا هئا، جنهن پڻ لنڊن جي ئي ڪاليج ۾ داخلا ورتي هئي. هن انهن خطن ۾ ان کي چتاوني ڏني هئي ۽ سڪ سان شادي ڪرڻ جا نقصان ٻڌايا هئا. انهن خطن ۾ مون تي ڪارٽون ٺهيل هئا، جن ۾ مان پتڪي ۽ ڏاڙهي کان سواءِ هئس اهي ڏاڍا مزاحيه ۽ تمام سٺا ٺاهيا ويا هئا. 1939ع جي جنگ پرتاپ لال جو مستقبل ئي بدلائي ڇڏيو.

هن قانون جا ڪتاب اڇلائي ڇڏيا ۽ ايئرفورس ۾ وڃي شامل ٿيو. جيئن ته هن کي هوائي جهاز اڏائڻ جي اول ئي خبر هئي تنهن ڪري هن جي ترقي جلدي ٿي.

ايئرفورس ۾ هن پنهنجي ٻئي خاصيت بهادري به ڏيکاري. هن جنرل سلام جي پاران برما جي جاپانين خلاف بم اڇلايا هئا. هن ڪيترن ئي خطرن کي منهن ڏنو ۽ هن کي فلائنگ ڪراس (Flying cross) جو ايوارڊ به ڏنو ويو.

جڏهن آزادي آئي ته هن کي اسڪاڊرن ليڊر مقرر ڪيو ويو. هن کي اينڊوئير ۾ ايڊوانس ڪورس (Advance) ڪري رکيو ويو. هي آءِ. اي. ايف. جو پهريون پائليٽ هئو، جيڪو آواز جي رفتار کان به تيز جهاز اڏائيندو هو.

جڏهن مان لنڊن ۾ ڪرشنا مينن جو پي. آر. او هئس، تڏهن اتي پرتاپ ان ٽيم جو رهبر ٿي آيو هئو، جيڪا اتي جهاز خريد ڪرڻ آئي هئي. مينن جو پنهنجي مشين ڪپائيندڙ هو، جيڪو هن کي وڏيڪ ڪميشن وٺي ڏيندو هو.

پرتاپ لال مشين جو معائنو ڪيو ۽ ان کي هيٺ ڪري ڇڏيو. مينن ڊچي ويو هيءُ ڪوهستان جهاز خريد نه ڪندو سو هن پرتاپ تي، سندس مخالف کان وٺڻ جو الزام لڳايو. پرتاپ پنهنجي ڳالهه تي اڙيل رهيو ۽ هن کي مينن جي ڇتي نفرت ڏسڻي پئي.

جڏهن مينن ڊيفينس منسٽر ٿيو ته هن پرتاب لال لاءِ پنهنجي نفرت کي لڪائي رکڻ جي به ضرورت محسوس نه ڪئي.

ٻيا به ڪيترائي ماڻهو هيا، جيڪي لال جي اهميت کي ڄاڻندا هيا، جن مان هڪ جي آر ڊي ٽاٽا به هيو، جنهنکي خبر هئي ته لال ڪيڏي وڏي پد وارو ماڻهو آهي. 1957ع ۾ هو انڊين ايئر لائينز ڪارپوريشن ۾ جنرل مينجر رهيو. انهيءَ پوسٽ تي هو پنج سال رهيو، انهيءَ وچ ۾ چينين هٿان شڪست کان پوءِ مينن کي ڊيفينس منسٽر جي عهدي تان لاٿو ويو. پرتاب لال ٻيهر انڊين ايئر فورس جوائن ڪئي. هن 1965ع جي انڊو پاڪ جنگ به وڙهي، جنهن تي ڪيس پدمايشن ايوارڊ

سان نوازيو ويو.

1966ع ۾ هو بنگلور جي هندستان ايئرو نانڪس لميٽڊ فيڪٽريءَ جو مينيجنگ ڊائريڪٽر ٿيو. منهنجي زال ۽ مون ڪجهه ڏينهن هن ۽ سندس زال ايلا (هاشي) سان گذاريا. هي جوڙو ڏاڍو محتاط پسند هيو، پرتاپ نه سگريٽ ڇڪيندو هيو ۽ نه ئي شراب پيئندو هيو. اسان هر شام جو اسڪاچ مان هن جو ڍڪ به واپرائيندا هياسين. هو ڏاڍو شرميلو هيو، هو اوگهڙ يا سيڪس بابت ڳالهائڻ پسند نه ڪندو هيو. نه ئي اگهاڙا چرچا ڪندو هو.

1969ع ۾ پرتاپ چيف ايئر مارشل ٿيو ۽ هن جي ايئرفورس جي تمغن ۾ هڪ ٻي تمغي پدما ڀوشن جو وڏيڪ اضافو ٿيو. بنگلاديش جي آزاديءَ لاءِ پاڪستان خلاف 1971ع واري جنگ ۾ ايئر فورس آپريشنز جو ماسٽر دماغ هن جو هيو.

اها هن جي ئي حڪمت عملي هئي، جنهن سبب پاڪستاني ايئرفورس کي اوير واري آسمان تان ڀڄائي ڪڍيو ويو ۽ اسان جي فوجن کي ڍاڪا ڏانهن وڃڻ ۾ ايتري سولائي ٿي وئي جو هو لامارا ڏيندا وڃي ڍاڪا رسيا. ٻن سالن کان پوءِ هن ريٽائرمنٽ ورتي ۽ پنهنجي ڪتنب سان لڳ ڀڳ بلڪل اڪيلي زندگي گذارڻ شروع ڪئي. هن 13 آگسٽ 1982ع تي لنڊن ۾ چالاڻو ڪيو. مان دهلي اليڪٽرڪ قبرستان ۾ هن جي مرتئي جي ڪڏجاڻيءَ ۾ شرڪت ڪئي اهڙيءَ ريت اڌ صديءَ تي پکڙيل اسان جي دوستيءَ جي پڄاڻي ٿي.

شيڪسپيئر جي جوليئس سيزر مان هي سٽون مون کي وڏيڪ سٺيون ٿيون لڳن ته پنهنجي موڪلائي ويل دوست کي ارپيان.

هن جي زندگي ذهانت ڀري هئي،

۽ هن ۾ هر قسم جا جزا موجود هيا. جو فطرت پاڻ اٿي بيٺي ۽ سڄي دنيا کي چيائين ته: " هي اٿو اهو ماڻهو!.....

اي جي نوراني

مون کي نوراني هوبهو ايم اي جناح جو ماڊل لڳندو هو، هو سوٽ، ٽاءِ، جوراب ۽ بوٽ پائيندو هو. پوءِ پلي ڪٽي اونهارو ئي ڇونه هجي.

بمبئي ۾ ملڻ کان جلدئي پوءِ نوراني مون کي چيو هو، ”ڪڏهن به جي تو مون بابت وري لکيو ته مان توسان نه ڳالهائيندس.“
پر هاڻي ته جيئن ڳالهائڻ رهيو ئي ڪونهي سو ڪهڙو تو فرق پوي.
مان هن جا ڪيترائي لکيل آرٽيڪل پڙهي چڪو هئس ۽ هن سان تڪڙو ملڻ به چاهيان پيو ته جيئن هن کي هفتيوار رسالي لاءِ لکڻ تي آماده ڪيان، جنهن جو مان 1969ع ۾ ايڊيٽر مقرر ٿيو هئس.
نوراني هڪ سنجيده ليکڪ هو ۽ هو هميشه سنجيده مسئلن بابت لکندو هو، جيئن آئيني نقطا، مسلمانن جا ذاتي قانون ۽ معاشري ۾ وڌندڙ بي ايماني ۽ مڪاري وغيره.
اها هڪ حقيقت آهي ته هن کي لکڻ جو ايترو ڏانءُ نه هو، پر پوءِ به هو تفصيلي، سچا، ۽ سوچ اپاريندڙ موضوع لکندو هو. ظاهر ڳالهه آهي ته منهنجي رسالي ۾ لکڻ لاءِ، جو ته هفتيوار انڊيا رسالي جي گهرج وڌي وئي هئي ۽ اهو وڏيڪ وکرو ٿيڻ لڳو هو.
منهنجي اسسٽنٽ ايڊيٽر فاطمه ذڪريا هن سان منهنجو تعارف ڪرايو، جنهن جو هو پري جو رشتيدار هو، اهي ٻئي ڪجي ميمڻ هئا ۽ بمبئي ۾ ئي ڄاوا نپيا هئا. جڏهن اسان هڪ ٻئي کي سٺي طرح سان ڄاتو سڃاتو. تڏهن نوراني مون کي ٻڌايو ته هن جون زندگي ۾ صرف ٻه دلچسپيون آهن، وڪالت ۽ سياست. نوراني پنهنجي صحافت جي ڪري سڄي هندوستان ۾ ايئن سڃاتو ويندو هو، ڄڻ ته گهر جو ڀاتي هجي.
وڪالت، سياست ۽ صحافت هن جا اهم پيشا هئا پر پوءِ به جڏهن هو مونسان کليو. تڏهن مون کي خبر پئي ته هو اردو شاعريءَ ۾ به دلچسپي رکندو هو. نوراني بي اي پاس هو ۽ هن کي اڇي چمڙي کان چڙ هئي. هو هڪ ڪمري واري فليٽ ۾ ڪيمپس ڪارنر تي مالا بار هل تي رهندو هئو (۽ اڃان به رهندو آهي)
هن کي هڪ سٺو باورچي هو، پر پوءِ به هن کي جڏهن سٺي

صحبت ملندي هئي تہ هو ڪاڻ پيئڻ لاءِ ٻاهر ويندو هو.

هو پارٽين ڪرڻ وارو ماڻهو نہ هو، جو تہ هو صرف هڪ يا وڌ ۾ وڌ ٻن ماڻهن سان ڳالهائڻ ۽ گهمڻ ڦرڻ پسند ڪندو هو. مان تڏهن هڪ پارسي پوڙهي وٽ پيئنگ گيسٽ طور رهندو هئس، جڏهن تہ اهي مون کي صرف نيرن ڪرائيندا هئا تنهن ڪري مون کي رات جي ماني لاءِ هوٽل تي ويڃڻو پوندو هو. اسان ٻنهي پوءِ شام جو ملڻ شروع ڪيو ۽ ميرين ڊرائيو کان نارمن پوائنٽ تائين پنڌ هلندا هئاسين.

اسان ناريل جو جوس پيئندا منهنجي ڪمري تي چرچ گيٽ وٽ ايندا هئاسين. مان اسڪاچ پيئندو هئس پر هو نارنگين جو جوس يا ڪجهہ بہ الڪوحل کان سواءِ هوند هو سو پيئندو هو. پوءِ اسان ماني ڪائڻ لاءِ چرچ گيٽ يا ڪولابا جي چوڌاري هڪ هوٽل ۾ ماني ڪائڻ ويندا هئاسين. پوءِ وري اسان پنهنجي پسنديدهہ پان واري وٽ ويندا هئاسين. نوراني جون هدايتون مختصر ۽ هڪ ساهي ۾ ختم ٿيندڙ هيون. هو چوندو هو تہ پان ۾ چونو آهي وغيرهہ وغيرهہ

ان کان پوءِ وري اسان پنهنجن پنهنجن گهرن ڏانهن موٽندا هئاسين. هو ٽئڪسي ذريعي ڪئمپس ڪارنر ويندو هو ۽ مان پينشن جي پئسن ڪري پنڌ گهر ڏانهن موٽندو هئس. مون کي نوراني جي دوستي سڀني لڳي چاڪاڻ تہ هن کي موجوده معاملن بابت سڀني چاڻ هوندي هئي ۽ انهن بابت هن جو ذهن صاف هوندو هئو.

مون کي نوراني سنئون سڌو، ايم اي جناح جو ماڊل لڳندو هئو. هو سوٽ، ٽاءِ، جوراب ۽ بوٽ پائيندو هو، پوءِ ڀلي ڪٿي اونهاري جي گرم موسم ئي ڇو نہ هجي.

هميشہ ٻاهر نڪرڻ کان اڳ منهنجي باٿ روم جي آئيني تي پنهنجي بناوٽ ڏسندو هو. هو وارن ۾ تيل هٿي انهن کي پوٺتي ڪري ڦٽي ڏيندو ۽ پوءِ آئيني تي بيهي ڏسندو هو تہ جهڙو هو ٿيڻ چاهيندو هو اهڙو آهي يا نہ. هو هر ڳالهہ ۾ جناح جهڙو ٿيڻ چاهيندو هو ۽ ان جو ئي نقل ڪندو هو. جهڙي طرح سان جناح مسئلن جي حل جي ڳولا، سبب عقل جي تور تڪ ذريعي پهچندو هو، هو بہ ايئن ئي ڪرڻ جي ڪوشش ڪندو هو.

ٻنهي ۾ رکو هڪ ئي فرق هئو تہ هي جڏهن ٻين ماڻهن سان ملندو هو تہ آڪڙيل هوندو هو پر جناح جنهن سان ملندو هو آرام ۽ اخلاق سان ملندو هو. نوراني پنهنجي مؤڪل (Client)، ايڊووڪيٽ ۽ ججن سان بہ وڙهندو هو ۽ ڪاوڙيو رهندو هو.

هن جو ماڻهن سان هميشہ ڪاوڙيل رؤيو هوندو هو. هڪ دفعي نوراني پنهنجي هڪ وڪيل کي ايترو تہ ڪاوڙايو جو هن نوراني کي ڪٽي دري مان ٻاهر اڇلائي ڇڏيو. جن دوستن مون کي نوراني سان اڪثر گهمندي ڏٺو. انهن چيو تہ "اها ياري بہ گهڻو وقت نہ هلندي، نوراني ضرور جهيڙو ڪندو، هڪ ڏينهن توکي بہ ڇڏي ڏيندو، جيئن پنهنجن ٻين دوستن کي ڇڏي ڏنو اٿس."

پر اسان ٻنهي جي دوستي گهڻو هلي جيترو اندازو هن جي پراڻن دوست هنيون هو، جيڪي مون کان وڌيڪ هن کي سڃاڻندا هئا.

اسان ڪيترن ئي سيمينارن ۾ اسلام آباد، دهلي، حيدرآباد ۽ گوا گڏ ويندا هئاسين. سيمينارن ۾ نوراني کان وڌيڪ ٻيو ڪنهنجو بہ مؤقف ايترو صاف ۽ چٽو

نہ هوندو هو.

هن کي پاڪستان ۾ مزو نہ پيو اچي. پاڪ، هند جي جنگ دوران هن کي پاڪستان سان همدردي ڪرڻ وارو سمجهي نظربند ڪيو ويو، جڏهن تہ اهو ڪوڙو ۽ تعصباڻو الزام هو، جيڪو هندي حڪومت طرفان هندوستاني مسلمانن تي لڳايو ويندو هو. اسلام آباد ۾ نوراني هندوستان جي نقطہ نظر کي وڏيڪ جوش خروش سان پيش ڪيو. پر پاڪستان ۾ موجود ڪوبہ ماڻهو ڪنهن بہ هندوستاني مسلمان جي چيل ڳالهہ تي توجهہ نہ ڏيندو هو.

ڪيترن ئي مهينن جي دوستي کان پوءِ نوراني ڪڏهن ڪڏهن اردو شاعري ٻڌائڻ شروع ڪئي. هي سڀ ڪجهہ ان ماڻهو مان عجيب پيو لڳي، جنهن کي جيڪڏهن ماڻهو پنهنجي پهرين نالي سان سڏيندو هو تہ ڪيس ڪاوڙ ايندي هئي. هن جو پورو نالو غفور نوراني هو. هن مون کي چيو تہ ”مان نٿو سمجهان تہ تون ڪو مون کي ايترو سڃاڻين جو مون کي غفور سڏين.“

”تنهن ڪري مان تو لئہ اي جي نوراني آهيان.“

نوراني جي فطرت جو خوبصورت پاسو ان مهل وڌيڪ نمايان ٿيندو هو، جڏهن هو ڪنهن عورت جي ويجهو هوندو هو. هڪ دفعي اسان ٻئي ڇوڪرين کي تفريح ڪرائي رهيا هئاسين، جيڪي ان شام جو ئي بمبئي آيون هيون. انهن مان هڪ ڇهہ فوٽ ڊگهي ڪئناڊا جي هئي ۽ ٻي ننڍڙي قد واري آمريڪا جي هئي. رات جي ماني کائڻ کان پوءِ اسان انهن کي هوٽل تائين ڇڏڻ ويا هئاسين.

ڊگهي ڇوڪري ۽ مان اڳتي نڪري وياسين، جڏهن تہ نوراني ۽ آمريڪي ڇوڪري بہ ٽي قدم اسان کان پوئتي هئا. انهن ٻنهي ڇوڪرين کي خدا حافظ چوڻ کان پوءِ مان ۽ نوراني نارمن پوائنٽ ڏانهن موٽياسين. هو ڏاڍو خوش هو. هن مون کي چيو تہ ”يار، توکي خبر آهي تہ آمريڪن ڇوڪري مون کي ڇا چيو؟“ هن ٻڌايو، ”جڏهن مون هن کان پڇيو تہ تون اڪيلي آهين يا شادي شدهہ آهين؟ تہ هن جواب ڏنو، ”مان شادي شدهہ آهيان، پر مان جنسي تعلقات رکي سگهان ٿي. ٻڌاءِ تون ان کي ڇاڻو سمجهين؟، ڇا اهو دعوتنامو نہ آهي؟“

”نہ“ مون هن کي چيو، ”مان ڪيترين ئي آمريڪي ڇوڪرين کي سڃاڻان، اهي اهڙي قسم جون ڳالهيون بنا ڪنهن سوچ ڪرڻ جي بس ائين ئي ڪنديون آهن.“

نوراني کي منهنجي ڳالهہ تي يقين نہ آيو ۽ هن ان ڇوڪري کان ڊيٽ وٺڻ جي ڪوشش ڪئي. ڇوڪري نوراني ڏي وڃڻ کان انڪار ڪيو ۽ مون کي فون ڪري چيائين تہ ”مهرباني ڪري پنهنجي دوست کي سمجهايو تہ منهنجي جان ڇڏي.“ مون هن کان پڇيو تہ ”ڇا هن جنسي تعلقات رکڻ جي ڪابہ اهڙي تهڙي ڳالهہ ڪئي هئي.“

آمريڪي ڇوڪري چيو، ”ها، مان ڪندي آهيان ۽ ڪنديس ۽ پر ان جو مقصد اهو ڪونهي تہ مان تنهنجي دوست سان هو تعلق رکان.“

نوراني بہ هڪ رحمدل مرد هو. هڪ دفعي هو هڪ اهڙي انگريز ڇوڪري سان گڏيو. جنهن کي پاڻ بابت بہ گهٽ ڳالهائڻ ايندو هو. نوراني ان کي منٿون ڪيون تہ هو ان جي ڪمري تائين اچي ۽ پوءِ اسان سان رات جي ماني لاءِ هلي.

جڏهن مان ۽ نوراني ٻي رهيا هئاسين تہ فون جي گهنٽي وڳي، اها هڪ انگريز

ڇوڪري هئي، هن مون کي منٿ ڪئي تہ "مون کي معاف ڪيو" ۽ هن بيماري جو بهانو ڪيو. مون نوراني کي اها خبر ٻڌائي، هو جيترو ئي وڌيڪ خوش هو ايترو ئي وڌيڪ ڏڪارو ٿي ويو. ۽ هن رات جي ماني کائڻ جو ارادو ئي ختم ڪري ڇڏيو. اسان پوءِ هوٽل گيٽ تي وياسين، جيئن ئي مان اتي داخل ٿيس تہ مون ڏٺو اها ڇوڪري ياڻي چند پٽيل سان ويٺي هئي، جيڪو وڪيل گهٽ ۽ صحافي وڌيڪ هو، نوراني ان سان نفرت ڪندو هئو. مان جلد ئي پوئتي موٽيس ۽ نوراني کي ٻئي هوٽل ۾ ماني کارائڻ لاءِ وٺي ويس.

ماني کائڻ وقت بہ نوراني پنهنجن حواسن ۾ نہ هو. خبر نہ آهي تہ هن ڇوڪري کي ڇاچيو هو؟

اهڙيون ڪيترون ئي قسطون هيون، جي بنا ڪنهن پيار جي پڄاڻي تي پهتيون. مون کي ڪڏهن بہ خبر نہ پئي تہ نوراني ڇو ڪنهن بہ اخلاق واري ڪچي ميمڻ ڇوڪري سان شادي نہ ڪئي؟ ۽ جڏهن تہ هو اهڙي شخصيت هئي جنهن کي سڄو هندوستان سڃاڻي پيو. سٺا پئسا ڪمائيندو هو ۽ اخلاق جو بہ سٺو هو.

هڪ دفعي ڪجهہ دوستن گڏجي هن جي ۽ هڪ مسلمان صحافڻ ڇوڪري جي ملاڻ جي ڪوشش ۾ گڏجاڻي ڪرائي، اهي دهلي جي هڪ هوٽل ۾ ملڻ وارا هئا.

هوٽل ۾ اهڙي ڪابہ جاءِ نہ هئي، جتي بہ پيار ڪندڙ ملي سگهن. ڇوڪري هڪڙي ڪمري ۾ انتظار ڪري رهي هئي ۽ نوراني ٻئي ڪمري ۾. پنهي ڏيڍ ڪلاڪ کان پوءِ هڪ ٻئي کي ڳولهي ورتو، ان کان اڳ نوراني هن کي ڪڏهن بہ نہ ڏٺو هو. نوراني پنهنجي ٻانهن ۾ ٻڌل گهڙي ڏي اشارو ڪري وقت ڏٺو.

نوراني مائي جو نالو غلط ورتو ۽ ڪاوڙ ۾ اچي چيائينس "تو وقت ڏٺو آهي؟ مون تو لاءِ ڏيڍ ڪلاڪ ضايع ڪيو آهي، توکي خبر آهي تہ مان هڪ مصروف ماڻهو آهيان؟" ۽ مائي بہ انهي ئي نموني هن جو نالو ورتو ۽ ساڳئي ئي طريقي سان واڇ ڏيکاريائينس.

ڇوڪري وڌيڪ چيس تہ "مان بہ تو وانگر مصروف آهيان، ۽ هتي اچي منهنجو وقت ضايع ٿيو آهي."

اهي پوءِ لفٽ ۾ بہ يڪو چڪريون ڪائيندا رهيا.

نوراني اڄ بہ ايتروئي حساس ۽ ڳجهو (نہ سمجهہ ۾ ايندڙ) ماڻهو آهي. انهيءَ تي يقين ڪرڻ ڏکيو آهي تہ هن مون کي صرف ان ڪري ڇڏي ڏنو جو مون هن جي ٽيليفون ڪال جو جواب نہ ڏنو.

هن اهو ڄاڻڻ جي ڪوشش ئي نہ ڪئي تہ مون کي نياپو پهتو بہ يا نہ، ۽ نہ ئي هن مون کي وري فون ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي. فون جو جواب نہ ڏيڻ ڪري هن هميشہ لاءِ مون سان تعلقات ڪٽي ڇڏيا.

مان ٻہ انهن مان هڪ هئس جن کي هن ميرن ڪپڙن وانگر لاهي اڇلائي ڇڏيو هو. مون کي پين بہ اهڙن درجن کن ماڻهن جي خبر آهي، جن جي ساڳي ئي قسمت هئي.

اي. جي. نوراني کي تمام گهڻا تعريف ڪندڙ تہ هئا پر دوست بلڪل بہ نہ.

رجني پٽيل

هن بمبئي جي اميرن کي اندران گانڌي ۽ ڪانگريس جي نالي تي ڏاڍو ڦريو.

رجني پٽيل سان منهنجون ڪجھ ملاقاتون ريل گاڏيءَ ۾ ٿيون. جو تہ اسان ٻئي قانون جي تعليم وٺي رهيا هئاسين، هو ڪئمبرج ۾ ۽ مان لنڊن ۾. رجني، ڪئمبرج جي هوٽل ۾ رات جي ماني کائڻ لاءِ ايندو هو ۽ مان ويولن گارڊن سٽي مان اتي ايندو هئس، جتي مان رهندو هئس. اسان ٻئي هميشہ ساڳي ئي ريل گاڏيءَ ۾ ڪنگس ڪراس اسٽيشن تان ايندا هئاسين.

اسان سان گڏ موهن ڪمار منگلا (جيڪو مسز اندرا گانڌي حڪومت ۾ وزير بہ ٿيو هو) بہ قانون جي تعليم وٺي رهيو هو. اسان اڪثر ساڳي ئي گاڏي ۾ ويهندا هئاسين. اسان جي سامهون ميز تي ڪيترائي اسڪاچ پيا هوندا هئا، پر تڏهن مان ڪنهن بہ ان شئي کي هٿ نہ لائيندو هئس جنهن ۾ ٿورو بہ الڪوحل هجي.

رجني ۽ ڪمار منگلام ٻئي شراب پيئندا هئا ۽ اهو بنا ڪنهن پئسي ڏيڻ جي ملندو هو ٻئي ڪاڀي ڌر سان تعلق رکندڙ هئا. شايد ڪميونسٽ پارٽيءَ جا ڪارڊ رکندڙ ميمبر بہ هجن.

اسان پاڻ ۾ ڪچهريون ڪندا هئاسين. هڪ دفعي اهڙو بہ موقعو آيو، جڏهن بحث ايترو تہ گرم ٿي ويو هو جو، رجني، ڪمار منگلام کي اشارو ڪري چيو تہ "اڄ تہ هن کي گاڏيءَ مان ٻاهر اڇلايون."

آخري دفعي اسان اونهاري ۾ يورپ ۾ تڏهن مليا هئاسين. جڏهن مان پئرس موڪلون گذارڻ لاءِ وڃي رهيو هئس. رجني ۽ ڪرشنا مينن ساڳي ئي گاڏي ۾ بين الاقوامي ڪانفرنس ۾ شامل ٿيڻ لاءِ وڃي رهيا هئا. هنن منهنجي موجودگيءَ جي نوٽس وٺڻ کان سواءِ انهن قراردادن جي بحث ۾ مصروف رهيا، جيڪي انهن کي ڪانفرنس ۾ پيش ڪرڻا هئا.

ڊوئرن وٽ، جتي ريل مان لهي اسان کي انگلش چينل پاس ڪرڻ لاءِ (ٻيڙي) ذريعي وڃڻو هو. اميگريشن ڪائونٽر تي ماڻهن جي ڊگهي قطار بيٺل هئي. مان ان قطار ۾ سڀ کان آخر ۾ وڃي بيهي رهيس، اتي مينن آيو ۽ هن رجني کي هٿ مان وٺي اڳتي هلڻ لاءِ چيو.

اتي موجود اميگريشن آفيسر انهن کي پوئتي موٽڻ چيو. مينن

ڪي ڏاڍي ڪاوڙ لڳي ۽ هن آفيسر تي نسلي تعصب جو الزام هنيو.

گورو منجهي پيو ۽ هو انهن سان وڌيڪ ڳالهائڻ نه پيو چاهي، تنهن ڪري هن انهن جي پاسپورٽ تي ٺپو (Stamp) هڻي، انهن مان جان ڇڏائي.

هندوستان ۾ واپس اچي، مون ٻڌو ته رجني قانون ۽ سياسي پارٽيءَ جي ڏنڊي ۾ ڏاڍي شهرت ماڻي آهي. هن ڪي واپاري سڌارن آڻڻ جي ڪري به بمبئيءَ ۾ چڱو خاصو سڃاتو ويندو هو. هن ۽ هن جهڙو ساڳيوئي ذهن رکندڙ رسي ڪرناجي، جيڪو Blitz جو ايڊيٽر هو ۽ رميش سنگهه آچاريه ڪرپلانيءَ بجاءِ ڪرشنا مينن کي پارليامينٽ هائوس تائين پهچائڻ جو پورو پورو زور لڳايو هو. مان انهن ٻنهي ڪردارن کي سمجهي نه سگهيس جيڪي گرم جوش سوشلسٽ ۽ غريبن جي حقن لاءِ وڙهندڙ هئا پر ٿئي اهڙي نموني جي زندگي گذاريندا هئا جيڪا امير طبقي جي نشاندهي ڪري پئي. رسي ڪرناجي، ڪتڻ لاءِ ڪوبه خراب طريقو نه اختيار ڪيو. رسي ڪرناجي، کي عربن سان همدردي هئي، ۽ اسرائيلين جي خلاف هو. هي ايران جي شاهه جو (Spokeman) پڻ هو. هن خدائي ماڻهو ”سائين بابا“ کي پڻ گهڻي ئي شهرت ڏني. رميش سنگهاڻي هن کان به هڪ قدم اڳتي هو. پنهنجي ملڪ جي ماڻهن ۾ ڪميونزم جي پرچار ڪندو هو، جڏهن ته تهران ۽ لنڊن ۾ شاهه جو پي. آر. او. هو. مون رجني سان ملڻ وارو رستو ئي وساري ڇڏيو هو، ۽ جڏهن مان 1969ع ۾ بمبئي آيس ته خاص ڪري رجني پٽيل سان دوستي ڪرڻ نه پيو چاهيان.

اسان ڪجهه ڀيرا مليا هئاسين پر اسان هٿ ملائڻ کان پوءِ هڪ ٻئي کي اهو، چئي جدا ٿيندا هئاسين ته ”وري ملنداسين.“

اسان هڪ ٻئي سان گهڻو نه ملون ها پر رجني ”بينٽ ڪالمين بورڊ“ ڪمپني جو ميمبر ٿيو، جنهن ۾ هفتيوار الڊيا رسالو به شامل هئو، مان ان جو ايڊيٽر هئس.

رجني پوءِ ته مسز گانڌي جو خاص ماڻهو ٿي ويو هو، هو ئي بمبئي ۾ هن لاءِ چندو (فنڊ) گڏ ڪندو هو. سياستدان، صنعتڪار ٻيا ڪجهه سرڪاري ماڻهو سڀ هن تي قربان هئا. هن جي ويجهن دوستن ۾ رفيق ذڪريا منهنجي اسسٽنٽ ايڊيٽر فاطمه ذڪريا شامل هئا. پوءِ اسان جلد رات جي ماني جي دعوتن تي ملڻ شروع ڪيو.

جڏهن ذڪريا وارن منهنجو نالو ”پدما ڀش ايوارڊ“ لاءِ موڪليو، ته رجني انهيءَ کي وزيراعظم جي آفيس تائين پهچايو. رجني جي هڪ خاص خاصيت هئي، جيڪا ڪجهه سياستدانن ۾ هئي. سا هيءَ ته هي ڪوڙا واعدا نه ڪندو هو. ان وقت رجني پنهنجي زال بلڪل کي طلاق ڏني هئي. جنهن مان هن کي به پٽ هئا، جيڪي هن سان ئي رهندا هئا. مان انهن جي فليٽ تي رات جي ماني کائڻ لاءِ ويندو هئس. هڪ دفعي هن مون کي ڊاڪٽر بانر جي سينڊوز جي گهر مهاراشٽر ۾ ڪاڌي جي قلت جي ڪري فنڊن کي وڌائڻ لاءِ ٿيل بحث ۾ حصو وٺڻ لاءِ گهرايو هو. انهيءَ وقت ڪيترائي صنعتڪار به موجود هئا. فرينچ شئمپين خاص اسڪاچ ۽ موسمي انگورن جو شراب ڪاڌي کان اول ۽ مانيءَ سان ڏنو ويو. مون ڪجهه چيندڙ ڳالهيون ڪيون ته ڪيڏو نه صحيح ماحول آهي غريب ۽ بکين تي ڳالهائڻ جو. منهنجي انهيءَ ٽوڪ اتي موجود ڪنهن کي به متاثر نه ڪيو ۽ نه ئي رجني کي جيڪو سين کان وڌيڪ سٺي زندگي گذاريندو هو. مون رجني جي شاندار مهمان نوازي ۽ محب وطني ته ڏٺي پر ڪڏهن به هن ۾ انسانيت نظر نه آئي. هن قانوني

عدالت مان پئسا ڪمايا پر پنهنجي (Clients) مؤڪلن جي ڳري فين مان بہ هن ڪجهہ گهٽ ئي ڪمايو. هن بمبئي جي اميرن کي مسز گانڌي ۽ ڪانگريس پارٽيءَ جي نالي ۾ ڦريو.

ڪيترو مال هن پاڻ وٽ رکيو يا مسز گانڌي کي ڏنو يا لڪل جمع پونجي ۾ گڏ ڪرايو، ان بابت ڪنهن کي بہ خبر نہ آهي. مسز گانڌي هن جي انتظامن مان خوش هوندي هئي پر هن جو پٽ سنجي گانڌي ان مان ناخوش هوندو هو. هن رجني تي پئسن کائڻ جو الزام هنيو.

ڪجهہ ماڻهن تہ هن کي هر قسم جي ٺڳيءَ چالن جو بہ الزام هنيو. ڪي ڪي شاهہ، رجني تي جهاز تباهہ ڪرائڻ جو الزام هنيو هو، جنهن ۾ هن جو پٽ وفات ڪري ويو هو. مون کي همٿ ئي نہ ٿي تہ مان رجني جي ايترن الزامن سان سامهون اچان. هن تي ڏاڍا الزام لڳا هئا.

مون کي بڪل سان هن جي تعلقاتن جي پڪ نہ هئي. هوءَ هڪ گهريلو زال پنهنجو پاڻ ۾ رهندڙ هئي. رجني ٻين عورتن سان جنسي تعلق هئڻ ڪري مشهور هو. پرتما بيدي پوءِ ڪجهہ پيار ڀريا خط بہ شايع ڪرايا هئا. جيڪي انهن ٻنهي هڪ ٻئي کي لکيا هئا. رجني کي بڪل سان شادي ڪرڻ لاءِ پاڻ کي ذهني طرح سان ڪافي تيار ڪرڻو پيو هوندو. انهيءَ وقت مان بمبئي ۾ نہ هئس پر اتي موجود ماڻهن مون کي ٻڌايو. اها هڪ رات جي مانيءَ جي دعوت هئي، جتي مختلف اسڪاچ جون بوتلون پيون هيون، رجني تمام گهڻو پيئندو هو. ان شام هن گهڻو ئي پيتو هو. هو پنهنجي حصي کان بہ وڌيڪ پي ويو هو. پيئڻ کان پوءِ هن کي ڪنهن چيو تہ بڪل سان شادي ڪر. پارٽي مان هڪڙو چٽو ترت وڃي رات جو پنڊت کي وٺي آيو، ائين شادي ٿي وئي. شادي ڪرڻ تي رجني جو پهريون ردعمل اهو هو تہ هو ڳوڙهن ۾ وهنجي رهيو هو.

اهي خوشي جا ڳوڙها هئا يا ڏک جا. سا ڪنهن کي بہ خبر نہ پئي.

جڏهن مان بمبئي موٽيس تہ پٽيل وارن سان ملڻ ويس. اها بڪل خوش ۽ خود اعتماد. بلڪل نئي هئي هڪ سادي سودي شاديءَ هن کي تبديل ڪري ڇڏيو هو ڇو تہ شادي کان پهريان هوءَ خاموش، پنهنجو پاڻ تائين محدود هوندي هئي. پر هاڻي تہ هوءَ بمبئي جي طاقتور مرد جي زال هئي. رجني جي شادي کان پوءِ سندس پهرين زال مان هن کي جيڪو پٽ هو، تنهن کي ڪار جي حادثي ۾ دماغ ۾ اهڙو تہ ڌڪ لڳو هو جو هو سخت زخمي ٿي پيو هو. هو سڪرات جي حالت ۾ اسپتال پهچايو ويو ۽ اهو تقريبن هڪ مهيني تائين بيهوش رهيو. اسپتال سياستدانن ۽ ٻين ماڻهن جي اچ وڃ جي جاءِ ٿي پئي، گورنر، وڏو وزير، ڪئبنيٽ وزير، وغيرهہ پٽيل کي آٿت ڏيارڻ لاءِ اچن وڃن پيا. رجني جو ڪمرو پهرين ماڙ تي هو. جتي هن کان پڇڻ لاءِ ماڻهو ايندا ويندا هئا.

اهو ڪمرو انٽرڪام جي ذريعي ان ڪمري سان ڳنڍيل هو. جتي سندس پٽ ٻن نرسن جي موجودگيءَ ۾ بيهوش پيو هو. مان پاڻ بہ اتي ويو هئس پر مان جڏهن ٻيون ڀيرو اتي ويس تہ مون لفٽ جي پاسي ۾ وينل وچولي عمر جي هڪ عورت ڏٺي. جيئن ئي هن مون کي ايندي ڏٺو تہ هن منهنجو اٿي بيهي سواگت ڪيو. هن مون کي ٻڌايو تہ ”مان رجنيءَ جي زال آهيان.

پنجين ماڙ تي منهنجو پٽ بيهوش پيو آهي، مون کي ان کي ڏسڻ جي اجازت نه آهي، مان هن جي ماءُ آهيان" هوءَ خوبصورت هٽي پر ايتري تڏي هٽي جهڙي برف.

مون هن کي همدردي جا به ٻي لفظ چيا ۽ رجنيءَ سان ڳالهائڻ جو واعدو ڪيو.

مان سمجهان پيو ته بڪل ٿي هن کي اچڻ کان منع ڪئي هوندي پر رجني ايئن نه ڪري سگهندو ته هو هن کي پنهنجي پٽ سان ملڻ نه ڏي. مهمانن جي اچڻ واري ڪمري ۾ چانهه، ڪافي ۽ ماني ڏني پئي وڃي (رجنيءَ ڪيبٽ ۾ مون لاءِ اسڪاچ به رکيو هو.)

مان رجني کي پاسي ۾ وٺي ويس ۽ سندس زال جي منٿ بابت هن کي ٻڌايم. هن مون کي تڪ ٻڌي ٻڌو ۽ ڪاوڙ مان چيائين "پنهنجو پاڻ کي انهيءَ معاملي کان ٻاهر رک" ۽ اها بڪل نه پر رجني ٿي هو. جيڪو هڪ ماءُ کي پٽ سان ملڻ نه پيو ڏئي.

رجني پٽيل ڪهڙي قسم جو مرد هئو؟ ڪيڏي مهل گرم سخي ته ڪيڏي مهل ٿڌو ۽ ڏاڍو ڏکيو ماڻهو هوندو هو. مون کي هن سان محبت به هئي ۽ ٿوري هن جي عزت به ڪندو هئس پر هو پورو پنو انسان هو.

مون کي اميد آهي ته هو مرڻ مهل مڪمل ٿي مرندو.

ان جي موت کان پوءِ بڪل الزام هنيو ته پٽيل هن کي سڄو ڪري ويو آهي ۽ هن لاءِ هڪ آنڪ به نه ڇڏي اٿس. پر ان ۾ پنهنجن ٻن وڏن فليٽن کان سواءِ هن ان لاءِ جائداد ۽ ڪافي تعداد ۾ پئسا ڇڏيا هئا.

بڪل وٽ ايم ايف حسين ۽ ٻين معزز هندي مصورن جو ذاتي مجموعو پيو هو. هوءَ تمام گهڻا خوبصورت ڪپڙا پائيندي هئي ۽ هن کي زيور به ڏاڍا هئا. بڪل به مون لاءِ رجني وانگر راز ٿي رهي.

منظور قادر

هو ايمانداري، اخلاق، قابليت ۽ رحمدليءَ جو سنجوڳ هو.

جيڪڏهن ڪو مون کان پڇي تہ ”پنهنجي زندگيءَ ۾ آيل ماڻهن مان، مان ڪنهن جي وڏيڪ تعريف ڪندس ۽ جنهن منهنجي سوچ کي سگهارو ڪيو هجي؟“ تہ ان هڪدم منهنجو جواب ”منظور قادر“ هوندو. هندستان جا گهڻا ماڻهو هن کي نہ سڃاڻندا هئا، ۽ خود پاڪستان ۾، جتي هو ڄائو ۽ وڏو ٿيو هو. جيڪڏهن ماڻهن کي انجي خبر بہ آهي تہ صرف ايتري تہ هو هڪ ڪامياب وڪيل هو. جنهن کي ايوب خان پرڏيهي وزير ۽ پوءِ چيف جسٽس سپريم ڪورٽ ڪيو هو.
ٿورا دوست هن کي انسان ذات جي پرجهلو طور سڃاڻندا هئا. جڏهن مان لاهور ۾ رهندو هئس تہ مون کي اها سعادت حاصل هئي جو مان هن جي ويجهن دوستن ۾ شامل هئس. اسان جي دوستي ورهاڱي کان پوءِ بہ هلي. ورهاڱي کان پوءِ هو منهنجي گهر ۾ رهيو ۽ هن منهنجا سڀ ڪتاب، گهر جو سڄو سامان ۽ شراب جون خالي بوتلون بہ موڪلي ڏنيون. هن پنهنجي زندگي جي ڪابہ پرواھ نہ ڪئي ۽ سرحد Border جون حالتون خراب هئڻ باوجود بہ منهنجو سک نوڪر مون کي موڪلي ڏنو.
جڏهن کان اسان جا ٻار انگلينڊ ۾ ساڳي ئي ڪاليج ۾ پڙهڻ لڳا هئا. تڏهن کان وري ٻنهي خاندانن جا لاڳاپا گهرا ٿي ويا. منظور پندرهن سال اڳ لنڊن ۾ مري ويو. جڏهن بہ مان لاهور گهمڻ ويندو آهيان تہ سڀ کان اهم مصروفيت هن جي قبر تي حاضري ڀرڻ گلن جون پنکڙيون رکڻ فاتحہ پڙهڻ ڪانسواءِ ڪجھ ڳوڙها ڳاڙڻ هوندي آهي.
منظور قد جو هلڪو ۽ گنجو هو. اکيون گول ۽ ننڍڙيون هئس. هو ڪنهن بہ طرح خوبصورت نہ هو، پر پوءِ بہ مرد ۽ مايون هن ڏانهن ايئن وڌندا هئا جيئن شمع ڏانهن پروانا. اسڪول ۽ ڪاليج ۾ هو هڪ موچارو شاگرد هو پر لال پور ۾ چار سال پريڪٽس سان هو وڏيڪ ڄاڻ وارو ۽ تمام جلد لاهور جو نئون اُڀرندڙ وڪيل ٿي ويو. ان کان پوءِ هو هميشہ لاءِ لاهور اچي رهيو تہ جيئن لاهور هاءِ ڪورٽ ۾ پريڪٽس ڪري سگهي. هو بار جو سڀ کان وڏو ۽ بهترين وڪيل هو. منظور انگريزي بہ ايتري ئي رواني سان ڳالهائيندو هو، جيتري اردو.

هو هڪ پنجابي هو، پر پنجابي ڳالهائڻ کان لنوائيدو هو. هنکي اردو شاعري سان محبت هئي ۽ اقبال کي هڪ ئي ڪلاڪ ۾ پڙهي پورو ڪندو هو.

هو شاعري به ڪندو هو، پر اها صرف هو مردن جي محفل ۾ ئي پڙهي ٻڌائيندو هو. هو عورتن جي صحبت ۾ سنجيده ۽ آڪڙيل ٿي ويهندو هو. هو کائڻ ۽ پيئڻ جي معاملي ۾ ڏاڍو محتاط هوندو هو ۽ ڪا به اهڙي شئي نه پيئندو هو، جنهن ۾ الڪوحل هجي.

سياري جي موسم ۾ هو نارنگيون ۽ مالٽا، هٿن سان ڇلي کائيندو هو ۽ اونهاري ۾ هو چهه انب هڪ ويلي تي کائيندو هو. هو تمام گهڻا سگريٽ ڇڪيندو هو. هن جي صرف هڪ ئي وندر هئي ۽ اها هئي سينما وڃڻ.

منظور قادر وٽ ڪهڙي شئي عظيم هئي؟ هن وٽ به ڳالهيون هيون ته هو ڪنهن کي به دل ايذائيندڙ ڳالهه نه چوندو هو ۽ نه ئي ڪوڙ ڳالهائيندو هو.

ٿوري ئي وقت ۾ هو اهڙو ته هيرو ٿي ويو، جيڪو هر بري ڀلي جو فيصلو ڪري پئي سگهيو.

اسان اڪثر پنهنجي پاڻ کان پڇندا هئاسين: "ته ڇا منظور اهو سڀ ڪجهه لهي؟"

هو ايمانداري، اخلاق، قابليت ۽ رحمدلي جو سنجوڳ هو ۽ اهي خاصيتون مون اڄ تائين ڪنهن ٻئي انسان ۾ ناهن ڏٺيون.

پارٽ رام

مان ۽ منهنجي زال هن سان ملياسي تہ هن اسان کان پڇيو:

"باقي الائي ڪيترا ڏينهن رهجي ويا آهن؟"

منهنجي زال جواب ڏنس:

"پارٽ اسان هٿ ۾ ڏئي هلنداسي."

1920ع ۾ نئين دهلي جي ماڊرن اسڪول ۾ ٻہ جوان ٻائيتا ڇوڪرا داخل ٿيا. انهن کي مٿي کان ڪُڇيءَ تائين ڊگهيون چوٽيون هونديون هيون، جيڪي اسڪول جي ٻين سڀني شاگردن جي توجهہ جو مرڪز هيون. انهن چوٽين جو ڪجهہ حصو رٻڙ سان ٻڌل هوندو هو. جيئن تہ ڪجهہ نوجوان سک ڇوڪرن جا وار ڊگها هوندا هئا. تنهن ڪري اسان اهي ڏسي هري ويا هئاسين، پر اهي چوٽيون تہ ماڊرن اسڪول وارن لاءِ بلڪل نيون هيون.

ڇوڪرا انهن جي چوٽين کي ڇڪ ڏئي ڀڄي ويندا هئا. جيئن تہ ٻئي ڀائر انهن چوٽين جي ڪري ڏاڍي ڏکي زندگي گذاري رهيا هئا، پر انهن کي همت نہ هئي جو هو انهن چوٽين کي پنهنجي "مذهبي مائٽن" جي ڊپ کان ڪترائي پنهنجي جان ڇڏائي سگهن. هڪ ڏينهن تہ ڪجهہ ڇوڪرن انهن جي چوٽين ۾ چيونگم چنبڙائي ڇڏيا هئا. هنن پنهنجين چوٽين تان چيونگم لاهڻ جي ايتري قدر ڪوشش ڪئي جو هنن صابڻ سان بہ انهن کي صاف ڪيو، پر چيونگم هو جو لهڻ جو نالو ئي نہ پيو وٺي ۽ آئين انهن ناامیدي مان چوٽيون ڪترائي ڇڏيون تہ جيئن سندن تڪليف وارا ڏينهن ختم ٿين. اهي ٻئي ڀائر پارٽ رام ۽ شرٽ رام سر شوري رام جا پٽ هئا، جيڪو دهلي ڪلاٿ ملز جو مالڪ هو. اهي ٻئي ڀائر اسڪول ۾ پارٽو ۽ شارٽو جي نالي سان سڃاتا ويندا هئا. مان پارٽ کان هڪ سال سينيئر هئس. هو ان ئي ڪلاس ۾ پڙهندو هو، جنهن ۾ اها ڇوڪري بہ پڙهندي هئي، جنهن جو نالو ڪول ملڪ هو ۽ اهائي ڇوڪري اڳتي هلي منهنجي زال ٿي.

پارٽ بہ ماڊرن اسڪول جي ٻين ڇوڪرن وانگر ان ڇوڪريءَ کان متاثر ٿيو، جيئن هو وڏا ٿيڻ لڳا تيئن هنن ان جي عبادت تائين عزت ڪئي. ڪول ملڪ تمام گهڻي خوبصورت ڇوڪري هئي. هوءَ ڪنهن حد تائين ڇوڪرن جهڙيون مشڪريون بہ

ڪندي هئي، جيئن سائيڪل تي اسڪول ايندي هئي، هاڪي ۽ فٽبال ڇوڪرن سان کيڏندي هئي. اسڪول ڇڏڻ کان پوءِ منهنجي پارت سان ڄاڻ سڃاڻ ختم ٿي وئي هئي، پر اها اڄ ڏينهن تائين دوستيءَ جي روپ ۾ قائم آهي، ڇاڪاڻ ته پارت، ان جي پيءُ سر شري رام ۽ هن جي زال شيلا، اڄا تائين منهنجي زال سان دوستي نڀائن پيا، جنهن ڪري مون کي تڪليف برداشت ڪرڻي پوندي هئي، پارت ۽ شرت ٻئي پڙهائي ۾ مختلف هئا. پارت پنهنجي ننڍي قد جي باوجود به هاڪي، فٽبال ۽ ڪرڪيٽ جو بهترين رانديگر هو، هاڪيءَ ۾ ته هو سينٽر فارورڊ هو ۽ ڪيترائي گول ٿيڻ کان بچائيندو هو. هو سٺا گول ڪندڙ رانديگر هو. جيئن ئي پارت ڪاليج مان نڪتو ته ان کي گهريلو ڪاروبار ۾ لڳايو ويو. مون تڏهن ئي محسوس ڪري ورتو هو ته دوستي صرف برابر وارن ۾ ئي هلي سگهي ٿي. جيئن ته پارت هڪ امير پيءُ جو پٽ هو، تنهن ڪري سندس چوڌاري مطلبي ۽ چمچا ماڻهو ائين چنبڙندا هئا جيئن مکيون ماکي ڏانهن ڇڪجي وينديون آهن. ڪجهه ماڻهو ته وري هن سان اکڙ واري نموني سان پيش ايندا هئا ۽ هن کي پنهنجو پنهنجو مطلب ٻڌائيندا هئا. پارت کي ماڻهن کي سمجهڻ واري راند جي خبر ئي نه پوندي هئي. هو سخي هو ۽ هن جو گهر هر وقت هر ڪنهن لاءِ کليل هوندو هو. جڏهن مون کي شرت پنهنجي پيءُ جي سوانح حيات لکڻ لاءِ چيو هو تڏهن مون کي خبر پئي هئي ته پارت شيلا سان ڪيئن شادي ڪئي هئي.

سرشري رام پنهنجي پٽ جي شاديءَ لاءِ هندستان ٽائيمز ۾ هڪ خوبصورت ڪنوار لاءِ اشتهار ڏنو هو. جيئن ته سرشري رام هڪ وڏو صنعت ڪار هو تنهن ڪري وڏي تعداد ۾ درخواستون جمع ٿيون، جنهن مان شيلا جي والدين جي درخواست به هئي. پيءُ ۽ پٽ ٻئي شيلا کي ڏسڻ لاءِ ويا ۽ شيلا جي گهر جون حالتون ڪجهه اهڙيون هيون جو هوءَ به آرام سان ساڙهي پائي هٿ اڳيان مهذب طريقي سان ظاهر ٿي. ٻين پسند ڪرڻ لاءِ ايندڙ مردن وانگر، جن هن کي سانورو سمجهي ڇڏي ڏنو هو، پارت ان کي قبول ڪرڻ کان نه گهبرايو ۽ جلدي "ها" ڪيائين. ٻنهي جي شادي ٿي وئي، ائين پارت کي هن مان چار پٽ ڄاوا. انهن مان هڪڙو ٻار انهيءَ وقت ڄائو جڏهن منهنجو پٽ راحل ڄائو هو. انهيءَ ئي اونهاري ۾ شيلا، پارت ۽ ٻار اسان سان ڪجهه ڏينهن گذارڻ لاءِ شملا جي ويجهو مشوبرا ۾ رهڻ لاءِ آيا هئا. شيلا کي ڏسي ائين لڳي ئي نه پيو ته هن کي ڪو هڪ پٽ به آهي جڏهن ته منهنجي زال جيڪا ڇڳي حسين هئي، تنهن جي ته ٻن پٽن رس ئي چوسي ڇڏي هئي. سر شري رام ان کي هميشه پنهنجي پوٽي جي جنم ڏينهن تي ساڙهي وٺي ڏيندو هو ۽ ان سان پنهنجي ڌيءَ وانگر پيش ايندو هو. شري رام جي گهر ۾ ماحول ڏاڍو مهذب هو. هن جي گهر ۾ منجهند جي ماني تي هر روز حاضري ورتي ويندي هئي. هو گهرجي وڏي وانگر ميز جي سامهون ويهندو هو ۽ خاندان جي هر ڀاتيءَ جي حاضري پريندو هو ۽ جيڪڏهن ڪنهن کي غير حاضر ڏسندو هو ته ان کان صحت بابت پڇندو هو، پر جيڪڏهن اهي بيمار نه هوندا هئا ۽ وڏيڪ به ٽي ڏينهن غائب رهندا هئا ته پوءِ هو پنهنجي سيڪريٽري کي چئي انهن ڏي هڪ نوٽيس موڪليندو هو ته جيئن اهي تفصيل ٻڌائي سگهن. جڏهن به گهر ۾ ڪير پريشان ٿيندو هو ته اها پريشاني گهر جي ڇت هيٺ موجود هر ڀاتيءَ کي ٿيندي

هئي. گهر ۾ جيڪڏهن ڪنهن ڪي ڏاڍيان ڳالهائڻ جي اجازت هوندي هئي ته اهو هو شري رام. باقي ٻيا صرف پڻ پڻ ئي ڪندا هئا. شري رام جي گهر واري ڪڏهن ڪڏهن جڏهن هوءِ خاندان جي گڏجاڻي ۾ ايندي هئي ته هميشه ميري ساڙهي پائيندي هئي، شايد هن کي نئين ساڙهي ملڻ جي اميد گهٽ هوندي هئي. شري رام پسند ۽ ناپسند جو خاص خيال رکندو هو. جنهن کي هڪ دفعو پسند ڪندو هو، تنهن کي آخر تائين نه ڇڏيندو هو. اهڙو هڪ مثال ڊاڪٽر ڪپور ۽ ان جي زال جو آهي. جيڪي 1947ع ۾ لاهور کان لڏي آيا هئا. مرڻ گهڙي تائين سندس مهمانن ۾ شمار هو. سر شري کي شيلا راڻي سان ايتري محبت هئي جو سندس مڙس بابو رائو پٽيل کي جيڪو مدر انڊيا جو ايڊيٽر هو، پئسا ڏنائين ته جيپ وٺي اليڪشن جي مهم هلائي. هي انهن کي بمبئي ۽ دهلي وڃڻ لاءِ جهاز جون ٽڪيٽون به وٺي ڏيندو هو. شري رام کي پنهنجي ننهن شيلا ڏاڍي وڻندي هئي، هوءِ جڏهن به شري رام جا پير ڇهندي هئي ته هو ان کي بنا ڪنهن حيا جي ڇپن تي چمي ڏيندو هو. پر پوءِ اچانڪ ڇو هن کي پنهنجي ننهن سان نفرت ٿي وئي. مان جڏهن به هن سان ملندو هئس ته هو گهر جي سامهون واري لان ۾ ويٺو هوندو هو ۽ هو پڇندو هو ته "ڪو ڪم ڪار به ڪندو آهين يا پيءُ جي ڪمائيءَ تي پيو ٽلين؟" مان هميشه ان سان ملڻ کان لنوائيندو هئس. ڀارت ۽ شيلا کي چار پٽ هئا ۽ باقي ٻيو سڀ ڪجهه هنن وٽ اهڙو هو جيڪو هنن ٻنهي جي پسند سان ملي سگهي. ڀارت سخي ۽ دوستن تي پئسا خرچ ڪرڻ کان نه ڪيٻائيندو هو. جڏهن ته شيلا پئسن جو خيال ڪندڙ هئي، تنهن ڪري پنهنجي مڙس جي خرچائو طبيعت تي ڪاوڙ ڪندي هئي. شيلا پنڊت روي شنڪر وٽان ستار وڄائڻ سکي ۽ هن جو وڏو پٽ وني، ڪلاسيڪل هندي موسيقي ۾ مشهور ڳائڻو ٿي ويو هو. ڀارت پنهنجي زال ۽ پٽ جي تعريف ڪندو هو، پر هن انهن ٻنهي کي اڳتي وڌائڻ ۾ ڪا به مدد نه ڪئي.

ڀارت ٻاهر ايندڙ ويندڙ هو، خاص ڪري هو سهڻين عورتن ۽ دوستن وٽ ويندو هو. شيلا جدا ٿيڻ کان پوءِ ڀارت تي ٻين عورتن ڏانهن متوجهه ٿيڻ جو الزام هنيو. جدائيءَ کان پوءِ ڀارت گولف کيڏڻ شروع ڪيو ۽ گهڻو وقت خوبصورت ۽ ساون باغن ۾ گذاريندو هو. هو بهترين گولف جو رانديگر ثابت ٿيو ۽ دهلي گولف ڪلب ۾ پيٽرن ان چيف مقرر ٿيو. هن کي پيئڻ پسند هو ۽ سگريٽ نوشي به ڪندو هو، ڏينهن ۾ تقريبن 80 سگريٽ پيئندو هو. اهي ٻئي پري ٿي ويا هئا ڇو ته شيلا، راڌا سوامي ٿي وئي ۽ هن ڪيترائي مهينا بينر آشرم ۾ گذاريا. هڪ دفعي شيلا ۽ ڀارت اسان وٽ پئرس ۾ رهڻ لاءِ آيا هئا. جتي مان يونيسڪو ۾ ڪم ڪندو هئس ۽ منهنجو بورگ لارين ۾ ننڍڙو گهر هو. ان ۾ هڪ ننڍڙو واڌو سمهڻ وارو ڪمرو موجود هو، جنهن ۾ هڪ انگريز نوڪرياڻي رهندي هئي. شيلا ماسڪو کان آئي هئي، جتي هوءِ عورتن جي وفد سان وئي هئي. ڀارت وري انگلينڊ ۾ ڪنهن گولف جي دوري لاءِ ويو هو. اهي اسان وٽ پئرس آيا ۽ پوءِ دهلي موٽيا. مون انهن کي ڏاڍو سمجهايو ته اهي اسان سان رهڻ بجاءِ هوٽل ۾ آرام سان رهن. پر شيلا ٻڌي ئي نه. هن اتان مون ڏي لکيو "هوٽلن ۾ رهي مان ٿڪجي پئي آهيان، مان توسان رهندس، پوءِ ڪٿي مان تنهنجي گهر جا ٿانو ۽ فرش ڌوئيندس" مان هن کي ايئرپورٽ تي وٺڻ لاءِ ويس ۽ هن کي گهر وٺي آيس. ڀارت کي به شام جو اچڻو

هو، پر هو نہ آيو ۽ هن جي بدران ٽيليگرام آيو، تہ هن کي ڪاروبار جي ڪم سانگي ويڃڻو آهي، سو هو ٻن ٽن ڏينهن کان پوءِ ايندو. شيلا ڏاڍو پريشان ٿي، هن مون کي انگلينڊ فون ونڻي ڏيڻ لاءِ چيو، پر جنهن هوٽل ۾ پارٽ رهيل هو اتي فون ڪرڻ بدران پنهنجي ملڪ پارٽ جي گهر فون ڪئي ۽ اها پارٽ جي بدقسمتي هئي جو هن پاڻ ئي فون کنئي، شيلا هن کي ڏاڪا ڏنا ۽ ڏيندي ئي رهي. منهنجو تہ دماغ ئي ڦري ويو. مون ۽ منهنجي زال گڏجي ٻاهر وڃڻ جو فيصلو ڪيو تہ جيئن هوءِ پنهنجي ڪاوڙ ختم ڪري ڇڏي. اسان اڌ ڪلاڪ کان پوءِ موٽياسين، شيلا اڃا فون تي ئي هئي. انهيءَ وقت فرانس کان انگلينڊ تائين فون جي ڪال جو ٻيڻو چارج ٿي چڪو هو. فون ختم ڪرڻ کان پوءِ شيلا مون کي چيو "مان ڪال جا پئسا ڏيڻ لاءِ تيار آهيان، پر مون کي خبر آهي تہ تون پنهنجي پيءُ کان پئسا نہ وٺندين" ۽ ائين پاءُ پيءُ جو رشتو مون کي مهانگو پيو. هن منهنجي ويهڻ واري ڪمري ۾ مغلن جون پراڻيون تصويرون ڏٺيون ۽ انهن مان سٺيون تصويرون چونڊي ڪنيائين ۽ چيائين "جيڪڏهن تون منهنجو پاءُ آهين تہ مون کي ڏئي ڇڏ" سندس دهلي واري گهر ۾ بہ بهترين تصويرن جو مجموعو موجود آهي سو مون سوچيو تہ هوءَ موٽ ۾ مون کي انهن مان ڏيندي، جنهن ڪري مون کين چيو تہ "شيلا اها ڏي وٺ جي پاڇي آهي، هتي تون منهنجي گهر مان تصويرون چونڊي کڻي رهي آهين ۽ دهلي ۾ وري مان تنهن جي گهر مان وٺندڙ تصويرون کڻندس." تنهن تي شيلا هڪدم سان چيو تہ "ڪڏهن ڪنهن پاءُ پنهنجي پيڻ کان ڪجهہ ورتو آهي؟"

شيلا جي وڃڻ کان پوءِ پارٽ اسان وٽ ڪجهہ ڏينهن رهيو. هڪ ڏينهن هن مون کي چيو تہ هو منهنجي زال کي ٻاهر وٺي وڃڻ چاهي ٿو سو کائڻ لاءِ مان انهن کي ڪنهن سٺي هوٽل جو پتو ڏسيان. مون هن کي پئرس جي تمام مهانگي هوٽل ٽوئر ڊي آرگيٽ ٻڌائي. هر ٽئڪسي ڊرائيور کي خبر هئي تہ اها ڪٿي آهي. مون پنهنجي زال کي چيو، "تنهنجو هن هوٽل ۾ کائڻ جو صرف اهوئي پهريون ۽ آخري موقعو آهي." جو تہ اها ڏاڍي مهانگي هوٽل هئي. ٽئڪسي ڊرائيور انهن کي هوٽل ۾ وٺي ويو. پارٽ وڃڻ سان ئي ڪاڏن وارو چارٽ ڏنو، اتي صرف سايون پاڇيون کائڻ وارن لاءِ ڪجهہ بہ نہ هو. تنهن ڪري سڄو مزو ئي ختم ٿي ويو ۽ ائين انهن سستي ۾ ئي کاڌو. پارٽ جي سخاوت تمام وسيع صنعتڪار بادشاهہ واري هئي، سرشري رام ان کي وڌايو ۽ پوءِ سندس پٽن شرت ۽ پارٽ هيٺو ڪيو هو. ان بادشاهت جا ڪيترائي اميدوار هئا. هڪ ساوتري هئي، جيڪا شري رام جي پاءُ سر شنڪرلال جو اڪيلو پار هئي ۽ ٻيو بنسيڌر، پارٽ جي وڏي پاءُ مرليڌر جو پٽ، جيڪو پوءِ ڪراچيءَ جي جهاز تباهہ ٿيڻ واري واقعي ۾ مري ويو. پارٽ انهن کي پنهنجا پاڳا ورهائي ڏنا ۽ هن جي پاءُ شرت جيترو سوچيو هو ان کي ايترو ئي ڏنو ويو. پارٽ پنهنجي جائداد پنهنجي ڇهن پٽن ۾ هڪ جيتري ورهائي ڏئي، پاڻ آرام سان رٽائر ٿي گولف کيڏڻ شروع ڪيو. ان کان اڳ جو هو سٺي طرح سان راندين ۾ مشغول ٿي وڃي، هن کي دل جي بيماري ٿي پئي. ڊاڪٽرن هن کي مشورو ڏنو، تہ هو سگريٽ نوشي بند ڪري پر هن ائين نہ ڪيو، پوءِ جڏهن هن جو ويجهو دوست امر جيت سنگهہ جنهن جي هن ڪئمبرج ۾ پڙهائڻ ۾ مدد ڪئي هئي. اوچتو وفات ڪري ويو تہ پارٽ کي ان جو ڏاڍو ڏک ٿيو. اسان جڏهن آخري ڀيرو هن وٽ ويا

هٿاسين تہ هن اسان کان پڇيو تہ "اسان جا هاڻي الائي ڪيترا ڏينهن رهڃي ويا آهن؟" منهنجي زال جواب ڏنس "ٻارتِ اسان هتي ۾ هت ڏئي هلنداسين." انهيءَ ڳالهہ تي هو ڏاڍو خوش ٿيو "ٻيڪي ڳالهہ" هن پنهنجو هٿ رکندي چيو. اسان هفتي ۾ هڪ دفعو پنهنجي هن جي گهر ۾ ملڻ جو واعدو ڪيو ۽ اهو ڪيترا مهينا هليو.

ڪرشن شنگلو

هڪ ڏينهن صبح جو، منهنجي هڪ دوست

فون ڪري ٻڌايو: ”ڪرشن شنگلو بازار مان پاڇيون

وڃي گهر موٽيو، صوفا تي ليٽيو ۽ مري ويو!“

مون پهريون ڀيرو 1937ع ۾ لنڊن جي هڪ امتحاني مرڪز ۾ هن کي ڏٺو. اسان ٻئي آءِ سي ايس ۾ شامل ٿيڻ جي ڪوشش ڪري رهيا هئاسين. پر اسان ٻنهي مان ڪير به ڪامياب نه ٿيو. هو آڪسفورڊ مان پڙهي آيو هو، جڏهن ته مان لنڊن يونيورسٽي مان سو به عام يونيورسٽي ۽ گهٽ خرچ واري ڪنگس ڪاليج مان پڙهي آيو هئس.

ٻن سالن کان پوءِ اسان لاهور ۾ ملياسين. هن کي آڪسفورڊ جي ڊگري هئي جڏهن ته مون لنڊن مان ايل ايل بي جي ڊگري ۽ پنهنجي ملڪ مان بيريسٽري جي ڊگري حاصل ڪئي هئي. هن کي نوڪري نه هئي ۽ مان به اصل نپٽ هيس. اسان پنهنجو صبح جو وقت ڪافي گهر ۾ گذاريندا هئاسين، جتي ٻيا به وڪيل ايندا هئا، جيڪي واندا هوندا هئا. انهن مان ڪجهه ٿيڻ وارا سياستدان ۽ ڪجهه وري مستقبل ۾ ادب ۾ نوبل انعام کٽندڙن ۾ شامل هئا ۽ اهي انهن ماڻهن جي حالتن تي ڳوڙها ڳاڙيندا هئا، جيڪي اسان سڀني کان وڌيڪ سٺا ڪم ڪري رهيا هئا.

ڪرشن شنگلو خوبصورت ڪشميري پنڊت هو. هو قد جو ڊگهو، سڄي زندگي گذاريندڙ اکين تي چشمو پائيندڙ، گهري رنگ جا ڪپڙا، خاص ڪري ڪاري رنگ جا سوٽ ۽ پنهنجي آڪسفورڊ ڪاليج واري ٽاءِ پائيندو هو. هو نرم لهجي ۾ ڳالهائيندو هو ۽ وڏي چاڻ وارو ماڻهو هو. ڪرشن سگريٽ ڏاڍا پيئندو هو. پر اها اسان کي ڪڏهن به خبر نه پئي ته هو رات جو دير سان انگريزيءَ ۾ شاعري به ڪندو هو.

ڪرشن گڏيل خاندان ۾ رهندو هو جنهن ڪري هن کي رهڻ لاءِ ڪمائڻ جي ضرورت نه هوندي هئي. اسان ٻئي آگسٽ 1947ع واري ورهاڱي کان پوءِ دهليءَ ۾ مليا هئاسين. شنگلو کي آل انڊيا ريڊيو تي نوڪري ملي ۽ مون کي پرڏيهي وزارت ۾. شنگلو شادي به ڪري ورتي. اسان ان کي ٻنهي سڏيندا هئاسين. سرڪاري نوڪريءَ مان استعيفو ڏيڻ کان پوءِ اسان ٻنهي جي

وري دوستي ٿي وئي. ايستائين مان ڪتاب بہ لکي چڪو هئس، جنهن ۾ "وشنوءَ جا نشان ۽ ٻيون ڪهاڻيون" بہ شامل هئا.

اسان هڪ ٻئي جي گهرن ۾ رات جي ماني کائيندا هئاسين ۽ پوءِ ٽفن ۾ شراب جي بوتل بہ کڻي ويندا هئاسين. اڄ جي ڏينهن تي اسان ڪائنات ۾ وولگا وٽ چانهہ پيئندا هئاسين. اسان ماڻهن بابت نہ پر هميشہ ڪتابن تي ڳالهائيندا هئاسين.

هڪ دفعي اوچتو ڪرشن شنگلو کي ناول لکڻ جو شوق ٿيو، سو هن هڪ مهيني جي موڪل ورتي، هن هڪ نوٽ بڪ درجن کن پينسلون بہ ورتيون. هو پاڻ سگريٽ پي رهيو هيو ۽ سگريٽ مان نڪتل دونهين واري ڪڪر جي وچ مان وڏي واڪي چيو: "خشونت سنگهہ مون ناول لکڻ لاءِ موڪل ورتي آهي" اسان ان کان متاثر ٿياسين. ڪجهہ دونهين جي ڪشن کان پوءِ هن مون کان پڇيو "تون ڄا ٿو سمجهين تہ ناول جو عنوان ڇا رکان" وري چيائين تہ، مان سمجهان ٿو تہ "سون جهڙي ڇاتيءَ واري عورت" اسان ان کان بہ وڌيڪ متاثر ٿياسيون ۽ مون چيو مانس تہ "اهو تمام خوبصورت عنوان آهي."

مون شنگلو کان پڇيو "اهو ڇا جي بابت آهي؟ شنگلو آرام سان چيو "اهو پوءِ سوچيندساسين پر ٻڌائي ڇڏيانءِ اها عورت پنهنجو جسم اگهاڙو نٿي ڪري."

ٽي يا چار دفعا ناول لکڻ جي ڪوشش کان پوءِ هن ناول لکڻ جو خيال ئي دل مان ڪڍي ڇڏيو. پوءِ مان انهيءَ نتيجي تي پهتس تہ جيڪي ماڻهو ناول جو عنوان سوچيندا آهن، اهي ڪڏهن بہ لکي نہ سگهندا آهن. اصل ۾ ڪرشن شنگلو پيدائشي سست هو. جڏهن مون آل انڊيا ريڊيو ۾ نوڪري ڪئي تڏهن اسان بہ سال گڏ هئاسين. هو تمام گهٽو ڪم ڪندو هو ۽ جڏهن آفيس جو هر ماڻهو هليو ويندو هو پوءِ بہ هو ڪلاڪ کن دير سان ويندو هو. اصل ۾ هن کي مون جيترو ئي ڪم ڪرڻ لاءِ هوندو هو ۽ مون کي پنهنجي ڪم ختم ڪرڻ ۾ مشڪل سان ئي ڪلاڪ اڌ لڳندو هو.

چاليهہ سال پراڻي اسان جي دوستي ڪجهہ اهڙن سببن جي ڪري ختم ٿي جن مون کي منجهائي وڌو. شنگلو ڪتاب نہ لکي سگهندو هو. جڏهن تہ مان هر سال بہ ڪتاب لکندو هئس. مان سروجني شنگلو ۽ ڪرشن جي راهہ ڏسندو رهيس پر اهي ڪڏهن بہ نہ آيا.. هنن کي منهنجي ننڍڙي ڪاميابيءَ تي ڪاوڙ هئي جنهن مون کي ڏاڍو ڏک پهچايو ۽ مون هميشہ لاءِ شنگلو وارن کي وساري ڇڏيو.

رٽائر ٿيڻ کان پوءِ ڪرشن جيڪو رهڻ جو طريقو اختيار ڪيو اهو هن کي وڌيڪ سونهي پيو. هو صبح جي وقت ڪتاب پڙهندو هو ۽ منجهند ۽ شام جو تاش کيڏندو هو. هو مارڪيٽ مان صرف سايون ڀاڄيون وٺڻ ويندو هو. منهنجا انهن سان تعلقات ختم ٿي چڪا هئا. هڪ ڏينهن صبح جو منهنجي هڪ دوست فون ڪري مون کي ٻڌايو تہ ڪرشن شنگلو بازار مان ڀاڄيون وٺي، موٽي اچي صوفي تي ليٽيو ۽ مري ويو.

مون کي ڏاڍو ڏک ٿيو ۽ مان هن جي گهر مهاراڻي باغ ويس. هو فرش تي ائين پيو هو جڻ گهري ننڊ ستو پيو هجي. "ڇا هيءُ هاٿي وري سون وارين ڇاتين واري ڇوڪري سان ملي سگهندو؟" منهنجون اکيون پاڻيءَ سان ڀرجي ويون مون هن کي خدا حافظ چيو.

چرنجيت سنگھ

هن مون کي ڏاڍا مهانگا تحفا ڏنا.
ايترا ملهانگا تحفا مون کي زندگيءَ
۾ ٻي ڪنهن نہ ڏنا.

ڪجھہ سال اڳ جڏهن مان پنهنجي گهر ۾ اسڪاچ پيئندي، درشن سنگھہ جا پچن ٻڌي رهيو هئس (جو تہ هو منهنجو پسنديدہ راڳي هو) جو در تي ڪڙڪو ٿيو. اهو چرنجيت سنگھہ هو، جيڪو لوڪ سڀا جو ميمبر ۽ نيئن دهلي ميونسپل ڪاميٽي جو صدر هو. هو ملڪ جو امير ترين ماڻهو ۽ ڪمپا ڪولا جو مالڪ هو. 1920ع کان، جڏهن اسان دهلي ۾ رهندا هئاسين، تڏهن کان اسان جا خاندان هڪٻئي کي سڃاڻندا هئا. حڪومت ۾ هئڻ ڪري اسان جو سک خاندان دهلي ۾ مشهور هو. منهنجو چاچو پنجاب جو فنانس جو وزير هو، جو پوءِ اڳتي هلي تامل جو گورنر بہ ٿيو.
جڏهن هڪ پاسي، اسان جي قسمت جو گراف هيٺ ڪري رهيو هيو، تڏهن ٻئي پاسي چرنجيت جي پيءُ سردار بهادر موهن سنگھہ، جنهن جو هڪ معمولي گهرو سامان کپائڻ جو دوڪان هو سو پاڻ سامان ٺاهڻ لڳو ۽ يڪا يڪ سڀ شئي جو مالڪ ٿي ويو.
هن ڪمپا ڪولا جي فئڪٽري ۽ هندوستان جي ٻين وڏن شهرن ۾ فئڪٽريون هنيون، جنهن ڪري هو ڪروڙ پتي ٿي ويو ۽ ايئن هن پنهنجو پاڻ کي طاقتور ماڻهو بڻايو. هن پوءِ پنهنجي لاءِ ٻاهران گول قرڻ واري ڪرسي گهرائي.
اسان جو خاندان موهن سنگھہ جي خاندان کي ڏسي انهن جي امير ٿيڻ واري حيثيت ڏسندو هو ۽ اهي وري اسان کي ايئن ڏسندا هئا جڻ تہ اسان ۾ پئسن ڪمائڻ جي لياقت ئي نہ هجي جو تہ جو ڪجھہ بہ هو اهو اسان وڃائي ڇڏيو هو. موهن سنگھہ کي بہ پٽ ۽ بہ ئي ڌيئر هيون. هن جي پٽن جا نالا چرنجيت ۽ دلجيت هئا.
دلجيت جي ڌيءَ جي شادي سندس ڪنهن پري جي رشتيدار سان ٿي. چرنجيت جنهن کي اڳتي وڌڻ جو جوش ۽ ڪجھہ ڪرڻ جو شوق ورثي ۾ مليو هو. اهو "سرڦريو" طور سڃاتو ويندو هئو. مون کي هن سان دوستي رکڻ جي ڪابہ خواهش نہ هئي. سو مان هن کي گهر ۾ ڏسي حيران ٿيس.

مون چرنجيت کي اسڪاچ پيئڻ لاءِ ڏنو. هن اهو ورتو تہ سهي پر هن کي مزو نہ آيو. هن مون کي ٽوڪيندي چيو، "تون گرو جي جا پڄڻ ٻڌندي شراب پيو پيئين" ۽ چيو تہ اهو هن جي نظر ۾ گناهہ هو. مون هن کي صلاح ڏيندي چيو "توهان بہ ڪوشش ڪريو توهان ان مان ايترو وڏيڪ مزو وٺندو. توهان بہ ڪڏهن ڪوشش ڪئي آهي. پوءِ تہ توهان پڪ مان يقين مزو ورتو هوندو." هن جي ڳالهہ ختم ڪرڻ خاطر مون ٽيپ رڪارڊر بند ڪري ڇڏي ۽ پوءِ هن ڪم جي ڳالهہ ڪئي، اصل ۾ چرنجيت لوڪ سڀا وٽ مسز گانڌي جي قتل کان پوءِ سکن خلاف ٿيندڙ بحث ٻڌڻ آيو هو.

هن کي دهلي ۾ سڀ کان وڏيڪ ڏک رسيو ڇو تہ هن جا ڪمپيا ڪولا پلانٽ جوش ۾ آيل هندن تباهہ ڪري ڇڏيا هئا. بمبئي ڪسٽمز وارن هن جي ٻاهران گهرايل مشينري روڪي ڇڏي هئي. جيڪا لوڪ سڀا ٿيندڙ بحث ۾ ڪسٽمز وارن صرف چرنجيت جي مخالف بوتلن ٺاهڻ وارن جي چوڻ تي روڪي هئي. لوڪ سڀا ۾ ٿيندڙ بحث ۾ مون بہ ڪجهہ گهڻو جذباتي ٿي حڪومت خلاف ڳالهايو هو. راجيو گانڌي حڪومت جي ڪيل انهيءَ ڪارنامي لاءِ سک برادري کان معافي ورتي ۽ منهنجي ناليهمي ٻاهران آيل ڪپڙا، سوئيٽر، رومال، ڪوٽ ڪمبل وغيره تشدد جي شڪار سکن ۾ ورهايائين. راجيو گانڌي ٻيا ڪجهہ سؤٽي ڪپڙن جا بنڊل انهيءَ شام جو مون ڏانهن دهليءَ ۾ موڪلي ڏنا تہ جيئن مان پنهنجي فرقي وارن ۾ ورهايان.

چرنجت مون کي چيو، "ڇا تون منهنجي مشينري ڇڏائڻ ۾ مدد نٿو ڪري سگهين؟" ۽ پوءِ هن وڏيڪ ٻڌايو تہ هن سان ڇا ٿيو آهي. "تو ڪڏهن بہ مون کي نہ چيو آهي." مون هن کي چيو. وڏيڪ هن کان پڇيم، "ڇا تون پارليامينٽ جو ميمبر ۽ مسز گانڌي جو دوست آهين؟"

هن ڏک واري لهجي ۾ چيو. "مون گهڻي ڪوشش ڪئي پر ڪجهہ بہ نہ ٿيو" ۽ جڏهن تہ مون کي اها خبر هئي تہ هو گانڌي خاندان کي پئسا ڏيندو هو ۽ هن وٽ هڪ ڪار صرف ان لاءِ بيٺل هوندي هئي تہ متان گانڌي خاندان کي ڪيڏانهن وڃڻ لاءِ کپي. مون هن سان سندس ڪم ڪرائڻ لاءِ واعدو ڪيو تہ مان پوري ڪوشش ڪندس. اوچتو راجيو گانڌي 1984ع جي تشدد ڪيل سکن جي ڀلائي لاءِ بحث ۾ مون کي بہ گهرايو، اتي گهرو معاملن جو وزير بوٽا سنگهہ بہ موجود هئو ۽ ان سان گڏ يونيڪرشنين بہ هو، جنهنکي چرنجيت پنهنجو دوست سمجهندو هو. مون اتي انهن جي هر مؤقف جي مخالفت ڪئي ۽ ان کان پوءِ چرنجيت جي ڪم لاءِ بہ هنن کي چيم. انهيءَ ئي شام جو وزير اعظم راجيو گانڌي جي حڪم سان ڪسٽم وارن چرنجيت سکهہ جي مشينري ڇڏي ڏني.

چرنجيت ٻئي ڏينهن تي هڪ وڏو گلدستو کڻي منهنجو شڪريو ادا ڪرڻ آيو. يونيڪر شنين، هن کي ٻڌايو هو تہ مون وزير اعظم کي ڇا چيو هئو ۽ پيو تہ يونيڪرشنين هن کي اهو بہ ٻڌايو هو تہ ان ڪم ۾ هن بہ منهنجي مدد ڪئي هئي، جڏهن تہ هن اتي پنهنجو وات بند رکيو هيو. مون هن کي چيو تہ "پارليامينٽ جي ميمبرن کي پنهنجي ڪم ڪرڻ لاءِ ايڏا پئسا ڏيڻ ۽ مون ڏي ٻني گل کڻي آيو آهين." هن مسڪرايو ۽ چيو. "جيڪڏهن مون کي خبر هجي ها تہ تون پئسا

گهرندين تہ مان گهڻو وقت اڳ ئي توکي ڏيان ها." ايئن اسان جو رشتو جڙيو.
چرنجيت مون کان ٽيهہ سال ننڍو هو. هن کي ادبي ڪتاب پڙهڻ ۾ ڪا دلچسپي نہ هئي. هو هڪ پڪو مذهبي ۽ وهمي ماڻهو هو. هن کي علم نجوم ۽ معجزن ۾ يقين هوندو هو. هو مهيني ۾ هڪ دفعو لڌيانہ جي ويجهو سنت جي ڏسڻ ويندو هئو ۽ پنهنجي گهر ۾ هر روز پچن ۽ آکنڊ پاٺ وغيرہ ڪرائيندو هو.
منهنجو انهن سان ڪوبہ واسطو نہ هو ۽ اسان ٻئي ڪڏهن بہ دوست ٿي نہ پيا سگهون، ڇو تہ مان بس هن جو هڏڏوکي ئي هئس جو جڏهن بہ هن کي ڪا تڪليف پهچندي هئي تہ پوءِ هو مون وٽ ايندو هو.
هن جي خوش شڪل ۽ خوبصورت زال هرجيت ۽ هو پاڻ اسان جي فليٽ تي باقاعدہ اچڻ لڳا. هن مون کي نئين دهلي جي لي ميريڊن هوٽل جو ڊائريڪٽر مقرر ڪيو، ۽ موٽڻ مهل منهنجو گهر رستي ۾ پوڻ ڪري مون کي پنهنجي گاڏيءَ ۾ گهر ڇڏيندو هو ۽ اتان پنهنجي گهر واريءَ ڏي فون ڪري ان کي بہ گهرائي وٺندو هو. اهڙي طرح اسان ٻنهي جي دوستي وڌي. چرنجيت جي زندگي گذارڻ جو نمونو نهايت ئي دلڪش هو ۽ هو ڏاڍو سخي ماڻهو هو. دهلي ۾ ڪوٽ چتر پور جي گهر جي ويجهو هن جي وڏي فارم تي اسان گڏجي هڪ هفتو گذاريو۽جڏهن بہ مان ڪلڪتہ، مدراس، ڪانپور يا چنڊيگڙهہ ويندو هئس، تڏهن مان هن جي پيڻرن وٽ رهندو هئس.
جڏهن مان لنڊن ۾ رهندو هئس تہ صرف هن جي ئي ماربل آرڪ ويجهو فليٽ تي رهندو هئس. فرينڪفورٽ ۾ تہ مان هن جي ويجهي دوست ايلاء رميش سنگهہ وٽ رهندو هئس.
چرنجيت مون کي ڪافي مهانگا تحفا ڏنا. ايترا مهانگا تحفا مون کي زندگي ۾ ڪنهن بہ نہ ڏنا هئا. ٻہ سون ۽ چاندي جون ڪارٽر پينون ڏنيون انهن مان هر هڪ جي قيمت (15000) روپيا هئي. وڌيڪ تہ مون هن کي منٿ ڪئي تہ مهرباني ڪري مون کي سوني واچ نہ وٺي ڏئي ۽ هن کي اهو سڄو ڪجهہ مون ڪتابن جي صورت ۾ موٽائي ڏنو ۽ ڪتاب هن جي ڪنهن بہ ڪم جا نہ هئا. پنهنجن پوين سالن ۾ چرنجيت ڏاڍو چيڙاڪ ۽ تڪڙو ڪاوڙبو هو. اها حقيقت نہ هن جي زال ۽ نہ ئي هن جا دوست هن کي ٻڌائي پيا سگهن، انهن سيني اهو ناخوش ڪندڙ سچ مون تي رکيو تہ مان ئي هن کي ٻڌايان. هڪ دفعي هن مون کي لي ميريڊن ۾ پريس ڪانفرنس جي صدارت لاءِ چيو. جنهن ۾ هن مون تي ڇڱا ڇوهہ ڇندا. اتي ٿورو سوالن جوابن ڪانپوءِ، هن اعلان ڪيو تہ هو وزير اعظم وي. پي. سنگهہ، کي ڪورٽ ۾ گهليندو، هن جي رٿ ۾ اصول پسندي شامل هئي.
هر معمولي جهڳڙو جيڪو ڏيڻ وٺڻ سان ئي حل ٿي سگهندو هو، هو ان کي ڪورٽ تائين گهليندو هو. بس هن کي ڪنهن وڪيل کي ضرور پئسا ڏيڻا هوندا هئا ڇو تہ بدلي ۾ اهو ڪيس اهڙين ڪهاڻين سان پريون ويندو هو جن ۾ هن جي ڪاميابي ٿيندي هئي، پر اهو سڀ سچ نہ هوندو هو. چرنجيت گاڏين سان ائين پيار ڪندو هو، جيئن ٻار رانديڪن سان ڪندا آهن. مرسڊيز، بينز، ۽ ٽويوٽا کان علاوہ هڪ ڏينهن شام جو منهنجي فليٽ تي مون کي پنهنجي نئين ڪار ڏيکاريائين ۽ اها رولس روائس هئي. جڏهن هو وڃڻ پيو چاهي سو جيئن ئي هن ڪار هلائڻ

شروع ڪئي، اها نہ پڻ هلي، منهنجي نياڻي جيڪو هن جي ڏاڍي تعريف ڪري رهيو هو سو اهو بہ چوڻ لڳو تہ ”چرنجت سنگهہ چا اسان تنهنجي رولس رائس کي ڌڪون تہ ڇيڻ هوءَ هلڻ شروع ڪري.“

مون کي ٿورو مزُئي شڪ ٿيندو هو تہ چرنجيت بيمار نہ ٿي پئي ڇو تہ ڪاروبار جي بار جو هن جي صحت تي پوڻ واري اثر کان ڊچان پيو، سو هڪ ڏينهن هن جو پيءُ ننڊ ۾ وفات ڪري ويو ۽ ان جو چرنجيت کي دلي صدمو پهتو. ڪجهہ مهينن کان پوءِ هن کي بہ دل جو دورو پيو ۽ هن کي اسڪارٽ اسپتال جي انتهائي خيال ڪندڙ يونٽ ۾ رکيو ويو. ڊاڪٽرن هن کي ڪاميابيءَ سان واپس گهر موڪلڻ جي پڪ ڏياري. هن کي مشورو ڏنو ويو تہ هو ملاقاتين سان نہ ملي ۽ شام جو پنهنجي ئي باغ ۾ چڪر لڳائي. صرف مان ۽ منهنجي زال هن سان ملي سگهندا هئاسين، سو اسان هر زور هن سان ملڻ ويندا هئاسي. آخري دفعو جڏهن اسان هن سان ملڻ لاءِ ويا ٿماسين. ان وقت هن جو درزي بہ ويٺو هئو. جيڪو هن جا ڪوٽ ۽ پتلون سوڙها ڪرڻ لاءِ آيو هئو ڇو تہ هن کي بيماريءَ سنهو ڪري ڇڏيو هئو .

هو پاڻ مان مطمئن هو ۽ هن مون کان پڇيو ”وري توهان انگلينڊ ڪڏهن ويندؤ؟“ مون هن کي چيو تہ ”اسان جو تڪڙو وڃڻ جو ڪوبہ ارادو ڪونهي. مان هميشہ مفت ۾ ويندو آهيان، جڏهن بہ ڪير ٽڪيٽ ۽ فائيو اسٽار مهمان نوازي ڪرائيندو آهي، تڏهن مان ويندو آهيان سو هن مهل تائين مون کي ڪنهن بہ نہ پڇيو آهي.“ هن چيو، ”اسان ٻئي گڏجي هلنداسين. مان پنهنجي دل جي ٻيو دفعو چڪاس آمريڪا ۾ ڪرائڻ چاهيان ٿو، هتان جي ڊاڪٽرن کي دل بابت ڪابہ ڄاڻ نہ آهي ۽ سفر ۽ رهڻ جو سڄو انتظام مان ڪندس. بس اسان ٻئي رڳو اڏندا هلنداسين.“ انهيءَ رات ئي هن کي شديد دل جو دؤرو پيو ۽ هن کي اوڏي مهل ئي اسڪارٽ اسپتال نيو ويو پر هن جي دل رستي ۾ ئي ڌڙڪڻ بند ڪري ڇڏيو. ٻئي ڏينهن صبح جو سوير مون کي ٻڌايو ويو ۽ مان يڪدم هن جي گهر سندس زال وٽ تعزيت لاءِ ويس. اهو سڀ ڪجهہ راحل جي جنم ڏينهن تي ئي ٿيو هو. هو راجيو گانڌي سان بہ ملڻ چاهي پيو، جيڪو منهنجي فليٽ تي پارٽيءَ لاءِ اچڻو هو. راجيو پهريان ئي هرجيت وٽ ۽ پوءِ اسان وٽ آيو. سڀ موجود هئا صرف چرنجيت ئي موجود نہ هو، جنهن ڪري منهنجي دل ڏک سان ڀريل هئي.

ايس اقبال سنگهه

هو عورتن کان پري رهڻ وارو مرد هو، مون زندگيءَ ۾ ان جهڙا مرد تمام گهٽ ڏٺا.

جڏهن مان گورنمينٽ ڪاليج لاهور ۾ پڙهندو هئس تڏهن اتي سڀ کان لنڊڙو، سنهڙا ڪپڙا پائيندڙ ۽ عورتاڻو مزاج رکندڙ هڪ سک به پڙهندو هو. هو قد جو پنج فٽ چار انچ ڊگهو هو. صاف پٽڪو پائيندو هو ۽ پنهنجي پٽڪي جي رنگين ربن ٻاهر ڏيکارڻ بجاءِ اندر ڪري ڇڏيندو هو، جو ته هن جي وارن جي هڪ چڳ اهو مقصد پورو ڪندي هئي. هن جي هڪ اک، ٻئي اک کان ڪجهه وڏي هئي ۽ اها ان جي ٿلهي چشمي هيٺان ڏاڍي خراب لڳندي هئي. هڪ ڳالهه جيڪا ڪاليج جي ٻين سيني شاگردن نوٽ ڪئي هئي، اها هيءَ هئي ته ويهن سالن جو هئڻ باوجود به هن جو آواز عورتاڻو هو. ڪاليج جا گهڻا ئي ڇوڪرا هن کي "ڇوڇي" چوندا هئا، پر هن جا دوست جن ۾ مان به شامل هئس. اهي هن کي اکي سڏيندا هئا. ڪنهن کي خبر نه پئي ته هن پنهنجي نالي اڳيان اين جو لفظ ڇو ڳنڍيو هو.

اکي عورتن کان پري رهڻ وارو مرد هو ۽ اهڙا مرد مون تمام گهٽ ڏٺا هئا. مون کي هن ۾ مردانگي نظر ئي نه آئي.

اکي ڪاليج ۾ مشهور ته هو پر پڙهائي ۾ خاص نه هو. هي نه راند ڪيڏندو هو ۽ نه ئي وري ڪنهن سماجي مصروفيت ۾ حصو وٺندو هو.

هن جي ڪاميابي جو راز اهو هو ته هو سڀ کان وڌيڪ سٺو ٻڌندڙ هوندو هو. هن کي پنهنجو ڪوبه مسئلو نه هوندو هو ۽ نه ئي پيدا ڪرڻ جي ڪوشش ڪندو هو.

اسان جلدئي دوست ٿي وياسين، جيتوڻيڪ هو مون کان ڪيترائي سال وڏو هو، پر پوءِ به اسان گڏجي ميس تي ماني کائڻ ويندا هئاسين. هو به ان ٽوليءَ ۾ شامل ٿي ويو، جنهن ۾ چيتن آنند به شامل هو ۽ اها ٽولي هفتي ۾ هڪ دفعو سئنيما فلم ڏسڻ ويندي هئي. انهن ڏينهن ۾ ٽارزن سان گڏ جاني ويس ملر واري سيريز ڏاڍي مشهور هئي، تڏهن هندي فلمون ايتريون مشهور نه هونديون هيون، پر پوءِ به اسان ڪي ايل سئگل يا پرٿوي راج ۽ راج ڪپور جي ڪابه فلم نه ڇڏي. اسان انهن جون فلمون ضرور ڏسندا هئاسين. اسان

ڊيويڪاراڻي کي همنشو راءِ ۽ ساڏنا بوس سان گڏ ڏٺو. جڏهن چيتن آنند انهن کان آلو ڪراف ولڻ سندس هوٽل جي ڪمري ۾ ويو هو ته هن ڪيس ورغلائڻ جي ڪوشش ڪئي هئي.

جڏهن مان انگلينڊ پڙهڻ لاءِ لنڊن ۾ ايل ايل بي ڪرڻ ويس، تڏهن منهنجا اڪي ۽ لاهور گورنمينٽ ڪاليج وارن ٻين سيني دوستن سان لاڳاپا ختم ٿي ويا. جڏهن 1939ع ۾ مان گهر موٽيس ته دوستي وري شروع ٿي وئي. چيتن آنند ۽ اڪي اهي دوست هئا. جيڪي منهنجي شاديءَ ۾ شامل هئا. اڪي اتي پنهنجي بيعزتي ياڻ ڪرائي هئي، جو ته هن ايترو ته پيتو جو هيٺ غاليچي تي ڪري پيو، نه ته منهنجا ماٽ ۽ نه وري منهنجي زال ڪڏهن اهڙي غير اخلاقي حرڪت کي وساري سگهن ٿا. جڏهن مان لاهور موٽيس قانون جي پريڪٽس ڪرڻ لاءِ، تڏهن اڪي منهنجي زندگيءَ ۾ وري داخل ٿيو. هن جو آواز متجي مرداڻو ٿي پيو هو. هن کي آل انڊيا ريڊيو ۾ بحث مباحثن وارن پروگرامن جي پروڊيوسر جي نوڪري ملي. هو ورلي ٿي ڪو مون کي نشريات واري جاءِ تي وٺي ويندو هو. هن جي هاڻي عورتن ۾ دلچسپي وڌي وئي هئي. جن عورتن سان هو روز ملندو هو، انهن ۾ امرتا شيرگل شامل آهي (جنهن هن کي پنهنجون ڪجهه لاهيل تصويرون ڏنيون هيون) ۽ ٻي هن جي دوست فيلن چمن لال هئي. انهن ڏينهن ۾ اتي اها افواهه پکڙيل هئي ته امرتا شير گل اڪي کي هر قسم جي رعايت ڏني هئي. جيڪا هو پنهنجن ٻين عاشقن کي گهٽ ڏيندي هئي. اڪي ان عورت بابت هميشه رازداريءَ واري خاموشي اختيار ڪري ڇڏي هئي. مون کي اڪي جي ڪاميابيءَ جو راز ڪڏهن به معلوم نه ٿيو ته هو مائهن کي ڪيئن قابو ڪندو هو. اها هميشه هڪ طرفي لڙائڪ هئي. هو هميشه انهن مائهن تي پنهنجو بار رکندو هو، جن هن جي هميشه آجيان ڪئي هئي. جو ته مهمانوازي ته اڪي مشڪل سان ڪندو هو. هو هڪ ڪمري واري فليٽ ۾ رهندو هو. هن جا ڪپڙا قاتل هوندا هئا ۽ هو بي اي پاس هو. لاهور ۽ دهلي ۾ مون کي خبر ٿي نه پئي ته اڪي واقعي وڏو ۽ مختلف ٿي ويو آهي.

1951ع ڌاري، اونهاري ۾ اڪي لنڊن ۾ مون سان هڪ مهينو يا ايا ڪجهه وڌيڪ وقت گڏ گذاريو. مون اتي انڊيا هائوس واري نوڪريءَ مان استعيفو ڏئي ڇڏيو هو، جنهن ڪري منهنجو خاندان هندستان واپس موٽي ويو هو. مان هاءِ گيٽ وٽ ٻن ڪمرن واري فليٽ ۾ رهندو هئس. مون اتي ڇهن مهينن جو وڌيڪ شراب گڏ ڪري رکيو هو ۽ منهنجو منصوبو هو ته جيستائين مان ڪتاب لکي پورو نه ڪيان ايستائين مان هتي رهان. اڪي امرتا شير گل جي تصوير وٺي ڇڏي، جيڪا امرتا هن کي ڏني هئي ۽ پوءِ هو انگلينڊ ۾ رهيو. هو هڪ ڏينهن کان پوءِ مون وٽ آيو ۽ مون هن جي پليڪار ۾ پارٽي ڏني ۽ اتي اڪي جي ڪردار جو ٻيو پاسو به منهنجي آڏو کليو. پارٽيءَ ۾ منهنجي مهمانن ۾ هڪ اداڪاره به شامل هئي. جنهن جو نالو جينيفر وادسن هو ۽ اها منهنجي فليٽ جي مٿين ماڙ تي رهندي هئي. اها مون وٽ هر روز ملڻ ايندي هئي. هوءَ جڏهن به ٿيئٽر تان موٽندي هئي ۽ منهنجي دريءَ جي لائٽ ٻريل ڏسندي هئي ته هوءَ منهنجي گهر جي گهنٽي وڄائيندي هئي ۽ پوءِ اسان رات جو دير تائين شراب پيئندا ۽ ڪچهري ڪندا هئاسين.

جيني ڏاڍي سهڻي ۽ خاص ڇوڪري هئي. مون ڪڏهن به هن سان گهڻو

آزاديءَ وارو رويو نہ رکيو. مون هن کي ڪڏهن بہ هٿ لاهڻ جي ڪوشش نہ ڪئي جو تہ مون کي ڊپ ٿيندو هو تہ پوءِ متان مون وٽ نہ اچي. مان هن کي تمام گهڻا گفٽ بہ ڏيندو هئس ۽ هن بابت سٺي راءِ رکندو هئس.

پارٽي رات جو دير تائين هلي. جن تمام گهڻو پيتو هو سي تہ هليا ويا پر اڪي کي ڪيڏانهن بہ نہ وڃڻو هو، تنهن ڪري هن سڀني کان وڌيڪ پيتو هو. جينيفرڏاڍي خيال سان رهڻ واري ۽ ڏاڍي خوش اخلاق هئي. اڪي پارٽيءَ ۾ ايترو تہ پي چڪو هو جو اٿيو تہ ڪري پيو ۽ وڃي جينيفر جي ڪرسيءَ تي هن جي ڀانهن آڏو پيو. هن ان جي وارن سان پيار ڪرڻ شروع ڪيو. مون پنجابيءَ ۾ هن کي چيو تہ ائين نہ ڪر. جينيفر انهيءَ ڪرسي تان اٿي ٻي ڪرسيءَ تي ويٺي. اڪي ان جي پنيان ويو ۽ وري هن جي وارن کي چمي ڏنائين هن جا وار هئا ئي اهڙا جيڪي سڀ کان وڌيڪ چمڻ لائق هئا. مون وري پنجابيءَ ۾ اڪي کي چيو تہ ”ڇوڪريءَ کي تنگ نہ ڪر.“

جينيفر مون کي چيو، ”مهرباني ڪري پنهنجي دوست کي چئو تہ پنهنجو پاڻ کي سنڀالي“ پر اڪي اسان جي منٿن کي نظرانداز ڪندي هن کي سڄي ڪمري ۾ هڪ ڪرسيءَ کان ٻي ڪرسيءَ تائين ڪهمائيندو رهيو. آخرڪار مون نااميد ٿي جينيفر کي پنهنجي فليٽ تي وڃڻ لاءِ چيو ۽ آخرڪار ڏيڍ ڪلاڪ جي جدوجهد کان پوءِ جينيفر پنهنجي گهر وئي. مان اڪي سان ڪاوڙيل هئس ڇو تہ مون کي خبر هئي تہ جينيفر هاڻي مون وٽ نہ ايندي. ان رات مون هن کي ڪجهہ بہ نہ چيو، ڇو تہ هو پاڻيءَ ۾ نہ هو. سمهڻ کان اڳ مون ٻڌو پئي تہ هن کي التي پئي اچي سو هو باٿ روم (Bath Room) ڏانهن ڀڄندو پيو وڃي، پر اڪي پيئڻ ڪڏهن بہ بس نہ ڪيو. ٻئي صبح تي هو گهڻي پيئڻ جي ڪري ڏاڍو بيمار ٿي پيو هو. جڏهن هن کي پنهنجي خراب رويي جي ياد ڏياريم تہ هن معصوميت مان چيو تہ ”اوهہ مون ڇا ڪيو هو؟“ پوءِ هن پنهنجون اکيون منهنجي ڏهہ سالا پٽ راحل جي تصوير ڏانهن ڦيرائي ڇڏيون ۽ پڇيو تہ ”اهو راحل آهي.“ ها؟ ”ڪنهن ڄاهيو آهي؟“ مون کي ٻڌايو تہ ”پيٽريڪا انجدي، هوءَ انجدي جي انگريز ڏال آهي.“ اڪي پنهنجي ڪنڌ سان اشارو ڪيو ۽ ڪجهہ سيڪنڊن لاءِ ڏسندو رهيو ۽ وري هن پنهنجو ڪنڌ مٿي کنيو ۽ تصوير ڏسي، وري پڇيائين تہ ”ڪنهن ڄاهي آهي“ مون هن کي ٻڌايو تہ ”پيٽريڪا انجدي“ ٿورن منٽن کان پوءِ هن وري تصوير ڏانهن ڏٺو ۽ چيو ”اهو راحل آهي. ڪنهن ڄاهيو آهي ان کي.“ مون ڪاوڙ مان رڙ ڪري ان کي ٻڌايو تہ ”اها پيٽريڪا انجديءَ ڄاهي آهي. هوءَ انگريز عورت آهي پر هن هڪ هندوءَ سان شادي ڪئي آهي“ پوءِ مان سندس انهيءَ اڻ وڻندڙ ۽ چيڙائيندڙ رويي جي ڪري ڇڏي هليو ويس ۽ هو پوءِ پنهنجو پاڻ کي اڪيلائپ ۾ ٻوڙي رهيو هو، اڪيءَ جي اهڙي خراب ۽ اڻ وڻندڙ رويي جي ڪري مون جينيفر جي دروازي هيٺيان معافي نامو لکي اڇلي ڇڏيو ۽ مون هن کي منت ڪئي تہ منهنجي گهر اچڻ بند نہ ڪري. پر مان ڪيڏو نہ غلط هئس، ان جي خبر وري مون کي پوءِ پئي. هڪ ڏينهن مان پنهنجي دريءَ سامنهن ڪم ڪري رهيو هئس تڏهن مون ڏٺو تہ اڪي بستري مان ٻاهر نڪري ويو ۽ هڪ لمحي کان پوءِ جينر هيٺ لهي آئي ۽ پوءِ اهي ٻئي رات جي ماني کائڻ لاءِ شهر جي هوٽل ڏانهن هليا ويا.

جڏهن مان دهليءَ موٽيس تہ اڪي آل انڊيا ريڊيو ۾ سٺي عهدي تي هو. هو پورٽ بليئر ۾ اسٽيشن آفيسر مقرر ٿيو هو. مان حيران هئس تہ هو ان هنڌ ڪيئن ٿو زندگي گذاري. هڪ دفعي جڏهن موڪل تي گهمڻ آيو تہ هن کان موڻ پڇيو تہ "هي سڀ ڪجهہ ڪيئن ڪري رهيو آهي؟ هو اتي ڪيئن ٿو رهي" هن جواب ڏنو تہ "مان پنهنجو مالڪ پاڻ آهيان ۽ هن پيٽ جا ماڻهو منهنجو هر ڪم ڪندا آهن."

مون هن کان پڇيو تہ هن اڪيلائيءَ واريءَ هنڌ جنسي ضرورت جي پورائيءَ بابت ڪهڙو خيال آهي؟ هن چيو تہ ڪو مسئلو ئي ڪونهي. منهنجي اسٽاف ۾ قبائلي عورتون آهن ۽ قبائلي عورتن ۾ جنس بابت ڪابہ پرواهہ نہ هوندي آهي. "مان هن جي جواب تي حيران ٿي ويس. جڏهن هو پنهنجي گهر موٽيو تہ هن انڊيمان جي قبيلن بابت هڪ ڪتاب بہ لکيو. جنهن ۾ هن لکيو تہ انڊيمان جي پيٽ جون عورتون پنهنجي ڇاتي ۽ هيٺين حصي کي ڍڪينديون آهن اهي اهڙيون گدليون هونديون آهن جهڙا آسٽريليا جا اصلي اڪوتا رهاڪو.

مون کي انهيءَ بابت خبر نہ پئي تہ اڪي پنهنجن وڏن وارن ۽ پٽڪي مان ڪيئن جان ڇڏائي. ننڍڙا وار ۽ فرينچ ڪٽ ڏاڙهي رکرائي هئي. هو هاڻي پهرين کان وڌيڪ سهڻو لڳي رهيو هو.

"چيري پلاسر باولجي" ڏڪڻ پول ۽ پيون بہ ڪيترين ئي تباهہ حال جڳهيون دريافت ڪيون. پنهي گڏجي سولو سرابجي، شڪنتلا ميساڻي ۽ هيلن جي گهر بہ چڪر هنيا. هو بہ ٽي دفعا مون وٽ بہ نازل ٿيا پر مان اهڙن مهمانن کي وڏيءَ دل سان پليڪار نہ چوندو آهيان، جيڪي اڳواٽ اطلاع کان سواءِ ملڻ اچن. سو اٿين مان انهن جي لسٽ مان خارج ٿي ويس. اڪي امرتا شير گل جي هڪ بي تصوير بہ وڪي ۽ يورپ ۾ موڪل گذارڻ لاءِ هليو ويو. ريڊيو تان رٽائر ٿيڻ کان پوءِ اڪي کي پينشن ملندي هئي ۽ جنهن طريقي سان هو رهندو هو، ان لاءِ هن کي پئسن جي ضرورت پوندي هئي. اڪي چنڊيگڙهہ پنهنجي پيڻ سان رهندو هو. جتي هو هاڻي بہ رهندو آهي. هن امرتا شير گل جي سوانح حيات بہ لکي. مون مون کي پڏايو تہ ڊپٽي نول امرتا تي تفصيلي پروگرام ٺاهي رهي آهي سو هو پنهنجو اسڪرپٽ ان لاءِ استعمال ڪري پر هن کي ڪاوڙ آئي تہ مون اها سوچڻ جي همت ڪيئن ڪئي. هن جي ڪاوڙ تي مون کي ڏاڍو ڏک ٿيو.

هن جو امرتا شيرگل تي ڪتاب شايع ٿيو. مون کي خبر پئي تہ هن کي چا مليو. هو ڪڏهن ڪڏهن دي ٽربيون "The Tribune" ۾ آرٽيڪل لکندو هو ۽ پنجاب گورنمينٽ ۾ "Journal" ٺاهڻ مان بہ ڪيترائي پئسا ڪمائيندو هو.

چنڊيگڙهہ جي ڪجهہ دوستن کان مون پڌو تہ اڪي مهمانوازي ڪرڻ سکي ورتي آهي ۽ هاڻي هو گهر تي ۾ دعوتون ڪندو آهي. جڏهن مان آخر دفعو چنڊيگڙهہ ويو هئس، تڏهن مان هن جي تصويرن جي لڳل نمائش ڏسڻ لاءِ بہ ويس. اتي هن مون کي پيڻ جي دعوت ڏني، پر شايد هن اهو سکي ورتو هو تہ مان ايترو قابل نہ آهيان جو پارٽيءَ ۾ موجود هجان. هن مون کان اتي پڇيو تہ: "تون ڪٿي رهين پيو؟" مون هن کي جواب ڏنو. "هرياڻہ راجپوت وٽ." "او" هن اٿين حيرت مان چيو ۽ پنهنجو پاڻ کي مون کان گهٽو بهتر ڄاڻيندي، مون کي اتي ڇڏي هليو ويو هو.

ستيندر سنگهه

هو ان ڇوٽي ٽي پورو لٿو ته

"ماڻهو زندگيءَ کان وڏو آهي."

هو هليو ته ويو پر منهنجي زندگيءَ

۾ ڇتي سانت ڇڏي ويو.

مون کي ياد نٿو پوي ته مان ستيندر سنگهه سان پهريون دفعو ڪٿي مليس. ان ڳالهه کي گهٽ ۾ گهٽ ٽيهه سال ته ٿيا ئي هوندا ۽ شايد اها ملاقات ڪونات پيلس جي انڊيا ڪافي هائوس ۾ ٿي هئي. هو انهيءَ ڪافي هائوس تي روزانو ايندو هيو ۽ هر صبح جو ٻين روزانو ايندڙ ماڻهن سان ڪچهريءَ جي دربار لڳائيندو هو. سڄي انڊيا ۾ پکڙيل ڪافي هائوسز ۾ ڪيتري قدر روزانو ايندڙ ماڻهن ۾ پارٽ ٽائيم صحافي ۽ موسمي سياستدان هوندا آهن، جيڪي ڪافيءَ جي هڪ ڪوپ تي صدر کان وٺي وزيراعظم ايتري قدر جو ميونسپالٽيءَ جي عورتن بابت عوامي راءِ ڏيندي گڏ گڏ ٽيندا آهن. ستيندرا هر هڪ جي ذاتي زندگيءَ بابت پليءَ پت ڄاڻندو هو.

هن بابت منهنجو پهريون ردعمل ڪو موچارو نه هو. هو ڏکهو ڏکهو روايتي سردار هو. هر وقت لنڊو پٽڪو مٿي تي هوندو هيس جنهن جي جهالر پٺي سندس ڳٽن تي لامارا ڏيندي هوندي هئي. ٿلهي عينڪ ۽ ڏاڙهي جي ڇڳي سان هو عجيب پئي لڳو. ماڻهو هن ڏانهن ڇڪبا ايندا هيا، ڇو ته هن وٽ يوڳن ۽ ڇرڇن جو سٺو ذخيرو هيو ۽ ڪيس اردو ۽ پنجابي شاعريءَ جو به وڏو ذخيرو ياد هيس. تاريخن، نالن ۽ واقعن بابت هن جي يادداشت ڪمپيوٽر وانگر هئي. ان وقت هو هڪ هفتيوار انگريزي اخبار ۾ ڪم ڪندو هيو، جنهن کي سياسي سرڪل ۾ پسنديدگيءَ جي نظر سان ڏٺو ويندو هيو، پر هن جي سرڪيوليشن ڏاڍي گهٽ هئي. ستيندر اخبار جي ايڊيٽر پروفيسر رام سنگهه جو ڏاڍو مداح هيو ۽ هن سان وفادار پڻ، جنهن کي هو ملڪ جو سڀ کان بهترين ايڊيٽر ڄاڻائيندو هيو. رام سنگهه جي مرتئي کان پوءِ ستيندر پنهنجي وفاداري ۽ پيار پريم پاٽيا ڏانهن موڙي ڇڏيو.

مان اَن وقت ستيندر بابت جيترو سمجهندو هيس ان کان وڏيڪ ڄاتم، جڏهن هن نئين دهليءَ جي سڀ کان پياري

ڇوڪريءَ سان شادي ڪئي مون پنهنجي ناول Train to Pakistan ۾ انهيءَ ڇوڪري کي هيروئن جي ڪردار ۾ پيش ڪيو. اهو جوڙو هڪ ٻئي لاءِ اوپرو هيو. هو لاچار سردار هيو. شايد تہ جو سڀ کان ڳڌلو ماڻهو. هوءَ پياري هندو ڇوڪري ڪارين چمڪندڙ اکين واري هئي. هوءَ هيندستر امير ماڻهوءَ سان شادي ڪري پئي سگهي. پر هن ستيندر سان شادي ڪئي، جيڪو نہ تہ ڏسڻ ۾ موچارو هيو نہ ئي وٽس بينڪ بيلنس هيو. هو هڪ چٽي شرابيءَ طور پڻ سڃاتو ويندو هيو. چيڙاڪ ۽ ڪوڙ ڪندڙ پڻ. شاديءَ اها ڳالهہ پڌري ڪري ڇڏي تہ انهيءَ جوڙي جي وچم اتحاد ممڪن نہ هيو. انهن ٻنهي جا مزاج هڪ ٻئي جي ابتڙ هيا. جڏهن ڇوڪري کي ٻہ ڏيئرون ڄايون تہ هوءَ بہ ساڳي چيڙاڪ ۽ چڪ چڪ ڪرڻ واري وات تي هلڻ لڳي. ستيندر تباهہ ٿي ويو ۽ انتقام جي جذبي سان پرچي ويو. اهوئي وقت هيو جڏهن هن مشوري ۽ سڪون حاصل ڪرڻ لاءِ مون سان رابطو ڪيو. مون کيس زور ڀريو تہ هو پنهنجي زال کي طلاق ڏي، جنهن لا هوءَ واجهائي رهي. هو شاديءَ جي پابندين کان آجو هيو. هن کي جيترو وڻندو هيو، ايترو شراب پيئندو هو ۽ ڪيترين ئي عورتون هيون، جيڪي هن سان اٽڪڻ جون خواهشمند هيون.

ستيندر منهنجي گهر روزانو ايندو هيو. جيئن تہ هن جي عادت هئي تہ هو جنهن کي بہ دوست ڪندو هيو تہ ان جي سڄي ڪٽنب سان دوستي رکندو هيو. هو جلد منهنجي زال، ڌيءَ، نانيءَ جو پسنديده دوست ٿي ويو. گهٽ ۾ گهٽ هفتي ۾ هڪ ڀيرو هو اسان سان گڏ ڊنر ضرور ڪندو هو. منهنجي زال هن لاءِ ڊنر کان اڳ رم جا ٽي پيگ ٺاهيندي هئي. هو سٺي سڀاءَ کي قائم رکڻ لاءِ شراب گهٽ واپرائيندو هو پر مون کي يقين هو تہ هو گهر وڃي وري شراب پيئندو.

مان هن جي سياست کان ڏاڍو پريشان هيس، هو پهريون اڪالي ٿيو ۽ بعد ۾ ڪميونسٽ يا وري ڪا انهيءَ جي اوسي پاسي ڪنهن نظريي ۾ جکهہ ورتائين. مون کي هن جي جنسي سگهہ بابت بہ ڪا پڪ ڪانہ هئي، جنهن بابت هو ڏاڍيون ڳالهيون ڪندو هو. جون جي هڪ گرم شام جي ڳالهہ مون کي ياد ٿي اچي تہ مون کيس لنچ جي دعوت ڏني تہ جيئن سانس مهاراشٽري ڇوڪريءَ سان ملليانس، جنهن سان آئون آمريڪا ۾ مليو هيس. هوءَ شرطون رکندڙ ڏندري ۽ ٿلهن شيشن واري عينڪ چڙهيل هيس، مان زندگيءَ ۾ جيترين بہ ڇوڪرين سان مليو هيس، هيءَ پنهنجي ڏيک ۾ سيني کان وڌيڪ ٿڌي هئي، مون ستيندر کي چيو کيس پنهنجي برساتيءَ ۾ گهر ڇڏيندو پوءِ وڃجانءِ. ٻئي ڏينهن هن مون کي فون ڪيو ۽ مون کان ڇوڪريءَ جو نالو پڇيائين ۽ چيائين تہ توکي خبر آهي تہ مان هن کي برساتي ۾ وٺي گهر پهتس ۽ کيس بستر تي سمهاريو، اهو ڏاڍو گرم ڏينهن هو، پر اسان سڄ لٿي تائين پيار ڪندا رهياسين، مان هن جو نالو ڄاڻي نہ سگهيس.

مان ڇوڪريءَ سان وري ملي نہ سگهيس، تنهن ڪري ستيندر جي چوڻ جي تصديق بہ نہ ڪري سگهيس. پر انهيءَ عرصي ۾ هو مون سان بمبئيءَ ۾ ملڻ ايندو هو، جتي پونا جي عورت دوست هن سان ڪجهہ ڏينهن گذارڻ لاءِ آئي، هو منهنجي فليٽ جون چاٻيون ڪنيون ويندو هو ۽ شام جو جڏهن آئون آفيس کان واندو ٿيندو هيس تہ هو مون کي چاٻيون موٽائي ڏيڻ لاءِ ايندو هو. جڏهن آئون گهر پهتس تہ مون رم جون بوتلون ڏٺيون جيڪي هن لاءِ رکيل هيون ۽ بستر جي حالت ڏسڻ

وٺان هئي.

مان جڏهن دهليءَ واپس وريس، تڏهن به اسان جي دوستي رهي. هو اڳ کان وڌيڪ شراب پيئڻ لڳو هو. ڪيترائي دفعا رات جو گهر ڏانهن ڪار ڊرائيو ڪندي ايڪسيڊنٽ ٿيو هيس ۽ اسپتال ۾ ويو هو. انهيءَ کان پوءِ جلد هن کي هلڪا دل جا دورا پوڻ لڳا ۽ کيس سخت سنڀال واري وارڊ ۾ داخل ٿيڻو پيو.

مان کيس اسپتال ۾ ڏسڻ ويس ۽ پاڻ سان گڏ نوٽن جا ٿها کنيو ويس ته جيئن کيس جنرل وارڊ مان پرائيويٽ روم ۾ منتقل ڪري سگهان. صدر گياني ذيل سنگهه انهيءَ صبح جو مون کان اڳ هن وٽ آيو هو ۽ هن کان لڪائي پنجن هزارن جو لفافو هن جي ويهاڻي هيٺان رکي ڇڏيو. جڏهن ساڳي حرڪت منهنجي زال ڪئي ته هو جذبات ۾ ويڙهجي ويو ۽ سڏڪا ڏيڻ شروع ڪيائين.

جڏهن کيس گهر وارن تڙي ڪڍيو ته هن جا دوست سندس چوڌاري مڙي ويا. ستيندر کي دوستيون ڪرڻ جو وڏو ڏانءُ حاصل هو. گهٽي پڙهڻ باوجود به (هن وٽ هڪ وڏي لائبريري هئي، جنهن کان هو مون کي پري رکندو هو) ۽ انگريزي زبان جي قابليت باوجود ستيندر روزاني جي ڪم کي گهٽو وقت نه ڏيندو هيو. پريم ڀاٽيا هن جو دي ٽريبيون جو ڪنٽريڪٽ ختم ڪري ڇڏيو، جنهن تي هن کي ڏاڍو ڏک رسيو.

هڪ وقت اهڙو به آيو جو اسان جي دوستي ختم ٿيڻ واري هئي، هن جو لاڙو وڌ کان وڌ خالصتانين ڏانهن ٿيندو ويو ۽ منهنجي هندو دوستن سان هن جون دشمنيون ويون وڌنديون. اسان ٻنهي جي وچ ۾ تکا لفظ نڪرندا رهيا. هن پڇتايو ۽ معافي وٺندي ميڙ منٽ ڪيائين ته "تون منهنجو اڪيلو دوست آهين، مون کي نه ڇڏ. هن جي فرقيوارائي سوچ کي ناپسند ڪرڻ باوجود مون هن کي نه ڇڏيو. هر پارٽيءَ ۾ مان ستيندر کي دعوت ڏيندو هيس يا وري ڪنهن ٻئي جي ڪوٺ تي به آئون ستيندر کي دعوت ڏيندو هيس. آخري پارٽي منهنجي ڪتاب Nature Watch جي موريا شيرٽن ۾ ٿي، جتي مون کيس گهرايو.

هو منهنجي فليٽ تي آيو ته جيئن هوٽل تائين مون کان لفٽ وٺي سگهي. هن مان شراب جي بوءِ پئي آئي. مون ايئرڪنڊيشنر بند ڪري ڇڏيو ۽ تازي هوا لاءِ ڪار جا شيشا کولي ڇڏيا.

پارٽيءَ ۾ مون ڏٺو ته هو ماڻهن جي هڪ ميڙ کي کان ٻئي ميڙ کي ڏانهن ويندو رهيو ۽ ماڻهن ۽ عورتن سان ٺاڪر پائيندو رهيو ۽ اسڪاچ جا پيگ ٽڪرائيندو رهيو. مون کي جلدي ويڙهو هيو ته جيئن آئون ٻئي صبح جو سوير هماليه ڪوئين پڪڙي سگهان، مان ستيندر ڏي ويس ۽ کيس گڏ هلڻ لاءِ چيو ته هن چيو "تون وڃ، مان مالا ۽ روي (منهنجي ڌيءَ ۽ نياڻو) کان لفٽ وٺندس."

اهو آخري دفعو هيو، جڏهن مون کيس ڏٺو، ان جي ٻئي ڏينهن مون ٽريبيون ۾ پڙهيو ته ستيندر ستل حالت ۾ گذاري ويو. مون ڌيءَ کان تفصيل معلوم ڪيا. هن ۽ سندس مڙس کيس ڪار مان ٻاهر نڪرڻ لاءِ مدد ڪئي ۽ سندس فليٽ تي ڇڏي آيا. ٻئي ڏينهن ستيندر جو نوڪر اسان جي فليٽ تي آيو ۽ چيائين ته مالا کي سڏ ڪريو.

صاحب اندران دروازو بند ڪري ڇڏيو آهي ۽ دروازي کڙڪائڻ تي ڪو جواب

نتو ڏي. منهنجي ڏيءُ ستيندر جي پيٽ ۾ اندر ملهوترا کي فون ڪئي، جيڪو پوليس وٺي آيو ۽ دروازو ڀڃيائون. ستيندر پنهنجي هنڌ تي مئل حالت ۾ پيو هو ۽ هنڌ جي هيٺان هن جي رم جي اڌ خالي بوتل پئي هئي.

ستيندرا انهيءَ چوٽي تي پورو بيٺو ته ماٺهو زندگيءَ کان وڏو آهي. هو هليو ته ويو پر منهنجي زندگيءَ ۾ اڌڙي سانت ڇڏي ويو.

نئون نياپو اڪيڊمي
جا مارڪيٽ ۾ موجود ڪتاب

ورثو: تهذيب جي بڻ بنياد جي ڳولا (سفرنامو) مائيڪل ووڊ - قيمت: 200 رپيا
اتهاس جا آواز - سنڌيڪار ۽ سهيڙيندڙ: انعام شيخ - قيمت: 150 رپيا
تاريخ جي ڪنهڙي ۾ - (تاريخ/تحقيق) اڪرام ساگر عباسي - قيمت: 40 رپيا
آخر فتح عوام جي ٿيندي - (انٽرويوز) مير مرتضيٰ ڀٽو - قيمت: 60 رپيا
سنڌو جي سفر ڪهاڻي - (سفر نامو) قيمت: 200 رپيا
هڪ ڇوڪري هئي - (ڪهاڻيون ۽ ناول) ڪرشن ڪتوائي - قيمت: 100 رپيا
درد هڪ پيار جو - ترجمو: سنڌري اتم چنداڻي - قيمت: 100 رپيا
وارڊ نمبر ڇهون - (ڪهاڻيون) انتون چيخون - قيمت: 100 رپيا
صديءَ جو سفر - (ڪهاڻيون) طارق قريشي - قيمت: 45 رپيا

نئون نياپو جا ويجهڙ ۾ ڇپرائيل ڪتاب

سنڌ ارغون دور ۾ - (تاريخ/تحقيق) اڪرام ساگر عباسي - قيمت: 30 رپيا
منهنجي زندگيءَ ۾ آيل عورتون ۽ مرد - خشونت سنگهه - قيمت:50 رپيا
گيتانجلي - رابندرناٿ ٽئگور - سنڌيڪار: ڊاڪٽر گل - قيمت: 50 رپيا
هن پار مان هن پار تون - (ڪهاڻيون) ڪرشن ڪتوائي - قيمت: 50 رپيا

جلد ايندڙ ڪتاب

شاهه عبداللطيف ڀٽائي: فن، فڪر ۽ شخصيت - جديد مطالعو - ادا قاضي - قيمت:30 رپيا
ميٽا مورفسس : فرانز ڪافڪا/ ڊاڪٽر گل - قيمت: 50 رپيا
عربن جي مختصر تاريخ : فلپ ڪي هٽي / خالد اسماعيل خاصخيلي
کلڻ ۽ وسارڻ جو ڪتاب: ميلان ڪنديرا / خالد اسماعيل خاصخيلي

وي.پي. گهرائڻ لاءِ لکو:
4/24 رحمان ڪورٽ، تبت سينٽر ڪراسنگ، ايم اي جناح روڊ ڪراچي 74400